

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE EKONOMİK
BÜYÜME İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bilge BAKAÇ

Balıkesir, 2019

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE EKONOMİK
BÜYÜME İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bilge BAKAÇ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Hicran SEREL

Balıkesir, 2019

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalı'nda 201412505017 numaralı Bilge BAKAÇ'ın hazırladığı "Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 10.06.2019 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Mehmet Emin ERÇAKAR

Üye (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Hicran SEREL

Üye

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Murat BİCİL

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

03.07/2019

Enstitü Müdürü

Prof.Dr. Kenan Ziya TAŞ
Müdür

ÖNSÖZ

Cari işlemler açığı, ülke ekonomilerinin performans ve gidişatları hakkında bilgi veren önemli bir makro ekonomik değişkendir. Cari açık, ürettiğinden fazla tüketen veya yurt içi tasarruflarından daha fazla yurt içi yatırım yapan ülkelerin kaçınılmaz kaderidir. Büyüme oranlarının arttığı dönemlerde cari açık rakamlarında görülen yükselişler, cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesine bir neden yaratmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye için cari işlemler hesabı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Dolayısıyla, cari işlemler hesabı ve kalemleri, cari açık nedenleri ve etkileri, ekonomik büyüme ve ekonomik büyüme modelleri gibi konular çalışma kapsamında ele alınmaktadır. Bu çerçevede yapılan ekonometrik analiz, cari açık ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olup olmadığı, bir ilişki varsa bu ilişkinin yönünün tespit edilmesi açısından önemlidir.

Yüksek lisans tezimi hazırlarken her türlü tecrübe, destek ve bilgilerini esirgemeyen çok değerli hocalarım Sayın Dr.Öğr. Üyesi Hicran SEREL'e ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Murat BİCİL'e ve yüksek lisans eğitimim boyunca tezi bitirmemi sabır ve sevgiyle bekleyen, maddi manevi hiçbir destekten kaçınmayıp özveriyle yaklaşan, beni bugünlere getiren canım aileme teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Bilge BAKAÇ

ÖZET

TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

BAKAÇ, Bilge

Yüksek Lisans, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hicran SEREL

2019, 132 sayfa

Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin başlıca sorunlarından biri olan cari açık ve cari açığın ülke ekonomilerinde yarattığı etkiler, son yıllarda giderek önem kazanan bir tartışma konusu olmuştur. Türkiye ekonomisinde özellikle 1980 yılından sonra katlanarak büyüyen cari açık, ekonomide kırılmalık artışına neden olmuş ve günümüzde artık kronik bir duruma gelmiştir. Ekonomik büyümeyle beraber cari işlem açıklarında gözlemlenen artışlar, bu iki değişken arasındaki ilişkisinin boyutu konusunda merak uyandırmıştır. Cari açığın GSYH oranına ait değer, görüş birliği sağlanamamasına rağmen kriz için alarm olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisi iktisat literatüründe önemli bir paya sahiptir. Ülkelerin cari açık vermelerindeki temel neden ürettiklerinden fazla tüketmeleri veya yurt içi tasarruflarından daha fazla yatırım yapmalarındır. Dikkat edilmesi gereken esas sorun cari açığın mutlak rakamından ziyade nasıl finanse edileceği ve sürdürülebilirliğidir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak, varsa bu ilişkinin nedensellik açısından yönünü ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak 1984-2017 dönemini kapsayan yıllık verilerden hareket edilmiş, reel cari denge / reel GSYH ile büyüme oranı değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki Granger nedensellik

testi ve VAR analizleri yardımıyla araştırılmıştır. Ekonometrik analizler, cari işlemler dengesinin GSYH oranı arttıkça büyüme azalır sonucuna vararak, büyümeden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Cari açık, Cari İşlemler Dengesi, Ekonomik Büyüme, VAR Analizi, Granger Nedensellik

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN CURRENT ACCOUNT BALANCE AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

BAKAÇ, Bilge

Master's Degree, Department of Economics

Advisor: Asist. Prof. Dr. Hicran SEREL

2019, 132 pages

One of the main problems of many developed and developing countries, the current account deficit and the current account deficit in the country's economies has been an issue of increasing importance in recent years. Turkey's economy in 1980, especially after the exponentially growing current account deficit, led to increased fragility in the economy, and today has now become a chronic condition. The increases observed in the current account deficits along with the economic growth aroused interest in the extent of the relationship between these two variables. The value of the gross domestic product in the current account deficit is regarded as an alarm for the crisis despite the lack of consensus. In this context, the relationship between current account deficit and economic growth has a significant share in economic literature. The main reason for countries' current account deficits is that countries consume more than they produce or make more national investments than national savings. The main problem to be considered is how to finance and sustain the current account deficit rather than the absolute figure.

This study aims to investigate the relationship between the current account balance in Turkey's economy and economic growth are put forward in terms of the direction of causality in this relationship, if any. For this purpose, annual data covering the period of 1984-2017 were used and real current balance / real GDP and growth rate variables were used. The relationship between variables was investigated with Granger causality test and VAR analyzes. Econometric analysis revealed that as

the GDP ratio of the current account balance increases, the growth decreases, and that there is a one-way causality relationship from growth to current account deficit.

KeyWords: Current Account, Current Account Balance, Economic Growth, VAR Analysis, Granger Causality

Sevgili Aileme ...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	ix
ÇİZELGELER LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR	xiv
1. GİRİŞ.....	1
2. ÖDEMELER BİLANÇOSU CARİ İŞLEMLER HESABI VE EKONOMİK BÜYÜME TEORİK ÇERÇEVE.....	3
2.1. ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI.....	3
2.1.1. Ödemeler Dengesi Tanımı ve Önemi.....	3
2.1.2. Ödemeler Dengesi Ana Hesap Grupları.....	5
2.1.2.1. Cari İşlemler Hesabı	5
2.1.2.2. Sermaye ve Finans Hesabı	9
2.1.2.3. Net Hata ve Noksan	12
2.1.3. Cari İşlemler Hesabına Yönelik Teorik Yaklaşımlar	13
2.1.3.1. Esneklikler Yaklaşımı	13
2.1.3.2. Toplam Harcama (Massetme) Yaklaşımı	14
2.1.3.3. Mundell-Fleming Modeli.....	15
2.1.3.4. Dönemler Arası Yaklaşımı	17
2.1.4. Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Faktörler.....	18
2.1.4.1. Ticaret Haddi	18
2.1.4.2. Döviz Kuru.....	20
2.1.4.3. Mali Politikalar	21

2.1.5.	Cari İşlemler Açığı Sorunu	22
2.2.	Ekonomik Büyüme Kavramı	26
2.2.1.	Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Ölçümleri	26
2.2.2.	Ekonomik Büyüme Türleri.....	32
2.2.3.	Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri	33
2.2.3.1.	Fiziksel Altyapı ve Sermaye Birikimi.....	33
2.2.3.2.	Nüfus ve İşgücü.....	33
2.2.3.3.	Teknolojik Gelişme, İnovasyon, Ar-Ge	34
2.2.3.4.	Dışa Açıklık.....	34
2.2.3.4.	Doğal Kaynaklar	35
2.2.4.	Ekonomik Büyüme Modelleri	35
2.2.4.1.	Harrod-Domar Büyüme Modeli	36
2.2.4.2.	Neoklasik Büyüme Modeli.....	38
2.2.4.2.1.	Solow Büyüme Modeli	38
2.2.4.3.	İçsel Büyüme Modelleri	40
2.2.4.3.1.	AK Modeli	40
2.2.4.3.2.	Romer Modeli.....	41
2.2.4.3.3.	Barro Modeli	42
2.2.4.3.4.	Lucas Modeli	43
2.2.4.3.6.	Diğer İçsel Büyüme Teorileri	44
3.	TÜRKİYE’DE CARİ AÇIK SORUNU VE EKONOMİK ETKİLERİ	46
3.1.	Dünya’da Cari İşlemler Açığının Tarihsel Gelişimi	46
3.1.1.	BrettonWoods Sistemi	46
3.1.2.	Petrol Krizi ve Borç Sorunu.....	49
3.1.3.	1980 Yılı Sonrasında Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Açığı.....	53
3.2.	Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorununun Tarihsel Gelişimi	57

3.2.1. 1980 Öncesi Dönem.....	57
3.2.2. 1980-1990 Dönemi	65
3.2.3. 1990-2000 Dönemi	70
3.2.4. 2000 Sonrası Dönemi.....	76
3.3. Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Nedenleri Ve Ekonomik Etkileri	85
3.3.1. Dış Ticaret Açığı	85
3.3.2. Tasarruf-Yatırım Dengesizliği	89
3.3.3. Enerjide Dışa Bağımlılık.....	92
3.3.4. Dış Borç Stokunun Yüksekliği	94
3.3.5.Reel Döviz Kuru Politikaları	95
3.3.6. Büyüme ve Ekonomik Kırılganlık	98
4. LİTERATÜR TARAMASI METODOLOJİSİ MODEL VE VERİ SETİ	103
4.3. Literatür Taraması	103
4.4. Veri Seti.....	106
4.4.1. Birim Kök (Durağanlık) Testleri ve Analiz Sonuçları.....	106
4.4.2. VAR Analizi ve Tahmin Sonuçları.....	111
4.4.3. Nedensellik Testi ve Analiz Sonuçları.....	114
5. SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA	119

ÇİZELGELER LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 1. Cari İşlemler Hesabı Kalemleri.....	9
Çizelge 2. Tam Sermaye Hareketliliğinde Kur-Politika Etkinliği	16
Çizelge 3. Petrol İhraç Etmeyen Az Gelişmiş Ülkelerde Cari İşlemler Bilançosu Açıkları ve Reel Dış Borç Faizleri	52
Çizelge 4. Cari Açığın Dünya Ülkelerine veya Bölgelerine Göre Payları.....	54
Çizelge 5. Türkiye’de Dış Ticaret Açığı ve Cari Açık (1950-1962), (Milyon Dolar)	60
Çizelge 6. 1968-1972 Yılları Arasındaki İşçi Gelirleri	61
Çizelge 7. Türkiye’de Dış Ticaret Açığı ve Cari Açık (1963-1971), (Milyon Dolar)	62
Çizelge 8. 1963-78 Yılları Arası Ödemeler Dengesi	64
Çizelge 9. İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Açığı (1963-2017), (Milyon Dolar)	67
Çizelge 10. Yıllara Göre İthalat ve İhracat Bileşimi (1963-1997).....	72
Çizelge 11. Yıllar İtibariyle Türkiye’nin Dış Borçları (1980-200) (Milyar Dolar) ...	75
Çizelge 12. Cari Açık – Dış Ticaret Açığı ilişkisi (Milyon ABD Doları)	87
Çizelge 13. Enerji Girdileri İthalatının Ekonomide Yeri	93
Çizelge 14. Reel Döviz Kuru, Reel İhracat ve Reel İthalat (2003-2017), (2003 Baz Yılı)	97
Çizelge 15. Türkiye’nin Ekonomik Büyüme Hızı ve Cari İşlemler Dengesindeki Payı (%) (2000-2015).....	99
Çizelge 16. PP Birim Kök Testi Sonucu	110
Çizelge 17. ADF Birim Kök Testi Sonucu	111
Çizelge 18. VAR Modeli Analizi Gecikme Uzunluğu Sonuçları	114
Çizelge 19. Granger Nedensellik Testi Sonucu	116

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Cari Denge (Milyon ABD Doları)	23
Şekil 2. Türkiye'de Cari Açığın Seyri (1980-2017)	25
Şekil 3. Horrod-Domar Modeli	36
Şekil 4. Cari İşlemler Hesabı, Sermaye Hesabı, Finansman Hesabı. Dünya Ülkeleri Toplamı (\$)	56
Şekil 5. Türkiye'de 1980-89 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri ve Cari Açık Dengesi (Milyon Dolar)	69
Şekil 6. Türkiye'de 1990-99 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri ve Cari Açık Dengesi (Milyon Dolar)	73
Şekil 7. 1980-99 Yılları Arası Cari Denge	75
Şekil 8. Cari Açık-Dış Ticaret Açığı İlişkisi (1990-2017)	86
Şekil 9. Türkiye'de Brüt Dış Borç Stokunun Payları	94
Şekil 10. Türkiye'de Net Dış Borç Stoku-Brüt Dış Borç Stoku	95
Şekil 11. Türkiye'de Reel Efektif Döviz Kurları (TÜFE Bazlı) (2003-2017)	96
Şekil 12. Türkiye'de 2003-2017 Dönemi Reel Efektif Döviz Kurları - TÜFE Bazlı (2003=100) (Aylık)	98

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey Fuller
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
CIB	: Cari İşlemler Bilançosu
CIF	: Cost Insurance and Freight
DF	: Dickey Fuller
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
FOB	: Free On Board
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
PPT	: Phillips Perron Test
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSPB	: Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği

1. GİRİŞ

Bir ülkede belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artışı ifade eden ekonomik büyüme ve ödemeler bilançosunun en önemli hesabı olan cari işlemler hesabı arasındaki ilişki, günümüzde araştırmacıların dikkatini çeken önemli bir konudur. Cari işlemler dengesi ülkelerin makro ekonomik performansı ve gidişatları hakkında bilgi veren temel ekonomik göstergelerden biridir. Cari işlemler hesabına baktığımızda dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, gelir dengesi ve karşılıksız transferler kalemlerinden oluştuğunu görürüz. Cari açık veya cari fazlanın oluşumuna en fazla etki eden kalem, cari işlemler hesabında yüksek bir paya sahip olan dış ticaret dengesidir. İthalat ve ihracat verilerinden hareketle bir ülkedeki cari açık veya fazla hakkında bilgi edinilmektedir. İthalat ve ihracat verilerinin toplamının pozitif çıkması cari fazlayı gösterir iken, negatif çıkması cari açığın göstergesidir. Daha geniş bir ifadeyle mal ve hizmet ihracatının ithalatı aşması durumunda, yatırım gelirlerindeki artışlar ve elde edilen karşılıksız transferlerin fazlalığı sonucunda oluşacak artış, cari fazla olarak tanımlanmaktadır. Tersisi durum olan mal ve hizmet ithalatının ihracatını aşması durumunda, yatırım gelirlerindeki azalışlar ve dış ülkelere yapılan karşılıksız transferlerin fazlalığı cari açık olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle cari işlemler dengesinin pozitif olması ülkenin harcadığından daha fazla kazanması anlamına gelmekte iken, cari işlemler dengesinin negatif olması kazandığından daha fazla harcaması anlamına gelmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından cari açıkların seyri büyük önem taşımaktadır. Olası kriz durumlarına karşı alarm işlevi gören cari açık rakamında bazı hesaplamalar ve alt sınırlamalar olsa da bu konuda kesin bir görüş birliğine varılamamıştır. Nitekim bu sınırın üzerine çıkan ülkelerde nasıl ki kriz yaşanmama olasılığı varsa, sınırın altında kalan ülkelerde de kriz yaşanma olasılığı mevcuttur. Bu açıdan cari açığın rakamından ziyade sürdürülebilirliği ve nasıl finanse edildiği kısmına dikkat edilmelidir.

Bu çalışmada Türkiye’de cari işlemler hesabı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonometrik analiz yardımı ile incelenmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın girişine

yer verilirken genel bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölümde ödemeler bilançosu, cari işlemler hesabı ve ekonomik büyümenin teorik kısımları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde cari açığın Dünya’da ve Türkiye’de tarihsel gelişimi ve Türkiye’deki ekonomik etkileri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde 1984-2017 GSYH ve cari açık yıllık verilerinden hareketle, büyüme ve cari açık arasındaki ilişki incelenmiş, bunun için VAR analizi ve Granger nedensellik testi kullanılarak değişkenler arasında ilişkinin yönü tespit edilmeye çalışılmıştır. Beşinci bölümde çalışmanın sonuçları sunulmaktadır.

2. ÖDEMELER BİLANÇOSU CARİ İŞLEMLER HESABI VE EKONOMİK BÜYÜME TEORİK ÇERÇEVE

2.1.ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI

2.1.1. Ödemeler Dengesi Tanımı ve Önemi

Ödemeler bilançosu; belirli bir dönemde, bir ülkedeki yerleşik kişilerin, dış ülkelerdeki yerleşik kişiler ile yaptıkları tüm ekonomik işlemlerin sistematik kaydını gösteren istatistiki bir rapordur. Tanımda yer alan yerleşik kişi ve ekonomik işlem kavramının tanımlarına değinirsek; yerleşik kişi, bir yıldan uzun süreyle bir ekonomide sürekli ikamet eden gerçek kişiler ve ekonomik faaliyetlerde bulunan tüzel kişilerdir. Ekonomik işlem ise; mal, varlık, gelir ile ilgili işlemler, finansal varlık/yükümlülükler ile ilgili işlemler ve bir ekonomideki yerleşik kişilerden diğer ekonomideki yerleşik kişilere karşılığı olmadan, reel veya finansal kaynakların sağlandığı transferlerdir (TCMB, 2018).

IMF’de yapılan ödemeler bilançosu tanımı ise; ‘bir ekonominin belirli bir sürede, yerleşik kişiler ile yabancı kişiler arasında oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezerv değişikliklerinin muhasebe kayıt sistemine uygun olacak şekilde sistematik kaydını gösteren istatistiki bir belgedir.’ şeklinde yer almaktadır (Karluk, 2013, 353).

Ödemeler dengesi tanımlarında geçen belirli bir süre genellikle bir yıl olarak belirlenmektedir. Bu sürede gerçekleşen olayları belgelediğinden ödemeler bilançosu stok değil, akım değişken niteliği taşımaktadır. Bilançonun temel özelliklerinden olan çift kayıt esası; işlemlerin özelliklerine göre bilançodaki (+) işaretle gösterilen alacak kalemine karşılık gelen, (-) işaretle gösterilen borç kalemi ile dengelenmesidir. Ödemeler bilançosunun daimi eşitliğine göre borç ve alacak toplamları birbirine eşit olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle bir ülkenin ödemeler bilançosu açığı diğer ülkenin fazlası ile kapatılacağından, ödemeler dengesi açık ve fazlaları birbirine eşit olup, bu

daimi denge durumuna ödemeler bilançosu dengesi denmektedir. Borçları ödeme amaçlı satılan dövizler ile borçları tahsil etme amaçlı alınan dövizler her zaman birbirine eşit olmak zorundadır. Kısa dönem borçlarının ödenememesi durumunda ödemeler bilançosu açık verir. Bu açık en sonunda ödemeler bilançosu noksanıyla kapatılarak muhasebe anlamında denge sağlanır. Ödemeler bilançosunda borç ve alacak arasında oluşacak açık veya fazla, bilançonun dengede olmadığını, muhasebe anlamında denge sağlandığını gösterir. Denkleştirici işlem dikkate alınmadığı takdirde bu fazla veya eksiklikler, ülkenin altın veya döviz rezervi kadar değişecektir (Karluk, 2013, 354).

Ödemeler bilançosundaki alacaklı işlemler ülkeye döviz girişi sağlarken, borçlu işlemler ise döviz çıkışına neden olmaktadır. Mal ve hizmet ihracatı, ülkeye gelen turistlerden edinilen ulaşım ve seyahat gelirleri alacaklı işlemlere, mal ve hizmet ithalatı, dış ülkelere yapılan ulaşım ve seyahat harcamaları borçlu işlemlere örnek gösterilmektedir (Doğan, 2014, 6).

Seyidoğlu (2013), ödemeler bilançosunun önemini üç maddeyle göstermektedir.

- i) Ödemeler dengesi, hükümetin ekonomi politikalarında ne derece başarılı olduğunun bir göstergesidir. Bu açıdan dış ödemeler dengesindeki gelişmeler yetkili makamlarca (Ekonomi Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası, Planlama Teşkilatı vs.) yakından takip edilip, sorun olduğu düşünüldüğünde müdahale edilerek gerekli önlemler alınmaktadır
- ii) Ödemeler dengesi, dış ticaret açısından ithalat ve ihracat yapan kişi, kurum ve firmalar açısından önemlidir. Dış ticarete ulusal paranın kur değişimlerinden etkilenmesi, bu değişimlerin gelir ve gider hesaplarını etkilemesi bu önemin göstergesidir. Ayrıca ticaret ilişkisinde bulunan veya bulunulan ülkenin döviz dar boğazına girmesiyle, dış ticaret ve kambiyo kısıtlamaları uygulanabilmektedir. Böylelikle işletmelerde maliyetler, kar hesaplamaları ve yatırım planlarında değişiklikler gözlemlenmektedir.
- iii) Ödemeler dengesindeki gelişmeler, yabancı yatırımcılar açısından da önem taşımaktadır.

2.1.2. Ödemeler Dengesi Ana Hesap Grupları

Ülkeye döviz girişi ve çıkışına neden olan faaliyetlerin genellikle bir yıllık süre içinde ele alan ödemeler bilançosu, ülke piyasasının yabancı ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini kayıt altına almaktadır. Bu ilişkileri işlemlerin benzerlikleri ve ekonomik anlamdaki etkilerine göre dört ana hesap grubuna ayırır. Bunlar; cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri dengesi, net hata ve noksan ve rezerv hareketleridir (Yeldan, 2005, 47-48). 26 Nisan 2002 tarihinde Merkez Bankası'nın yapmış olduğu duyuruya göre Sermaye hareketleri ve rezerv hareketleri başlıkları, finans hesapları başlığında birleştirilmiştir. Finans hesabında işlemler; fonksiyonlarına, varlık/yükümlülük durumlarına, niteliğine, sektörlerine ve vade yapısına göre hiyerarşik olarak sıralanmıştır. Finans hesabı cari işlemler hesabındaki açıkları gidermekle yükümlüdür. Cari işlemler hesabındaki açıklar finans hesabıyla karşılanamıyorsa net hata ve noksan hesabıyla karşılanmaktadır (Altınöz, 2014, 116).

2.1.2.1.Cari İşlemler Hesabı

Ödemeler bilançosunun ilk ana hesap grubu olan cari işlemler hesabının alt kalemlerine baktığımızda, cari işlemler dengesinin aslında ekonomideki reel kesimin mal ticareti ve üretici faktörlerin döviz gelir ve gider dengesini verdiğini görmekteyiz. Cari işlemler hesabı, döviz açığını incelerken bakılacak en önemli göstergedir.

Cari işlemler hesabının standart bir tanımı olmadığından dolayı IMF de bu tanıma yer verilmemiştir. IMF'nin tüm gösterimlerinde X grubu mallar toplamı; mallar, hizmetler ve karşılıksız transferler olarak gösterilmektedir (Karlık, 2013, 355).

Cari işlemler hesabının iki tanımı bulunmaktadır. Birinci tanıma göre cari işlemler dengesi, kendi alt grubu olan mal ticareti, hizmet ticareti, gelirler hesabı ve transferler toplamından oluşmaktadır. Mal ticaretine; mal ithalatı, mal ihracatı, transit gelirler, navlun, sigorta ve taşımacılık gelirleri dahil etmektedir. Hizmetler dengesi

ise; turizm gelir ve giderleri, yabancı yatırım gelirleri, dış borç faiz ödemeleri ve gelirlerini kapsamaktadır. Cari işlemler dengesini elde etmede kullanılan matematiksel yöntem ise milli gelir hesabından yola çıkmaktır. Böylece cari işlemler dengesi ve sermaye hareketleri ilişkisi görülebilmektedir. Gayri safi milli hasılanın (GSMH) toplamı, özel tüketim harcamaları (C), özel yatırım harcamaları (I), hükümetin cari harcamaları (G) ve net mal ve hizmet ihracatı ile net faktör gelirleri (X-M) dir.

$$GSMH = C + I + G + X - M. \quad (1)$$

Milli geliri nerelerde kullanabileceğimizi düşünürsek; harcamalar (C), tasarruflar (S), vergi (T) ve yurt dışı transferleri (Tr) cevaplarını buluruz. O halde ikinci denklemimizi yazarsak:

$$GSMH = C + S + T + Tr. \quad (2)$$

(1) ve (2) numaralı denklemlerin birbirine eşitlenmesi ve düzenlenmesi bize(3) nolu denklemi verecektir:

$$X - M - Tr = (S - I) + (T - G). \quad (3)$$

(3) numaralı eşitliğin sol tarafı cari işlemler dengesini göstermektedir. Böylece cari işlemler dengesinin, özel tasarrufların özel yatırımlardan farkı ve hükümet harcamaları ile vergi gelirleri farkından oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu durumda yurt içi özel yatırımların yurt içi tasarruflarla karşılanamayışı ve bütçe açığı sonucunda, cari işlemler hesabında açık gözlemlenecektir.

Başka bir denklem yardımıyla cari işlemler dengesi ve net sermaye akımları ilişkisini incelersek: Her bir tasarruf değeri; ülke sınırlarında fiziki yatırım yapma, bütçe açığını finanse etme amaçlı çıkarılan borç senetlerini satın alma veya yurt dışında varlık alımı (FA) amaçlı kullanılabilir. (4)

$$S = I + (G - T) + FA \quad (4)$$

(4) nolu eşitliği düzenlediğimiz durumda aşağıdaki eşitliği buluruz:

$$FA = (S - I) + (T - G) = X - M - Tr \quad (5)$$

(5) numaralı eşitliğe göre; bir ülkede yurt içi yatırımların finanse edilmesinden daha fazla tasarruf edilmesi ve aradaki farktan daha az bütçe açığının olması, o ülkenin yabancı varlık stokunu yükseltebileceği anlamına gelmektedir. Bu duruma yurt dışı

sermaye çıkışı adı verilmektedir. Ayrıca sermaye çıkışı cari işlemler hesabının fazla vermesiyle mümkün kılınmaktadır (Tiryaki, 2002, 1-2).

Cari işlemler hesabı ödemeler bilançosu içindeki en önemli hesap olup; dış ticaret dengesi veya mal ticareti (görünür ticaret), hizmetler dengesi hesabı (görünmez ticaret), gelir dengesi hesabı ve tek yanlı (karşılıksız) (cari) transferler olarak alt kalemlere ayrılmaktadır. Bu yüzden cari işlemler hesabını oluşturan bu kalemlerin açıklanması gerekmektedir.

Dış ticaret dengesi hesabı veya mal ticaretine görünür özellik taşıdığından dolayı görünür ticaret de denilmektedir. Mal ticareti; ülkenin dış alem ile gerçekleştirdiği hesap olup bu işlemler mal ithalatı ve mal ihracatı olarak ayrılmaktadır. Cari hesapta mal ithalatı (cif), mal ihracatı (fob) fiyatlara göre kaydedilir ve sırasıyla (-), (+) işaretlerle gösterilmektedir. Bu işlemlerin toplamı bize ticaret dengesini verirken; ticaret dengesinin pozitif olması ülke içinden ülke dışına satılan malların değerinin, ülke dışından ülke içine satılan malların değerinden büyük olduğunu göstermektedir (Ünsal, 2005, 439-440). Tomanbay (2014)'ın ifadesiyle mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki farkı gösteren dış ticaret dengesinin pozitif olması dış ticaret dengesi fazlasını, negatif olması ise dış ticaret dengesi açığını ifade etmektedir. Mal ithalatı ve mal ihracatı uluslar arası ödemelerde ödemeler bilançosunun $\frac{2}{3}$ ile $\frac{3}{4}$ arasında yer tutmaktadır. Bu yüzden ödemeler bilançosunun dengeye gelmesi bir bakımdan dış ticarete bağlıdır.

Hizmetler dengesi hesabı, cari işlemler hesabının ikinci kalemi olup, görünmez özellik taşıdığından dolayı görünmez ticaret de denilmektedir. Uluslar arası hizmetler denilince aklımıza hizmet ithalatı ve ihracatı gelmelidir. Yabancı turistlerin ülkede yaptıkları harcamalar diğer bir ifadeyle dış turizm¹; yurt dışında çalışan işçilerin ülkelerine gönderdikleri gelirler, yabancı sermaye yatırımlarının gelir ve giderleri, uluslar arası taşımacılık nedeniyle ülkeye giren ve ülkeden çıkan dövizler, hükümet hizmetleri ile uluslar arası hizmetler hesabındaki bazı kalemlerdir (Seyidoğlu, 2013, 335). Bir ülkenin dış ülkelerle yaptığı mal ve hizmet işlemlerinin toplamı bize mal ve hizmet dengesini verir. Mal ve hizmet dengesinin pozitif olması; ülke içinden ülke

---

¹Döviz girişi, bahsi geçen ülke için aynen mal ihracatına benzer. Bu nedenle dış turizm 'bacasız fabrika' olarak anılmaktadır.

dışına satılan malların değerinin, ülke dışından ülke içine satılan malların değerinden büyük olduğunu göstermektedir (Ünsal, 2005, 439).

Cari işlemler hesabının başka bir kalemi olan gelir dengesi hesabı; ülke sınırlarında aktif iş gören yabancıların kazandığı ücretler ile doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan kazanılan gelir ve ödenen tutarları kapsamaktadır.

Cari işlemler hesabının son kalemi olan karşılıksız (tek taraflı) transferler ise; ülkeler arası yapılan bağış ve hibeler olup karşılığında ödeme söz konusu değildir. Karşılıksız transferler hesabı özel veya hükümete ait (kamu) transferler şeklinde ikiye ayrılır. Hükümetlerin yaptığı ticaret dışındaki eğitim, sağlık, kültür, yardım alanlarındaki uluslar arası kuruluşlara yaptıkları transferler kamu transferleri iken; özel kişi veya işletmelerin dış ülkelere yaptıkları transferler özel transferlerdir (Seyidoğlu, 2013, 336). Karşılıksız transferler kaydedilirken, bağışta bulunan ülke açısından borç olduğundan dolayı hesabın borçlu tarafına kaydedilmektedir. Cari işlemler hesabında aynı miktarda alacak kaydı yapılarak denkleştirme işlemi gerçekleştirilir. Eğer yardımların geri ödenmesi söz konusu ise kaydı sermaye hesabına yapılır (Karluk, 2014, 503). Bu grubun diğer ismi cari transferler hesabı olup, işçi gelirleri ve diğer transferler kalemlerinden oluşmaktadır.

Çizelge 1. Cari İşlemler Hesabı Kalemleri

1. Cari İşlemler Hesabı
1.1. Dış Ticaret Hesabı
1.1.1. Mal İhracatı
1.1.1.1. İhracatı (fob)
1.1.1.2. Bavul Ticareti
1.1.2. Mal ithalatı
1.1.2.1. İthalat (cif)
1.1.2.2. Uyarlama: Navlun ve Sigorta
1.2. Hizmetler Hesabı
1.2.1. Turizm (net)
1.2.2. Gelir
1.2.3. Gider
1.2.4. Diğer Hizmet Gelirleri (net)
1.3. Gelir Hesabı
1.3.1. Ücret Ödemeleri (net)
1.3.2. Doğrudan Yatırım Gelirleri (net)
1.3.3. Portföy Yatırımı Gelirleri (net)
1.3.4. Diğer Yatırım Gelirleri (net)
1.2.4.1. Faiz Geliri
1.2.4.2. Faiz Gideri
1.4. Cari Transferler
1.4.1. İşçi Gelirleri

Kaynak: TCMB

2.1.2.2.Sermaye ve Finans Hesabı

Ödemeler bilançosunun ana hesaplarından ikincisi sermaye ve finans hesabıdır. 2009 yılında IMF bir değişiklik yaparak sermaye hesabı adıyla kullanılan bu hesap grubuna finans hesabını da eklemiş, sermaye ve finans hesabı adıyla yeni bir hesap grubu oluşturmuştur. Yapılan yeni düzenleme ile sermaye hesabına sanat

eseri, telif hakkı, lisans veya ticari marka bedeli vs gibi yeni kayıt kalemleri eklenmiştir. Finans hesabına uzun vadeli sermaye hareketleri ve kısa vadeli sermaye hareketleri kayıt edilir. Uzun vadeli sermaye hareketleri, dolaysız yabancı sermaye yatırımları (fabrika kurma, firmaya ortak olma) ve portfolyo yatırımlarını (yabancı hisse senedi ve tahvil alımı) kapsamaktadır. Kısa vadeli sermaye hareketleri ise yüksek likit özelliğine sahip, bir yıldan kısa süreli, uygulama süreleri genelde 30, 60, 90 gün olan uluslar arası sermaye akımlarıdır. Kur farkından doğan ülkeler arası sermaye hareketleri ve dış ticaret finansmanında kullanılan kısa vadeli krediler kısa vadeli sermaye hareketlerindedir (Tomanbay, 2014, 8).

Kısa vadeli sermaye hareketleri, ülkelerin bu arbitraj imkanından yararlanmak adına hareket ederek aniden ülkeden çıkması veya ülkeye girmesi nedeniyle, ‘sıcak para’ olarak nitelendirilmektedir. Kur ve faizdeki değişikliklere karşı bu denli hassas olan kısa vadeli sermaye hareketlerinin ülkeler arasında kolayca hareket edebilmesi nedeniyle, dış borçlarını ödeme zorluğu çeken ülkeler, faiz oranlarını artırım yoluna giderek sermayenin döviz kuru etkisini sağlar. Böylece ülkeye fon girişi yapılmasına özendirici sebep oluştururlar. Cari açığın finansmanında kısa vadeli yabancı kaynaklardan faydalanmak, ödemeler dengesindeki dengesizlikleri gidermede olumlu etkiler yaratırken, döviz kurunda değerlemeye neden olan sermaye girişleri ithalatı arttırarak dış ticaret dengesini negatif yönde etkiler (Aslan, Terzi ve Sıampan, 2014, 17).

Daha ayrıntılı olarak bakacak olursak; sermaye hareketleri hesap grubu doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, diğer yatırımlar ve rezerv varlıklardan oluşmaktadır:

Doğrudan yatırımlar, ülke dışındaki yerleşik ekonomik birimlerin ülkede yaptıkları sabit sermaye yatırımları ile ülkedeki yerleşik ekonomik birimlerin ülke dışındaki sabit sermaye yatırımlarının netleştirilmiş farkı olarak tanımlamaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2016, 246).

Portföy yatırımları'nın temel seyrini belirleyen, yurt dışı yerleşiklerin yurt içinde yaptığı yatırımlardır. Yurt içi yerleşiklerin yurt dışındaki yatırımları (portföy yatırımları net varlık edinimi) ile yurt dışı yerleşiklerin yurt içindeki yatırımları

(portföy yatırımları net yükümlülük oluşumu) toplamı bize portföy yatırımlarını gösterir (TCMB, 2017).

Seyidoğlu (2013); portföy yatırımlarını, bir şirketin hisse senedi ve tahvillerinin yabancılar tarafından satın alınması şeklinde tanımlamıştır. Bu yatırımı yapan finansal kurumlar, kurumsal yatırımcılar veya bireysel yatırımcılar, dış yatırım yapmış olurlarken, amaçları kısa dönemde yüksek getiri elde etmektir. Ülkede gelişen olumlu koşullar (faiz oranlarının yüksek olması vs.) ülkeyi portföy yatırımları için cazip kılarken; risk hissedilen olumsuz koşullarla beraber portföy yatırımları fonları, öteki kısa vadeli yatırım fonlarını da (sıcak para) alarak derhal ülkeyi terk ederler. Bu derece ani ve büyük kütleli çıkışlar, ekonomiye büyük zararlar vererek krizlere bile neden olabilecek bir risk yaratır.

Emirkadı (2017), portföy yatırımlarının, en küçük kriz belirtisinde dahi gösterdiği duyarlılık nedeniyle cari açığın finansmanında güvenilir bir kaynak olmadığını belirtmiş, bu durumlarda portföy yatırımlarının ülkeyi hızla terk etmeleri ve döviz krizine sebebiyet vermelerinin olası sonuçlarına değinmiştir.

Diğer yatırımlar, cari açığın finansmanında önemli bir yer tutan diğer yatırımlar; ticari krediler (vadeli mal alımı veya satımı şeklindeki krediler), diğer krediler (nakit krediler), efektif mevcutları ve mevduat hesapları, diğer varlık ve yükümlülükler (Bankacılık kesiminin yurt dışından sağladığı krediler ve özel sektör kesiminin dış borçlanması) başlıklarından oluşmaktadır. Alınan kredilerin faizleri ilerleyen yıllarda cari açığı besleyerek, diğer yatırımları cari açığın finansmanı açısından uzun vadede güvenilmez bir hale dönüştürmektedir (Emirkadı, 2017,236-237).

Rezerv varlıklar hesabı, ödemeler bilançosunda ayrı bir hesap iken, 26 Nisan 2002 tarihli değişikliğin ardından sermaye ve finans hesabının alt kalemi olarak kayıt edilmeye başlanmıştır. Merkez Bankasının gerektiğinde müdahalede bulunmak amacıyla elinde tuttuğu, esas olarak altın ve dövizden oluşan uluslar arası ödeme araçlarıdır. Bu müdahalenin gerektiği gibi rahat şekilde yapılabilmesi için resmi rezerv hesabı yüksek tutulmak istenir. Bahsedilen müdahale döviz alım satımı şeklinde gerçekleşmektedir. Piyasada ödemeler bilançosu nedeniyle döviz kuru dengesi bozulduğunda, kur denge kurunun üzerine çıktığında veya altına indiğinde,

Merkez Bankası döviz kurunda tekrar dengeyi sağlama amaçlı piyasaya döviz satar veya piyasadan döviz alır (Tomanbay, 2014, 8-9).

Sermaye hesabında ülkenin yabancı ülkeler ile ilişkilerinde kullandığı varlık işlemleri bulunmaktadır. Tahvil, hisse senedi, ev, arsa vb varlıkların alımı ve satımı ile banka mevduat hesapları, sermaye hesabına kaydedilen varlık işlemleridir. Bu varlıklar dış alemden ülkeye giriş yaparsa sermaye girişi, ülkeden dış aleme çıkış yaparsa sermaye çıkışı yaratırlar. Sermaye hesabında sermaye girişi (+), sermaye çıkışı (-) işaretle gösterilir. Sermaye girişi ile sermaye çıkışı toplamı sermaye hesabı dengesini oluşturmaktadır. Bu dengenin pozitif olması sermaye girişinin sermaye çıkışından fazla olduğunu göstermekte ve sermaye hesabı fazlası veya net sermaye girişi olarak ifade edilmektedir. Benzer şekilde sermaye hesabı dengesinin negatif olması ise sermaye girişinin sermaye çıkışından az olduğunu gösterir ve sermaye hesabı açığı veya net sermaye çıkışı olarak ifade edilir (Ünsal, 2005, 442-443).

$$\text{Sermaye Hesabı Dengesi (CK)} = (\text{Sermaye Girişi}) + (\text{Sermaye Çıkışı})$$

Cari işlemler ile sermaye ve finans hareketleri toplamı, ödemeler bilançosu genel dengesini göstermektedir. Ödemeler dengesinde borçlu işlemlerin toplamı, alacaklı işlemlerin toplamından fazla ise ödemeler bilançosu açığı, az ise ödemeler dengesi fazlası vardır (Tomanbay, 2014, 8).

2.1.2.3.Net Hata ve Noksan

Cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı ve resmi rezervler hesabında açık veya fazlaya neden olan işlemler otonom işlemlerdir. Net hata ve noksan hesabı, oluşan açık ve fazlaları dengelemek amaçlı kullanılan ve otonom işlemler nedeniyle meydana gelen hesaptır. Ödemeler bilançosu ilkelerine göre cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesabı muhasebe anlamında her zaman birbirine eşit olmalıdır. Ancak bu eşitlik; verilerin farklı kaynaklardan elde edilmesi, değerlendirme, ölçme ve kayıt zamanındaki farklılıklar nedeniyle her zaman sağlanamamaktadır. İşte net hata ve noksan hesabı, oluşan bu açık veya fazlalıkları ortadan kaldırarak ödemeler

dengesi eşitliği sağlamaktadır. Oluşan farklar net hata ve noksan hesabına 'kalıntı' olarak yansımaktadır (Tomanbay, 2014, 9).

Çıplak (2005), net hata ve noksan oluşmasını belirli nedenlere bağlamaktadır. Bunlar; dış ticaret işlemlerinde malın hareketi ve ödemenin bilançoda farklı dönemlere kaydedilmesi nedeniyle oluşan zaman uyumsuzluğu, gümrük kayıtlarındaki beyanat hataları, bazı verilerin (turizm, bavul ticareti) elde edilmesinde anket yoluna gidilmesi sonucu oluşan hatalar, ödemeler bilançosu gelirlerinin sistem dışına çıkarılması (yastık altı, kasa) veya kayıt dışı işlemlerdir.

2.1.3. Cari İşlemler Hesabına Yönelik Teorik Yaklaşımlar

2.1.3.1. Esneklikler Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımı; Bickerdike (1920), Robinson (1947) ve Metzler (1948) tarafından birbirinden bağımsız olarak geliştirilmiştir. 1970 li yıllara kadar dünyadaki çoğu ülkenin yabancı varlıkları sınırlı olarak ellerinde tutuşu bu yaklaşımın doğmasına temel hazırlamıştır. Bu tutum sonucu, cari hesap net ihracat dengesi olarak değerlendiriliyor, göreceli uluslar arası fiyatlar da cari açığın temel belirleyicisi olarak görülüyordu (Bayar, Kılıç ve Arıca, 2014, 453).

Esneklikler yaklaşımı, cari açık azaltılmak isteniyorsa devalüasyon yapılmasının gerekliliğini vurgulayan, olası bir devalüasyonun dış ticaret hareketleri üzerindeki iyileştirici etkilerini savunan bir yaklaşımdır. Yapılan devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerinde düzeltici etkiye sahip olması ise Marshall-Lerner Koşulu'na bağlıdır. Marshall-Lerner Koşulu; arz esneklikleri sonsuz varsayımıyla, ithal mallarının yurt içi talep esnekliği (e_m) ile ihraç malları yurt dışı talep esnekliği (e_x) toplam değerine bağlıdır. Bunların mutlak değerleri toplamı 1 veya 1'den daha büyük olursa döviz piyasası istikrarlıdır. Yani kurun yükselmesi (devalüasyon), dış ticaret açığını giderici etkide bulunuyordur (Seyidoğlu, 2013, 472)

$$e_m + e_x \geq 1$$

Ödemeler dengesinin sadece bir kısmıyla ilgilenmesi ve reel döviz kuru tanımında ticarete konu olmayan mallara dair açık bir bilgiye yer vermemesi, esneklikler yaklaşımının eksiklikleri arasında gösterilmektedir (Erkılıç, 2006, 18)

Döviz piyasası istikrarlıysa; cari açık, kurun yüklemesiyle; cari fazla ise kurun düşmesi ile giderilmiş olur. Burada piyasa istikrarından kastedilen, dengeden sapma olduğunda arz ve talebin etkisiyle piyasanın yeniden dengeye gelmesidir.

2.1.3.2. Toplam Harcama (Massetme) Yaklaşımı

Toplam harcamalar diğer bir deyişle gelir yaklaşımını ilk olarak Alexander (1952) geliştirmiştir (Bayar ve diğerleri, 2014, 453). Harcamalara oranla gelirin ne derece arttığı, dışa açık ekonomideki devalüasyonun başarısını göstermektedir (Ökte, 2011, 224).

Esneklikler yaklaşımı devalüasyonun gelir etkisini bertaraf ederken; toplam harcama yaklaşımı bu etkinin altını çizerek, ödemeler dengesine gelir ve harcama arasındaki fark açısından bakmıştır. Devalüasyon (ulusal paranın değerindeki düşüş ve döviz üzerindeki değerlenme) ilk etapta ihracatı teşvik ederken, ithalat üzerinde caydırıcı bir baskı oluşturmaktadır. Böylece yurt dışından daha önce alınmış olan malların, yurt içinde üretilmesine sıcak bakılmış olur. Üretimin artmasıyla reel gelirdeki artış nedeniyle ithalat tekrar tetiklenecektir (Tiryaki, 2012, 3-4).

Ulusal gelir denklemi:

$$Y = C + I + G + (X - M).$$

Eşitlikteki $C + I + G$ toplam yurt içi harcama (A) olarak tanımlayalım:

$$Y = A + (X - M).$$

Dış ticaret açığının olumlu değişimleri için ya üretim düzeyi (Y) arttırılmalı ya da yurt içi toplam harcamalar (A) kısılmalıdır.

Ekonomi eksik istihdamdayken net ihracat arttırılmak istenirse, yurt içi harcamaların üretimdeki artışı aşmaması kaydıyla üretim artışına gidilebilir.

Ekonomi tam istihdam durumundayken ise net ihracat artışını sağlamak için üretim artışına gidilemez. Bu durumda izlenecek yol yurt içi harcamaları kısarak kaynakları serbest bırakmaktır. Devalüasyon kaynaklı görece fiyat değişiklikleri, boşta kalan kaynakların ihracat sektörüne tahsis edilmesine ve harcamaların ithal mallardan yerli mallara kaydırılmasına yol açacaktır. Yani harcama kaydırıcı politikaların (örn. Devalüasyon) etkili olabilmesi için harcama kısıtıcı politikalar ile (daha sıkı para ve maliye politikaları) desteklenmesi gerekmektedir (Tiryaki, 2012, 3-4).

Devalüasyonun fiyat etkisi bertaraf edilerek sadece gelir etkisinin açıklanması ve dönemler arası kavrama yer verilmemesi toplam harcama yaklaşımının eksiklikleri olarak gösterilmektedir (Erkılıç, 2006, 20).

2.1.3.3. Mundell-Fleming Modeli

Mundell-Fleming Modeli, 1960'lı yılların başında uluslararası sermaye hareketlerine verilen önemle ortaya çıkmıştır (Ökte, 2011, 222). Metzler, Machlup ve Meade, Keynes'in Genel Teorisi'nden uyarlamalar yaparak teoriye zemin hazırlarken; Robert Mundell ve J. Marcus Fleming ise bu teoriyi geliştirmiş ve iktisatçılara kabul ettirmişlerdir. Klasikler için önemli olan parasal etkenler, Mundell Fleming Modeli'nde fazla önemsenmemiştir (Tiryaki, 2002, 4).

Geleneksel döviz kuramlarında sadece mal ve hizmet hareketleri göz önünde bulundurularak sermaye hareketlerine yer verilmezken, Mundell-Fleming Modeli bu açığı gidermeye çalışarak, gelir harcama yaklaşımına uluslararası sermaye hareketlerini de eklemekte ve tam sermaye hareketliliğinde döviz kurlarını açıklamaktadır. Bu açıklamayla kurlar daha gerçekçi yorumlanmaktadır. Zira kısa dönemdeki kur değişimlerinin en büyük nedeni sermaye hareketleridir (Öztürk ve Bayraktar, 2010, 166).

Tam sermaye hareketliliği durumunda yurt içi faiz oranları, tamamıyla yurt dışı faiz oranlarına bağlıdır. Yurt içi faiz oranları, dünya faiz oranlarını aşarsa, ülkeye sınırsız sermaye girişi olacaktır (Snowdon ve Vane, 2012, 111).

Çizelge 2. Tam Sermaye Hareketliliğinde Kur-Politika Etkinliği

Tam Sermaye Hareketliliği	Kur/Politika	Genişletici Para Politikası	Genişletici Maliye Politikası
	Sabit Kur	Etkisiz	Tam Etkin
	Esnek kur	Tam Etkin	Etkisiz

Kaynak: Öztürk ve Bayraktar (2010). s.41.

Çizelge 2’de tam sermaye hareketliliğinde kur ve politika etkinliği gösterilmiştir. Buna göre; tam sermaye hareketliliği ve sabit kurda genişletici para politikası etkisizdir: Faiz oranlarının düşmesiyle sermaye çıkışı gerçekleşecek, dövize olan talep düşecek ve döviz kuru artacaktır. Sabit kurda Merkez Bankası kurdaki bu yükselmeye müsaade etmediğinden döviz satarak ulusal para satın alır. Böylece sadece rezervler azalmış, ulusal gelir sabit kalmıştır (Öztürk ve Bayraktar, 2010, 166-167).

Tam sermaye hareketliliği ve sabit kurda genişletici maliye politikası tam etkindir: Yurt içi faiz oranları yurt dışı faiz oranlarını aşacaktır = Sermaye girişi. Döviz rezervleri artacak ve ulusal para değer kazanacaktır. Merkez Bankası piyasaya ulusal para sunarak döviz satın alır. Böylelikle para arzında artış yaşanacaktır. Bu artış, yurt içi faiz oranlarının yurt dışı faiz oranlarına eşitlenene dek sürecektir. Sonuç olarak ise gelir düzeyinde artış yaşanmaktadır (Öztürk ve Bayraktar, 2010, 168).

Tam sermaye hareketliliği ve esnek kurda genişletici para politikası tam etkindir: Yurt içi faiz oranları, yurt dışı faiz oranlarının altında kaldığında, sermaye çıkışı gerçekleşir. Ulusal para talebinin düşmesi ve döviz talebinin artması sonucunda döviz kuru yükselecektir. Bu duruma Merkez Bankası müdahale etmezken, yükselen kurların etkisiyle ihracat artacak, ithalat azalacak ve ödemeler bilançosu bu durumdan pozitif etkilenecektir (Öztürk ve Bayraktar, 2010, 168).

Tam sermaye hareketliliği ve esnek kurda genişletici maliye politikası etkisizdir: Yurt içi faiz oranları artacak ve ülkeye sermaye girişi gerçekleşecektir. Döviz bollaşırken ulusal para değer kazanır. İhracat azalırken ithalatta artışlar yaşanacaktır (Öztürk ve Bayraktar, 2010, 168).

Ulusal gelirin ve ithalatın artması, ödemeler dengesinin cari işlemler hesabının kötüleşmesi anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra yurt içi faiz oranları arttıkça, ulusal varlıkların çekiciliği artarak ülkeye sermaye girişi sağlanacaktır ve

ödemeler dengesine iyileştirici bir etkide bulunacaktır (ceterisparibus) (Snowdon ve Vane, 2012, 110).

Mundell Fleming Modelinin uzun vadedeki dinamik etkileri göz önünde bulundurmaması, bu teorinin eksik özelliği olarak tanımlanmaktadır (Tiryaki, 2002, 4).

2.1.3.4.Dönemler Arası Yaklaşımı

Bu yaklaşım ilk olarak Sachs (1981), Buitter (1981) ve Obstfeld (1982) tarafından önerilmiş ve daha sonra yaklaşım Obstfeld ve Rogoff (1995) tarafından geliştirilmiştir (Bayar ve diğerleri 2014, 453).

Cari işlemler hesabına dönemler arası yaklaşım ile yabancı sermaye girişi ve optimal cari işlemler açığının tahmini yapılmaktadır. Buradaki amaç; bulunan optimal cari işlemler açığı ve gerçek cari işlemler açığını karşılaştırmak, cari açığın sürdürülebilirliğine karar vermektir (Tunalı, 2008, 166).

Dönemler arası yaklaşım; cari işlemler açığının beklenmedik şoklara karşı duyarlılığını dikkate almamakta ancak sürdürülebilir cari işlemler açığının belirlenmesi isteniyorsa alması gerekmektedir. Bu açıdan cari işlemler açığının beklenmedik şoklara karşı duyarlılığını etkileyen faktörlerden bahsedilmiştir. Bunların arasında; yatırım ve tasarruflar, dış ticarete açıklık, iktisadi büyüme ve dış borçların kompozisyonu, finansal sistemin sağlamlığı, para ve kur politikasının esnekliği, ulusal paranın değer kazanması sayılmaktadır (Tunalı, 2008, 166).

Dönemler arası yaklaşımda cari işlemler dengesi, bir takım değişkenlerdeki beklentiler doğrultusunda (verimlilik artışı, hükümet harcamaları, faiz oranları), özel kesimin optimal dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının sonucudur. Burada cari işlemlerin rolü geçici şoklara karşı çelik yelek olmaktır. Ayrıca bu yaklaşım; dış denge, dış ödemeler pozisyonunun sürdürülebilirliği ve denge reel kuru düzeyi politikalarının birleştirilmiş halidir (Tiryaki, 2002, 5-6).

Cari işlemler hesabına dönemler arası yaklaşım, tüketim ve tasarrufa ilişkin Sürekli Gelir Hipotezi'ne dayanmaktadır. Sürekli Gelir Hipotezi'ne göre; dışa açık küçük bir ekonomide meydana gelen geçici arz ve talep şokları ulusal tasarruflar ve

cari işlemler hesabında dalgalanmalara yol açarken, kalıcı şoklar cari işlemler hesabını etkilememektedir (Tunalı, 2008, 166-167).

2.1.4. Cari İşlemler Dengesini Etkileyen Faktörler

Cari işlemler dengesi, bir takım faktörlerde yaşanan değişimlerden olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Bu faktörler ticaret haddi, döviz kuru ve mali politikalarıdır.

2.1.4.1. Ticaret Haddi

Klasik liberalizmin temel özellikleri uluslar arası ticarete yön vermiştir. Uluslar arası ticaret teorisinin dayanağı, Klasik İktisat Okulu veya Klasik Liberalizm kurucusu kabul edilen Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı çalışmasıdır. Smith bu eseriyle dış ticaret serbestisi ve uluslar arası uzmanlaşmanın ne gibi yararlar sağlayacağını göstermiştir. "Mutlak Üstünlükler Teorisi"nin savunduğu, emek maliyeti homojendir varsayımı altında, mutlak olarak düşük maliyetle üretim yapan ülke hangisiyse, o ülke o malın üretiminde uzmanlaşmalı ve yüksek maliyetle ürettiği malı ithal etmelidir. Ancak bu teori, aynı ülkenin mutlak olarak birden fazla malı daha düşük maliyetle üretmesi halinde, dış ticaret serbestisinin nasıl olacağını açıklamada eksikliklere sahiptir. Bu yüzden bu eksikliği kapatan ve kendisinden sonraki teorilere de katkı sağlayan, David Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi" uluslar arası ticaretin temelini oluşturmuştur. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne göre; bir ülke diğer ülkeden, birden fazla malın üretiminde daha verimli ise, o ülke görece olarak düşük maliyetle üretimi gerçekleştirilen mal üzerinde uzmanlaşmalıdır. Böylece uzmanlaşma, dış ticaret ve büyümeyi olumlu etkileyecektir. Ricardo bu teori ile uluslar arası ticaretin temelini karşılaştırmalı maliyet avantajına bağlamıştır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011, 200).

Neo-Klasik iktisatçılar Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin eksikliklerine yönelik bir takım çalışmalar yapmışlardır. John Stuart Mill, arz teorisi

niteliğinde olan Ricardo'nun teorisine, dış ticarete talep koşulları da olmalıdır eleştirisini getirmiştir. Mill'in "Karşılıklı Talep Kanunu"na göre, bir ülke diğer ülkenin malına karşı talep gücünün derecesini bildiği takdirde, dış ticaret hadlerinin belirlenmesi de mümkün olabilecektir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011, 200).

Dış ticaret haddi, ticaret şartlarında zaman içindeki değişikliklerin endeks sayı karşılaştırmasıdır. Bu değişiklikler ölçülürken temel (baz) yıla göre ölçülmektedir. İktisatçılar dış ticaret hadleri için farklı tanımlamalarda bulunmuşlardır. En yaygın kullanılan net değişim ticaret haddi, dış ticaret hadleri kavramında esas alınan tanımdır ve ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranını göstermektedir. İhracat ve ithalat fiyatlarını gösterirken endeksler kullanılmaktadır. Bunun nedeni dış ticarete konu olan malların çok sayıda olmasıdır (Aslan ve Yörük, 2008, 35-36).

$$N = P_x / P_m \quad (1)$$

(1) Denkleminde, N: Net Değişim Ticaret Hadleri'ni, P_x : İhracat Fiyat Endeksi'ni, P_m : İthalat Fiyat Endeksi'ni göstermektedir. İhracat fiyatlarındaki artışın ithalat fiyatlarındaki artıştan fazla olması halinde, diğer şartlar sabitken, dış ticaret hadleri ülkenin lehinedir. Tersisi durum olan ihracat fiyatlarındaki artışın ithalat fiyatlarındaki artıştan az olması halinde ise, diğer şartlar sabitken, dış ticaret hadleri ülkenin aleyhinedir. Dış ticaret hadlerindeki iyileşme, diğer şartlar sabitken, ülkenin refahını arttırırken, dış ticaret hadlerindeki kötü gidişat ülkenin refahını azaltacaktır (Oktar ve Dalyancı, 2012, 3).

Aslan ve Yörük (2008), dış ticaret hadlerinin açıklarken bazı noktalara dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi dış ticaret hadlerinin ithalatın ihracat koşullarında ölçülen fırsat maliyetini yansıtması iken ikincisi dış ticaret hadlerinin dış ticaret kazanç ve kayıplarını ölçmede kullanılmasıdır. Dış ticaretten kar mı yoksa zarar mı elde edileceği, satılan malların fiyat değişimleri ile satın alınan malların fiyat değişimlerine bağlıdır. Alınan baz yıla göre, ülkedeki ihraç mallarının fiyatları artmış ve ithal malları fiyatları düşmüş ise, ülke dış ticaretten kar elde ederek çıkacaktır. Üçüncü değinilen husus ise, dış ticaret hadlerinin ticaret yapan ülkelerin ticaretten elde ettikleri gelirlerin paylaşımını nasıl yaptıklarını gösterdiğidir. Bir ülkedeki ticaret iyiye mi yoksa kötüye mi gidiyor anlayabilmek için, o ülkenin ithalat ve ihracat endekslerine bakılarak dış ticaret hadleri mukayese edilir. Bir ülkenin başka bir ülke ile olan ticari ilişkisi hakkında en iyi bilgiyi veren ticaret hadleridir. Hangi

ülke ile ticaret yapılırsa daha kazançlı olunacaktır sorusunun cevabı için, dış ticaret hadleri rakamlarının ülkelere göre ayrımı yapılmalıdır.

Dış ticaret hadlerinin artması (ihracat fiyatlarındaki artışın ithalat fiyatlarındaki artıştan fazla olması), uluslar arası piyasalarda satın alma gücünü arttırmaktadır. Bu yüzden reel milli gelirdeki artış üretimdeki artıştan daha hızlı olacaktır. Böylece ülkede ekonomik kalkınma kolaylaşacaktır. Tersine ihracat fiyatlarının düşmesi veya ithalat fiyatlarının yükselmesi, dış ticaret hadlerini bozuyor ise, ülke dış piyasalardaki satın alma gücünü veya ithalat kapasitesini azaltır. Bu durum ekonomik kalkınmada yavaşlatıcı etkilere neden olur (Gökalp, 2000, 50).

Ülkelerin dış ticaretten kazanç yapısını gösteren dış ticaret hadlerindeki iyileşmeler cari işlemler dengesindeki iyileşmelerin de bir göstergesidir. Dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi ise cari işlemler dengesinin de kötüleştiği anlamına gelmektedir. Türkiye, dış ticaret hadleri konusunda önemli sorunlara sahip bir ülke olduğundan dolayı dış ticaret hadlerindeki bozulmalar nedeniyle kronik dış açık sorunu yaşamaktadır (Oktar ve Dalyancı, 2012, 1).

Dış ticaret hadleri kavramının önemi son yıllarda giderek artan bir önem kazanmıştır. Gösterilen bu önem iki nedene bağlanabilir. Birincisi, dış ticaret payının toplam harcamalar içindeki payının fazla olduğu ülkelerde, ödemeler dengesi ve ulusal gelir üzerinde dış ticaret hadlerinin etkisinin yüksek olmasıdır. İkincisi, dış ticaret hadlerinin ekonomistler tarafından ele alınışı, ülkeler arasındaki artan gelir farklılıklarını azaltıcı değişken şeklindedir. İç fiyatlar ülke içinde nasıl bir role sahipse, uluslar arası alanda dış ticaret hadleri de benzer role sahiptir. Dış ticaret hadleri, özellikle gelişmekte olan ülkeler için, gelişmiş ülkelere kıyasen daha fazla dış ekonomik ilişkilere bağımlı olmaları yüzünden, büyük önem arz etmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle, günümüzde dış ticaret katkısı olmadan kalkınma sağlanamayacağı görüşü haklılığını sürdürmektedir (Aslan ve Yörük, 2008, 33-43).

2.1.4.2.Döviz Kuru

Döviz kuru, ulusal para biriminin yabancı para birimleri cinsinden fiyatıdır. Nominal döviz kuru, iki ülke parasının nispi fiyatı olarak tanımlanırken, reel döviz kuru iki ülkedeki malların nispi fiyatı olarak tanımlanmaktadır. Ülkelerin dış ticaret

gücünü gösteren ölçü ise reel döviz kurudur ve ülkelerin ticaretini yaptığı ürünlerin karşılıklı oranlarını göstermektedir (Tapşın ve Karabulut, 2013, 191).

Reel efektif kurlar, zamanla değişen ulusal para da veya oluşturulan döviz sepetinin değerindeki gerçek değişimleri bulabilmek adına enflasyon etkisinden arındırılmıştır. Yani reel efektif kur için, nominal efektif kurun enflasyon etkilerinden arındırılmış halidir diyebiliriz. Piyasada kullanılan kurlar nominal döviz kurlardır ancak ulusal paranın dış satın alma gücünü görmek istiyorsak efektif kura bakmamız yeterli olacaktır (Seyidoğlu, 2013, 381-382).

$$R = E \times \frac{(1+p_i)}{(1+p_d)} \quad (1)$$

(1) numaralı döviz kuru formülünde E: Döviz Kuru, (p_d): Dış Enflasyon, (p_i): İç Enflasyon'u göstermektedir. Baz yıla göre iç enflasyonun dış enflasyondan yüksek olması durumunda ($p_i > p_d$); reel döviz kuru azalmakta hattanominal kurun sabit kalması dahi aynı sonuca neden olmaktadır. Bu duruma ulusal paranın aşırı değerlendirilmesi denir. Reel döviz kuru dış ticaret açığı kanalıyla cari açığı etkilemektedir. Reel döviz kurunun değer kazanmasıyla, ulusal para aşırı değerlendirilecek, böylece ülkenin dış piyasalardaki rekabet gücü zayıflarken, ihracatı caydırıcı (ülke görelisi olarak pahalılaşmasından dolayı ihracat yapmakta zorlanır), ithalatı özendirici (yabancı malların ucuzlaması dolayısıyla) etkiler yaratacaktır. Beraberinde ise, dış ticaret açıkları kendini gösterir. Bunun sebebi olarak merkez bankasının piyasaya müdahale etmesi ve döviz kurlarını düşük tutarak yükselmesine izin vermemesi gösterilir (Seyidoğlu, 2013, 381-382).

Özetle reel döviz kurunun dış ticaret üzerinde, dış ticaretin ise cari denge üzerindeki etkisinden dolayı, reel döviz kuru cari dengeyi etkileyici bir role sahiptir diyebiliriz. Reel döviz kuru değer kaybederse, dış ticaret yoluyla cari açık azalmaktadır. Aksine reel döviz kuru değer kazanırsa cari açık artacaktır.

2.1.4.3.Mali Politikalar

Genişletici para ve maliye politikasıyla yaşanan mali genişleme, kamu borçlanmalarından kaynaklı olarak faiz oranlarını arttıracaktır. Faiz oranlarının

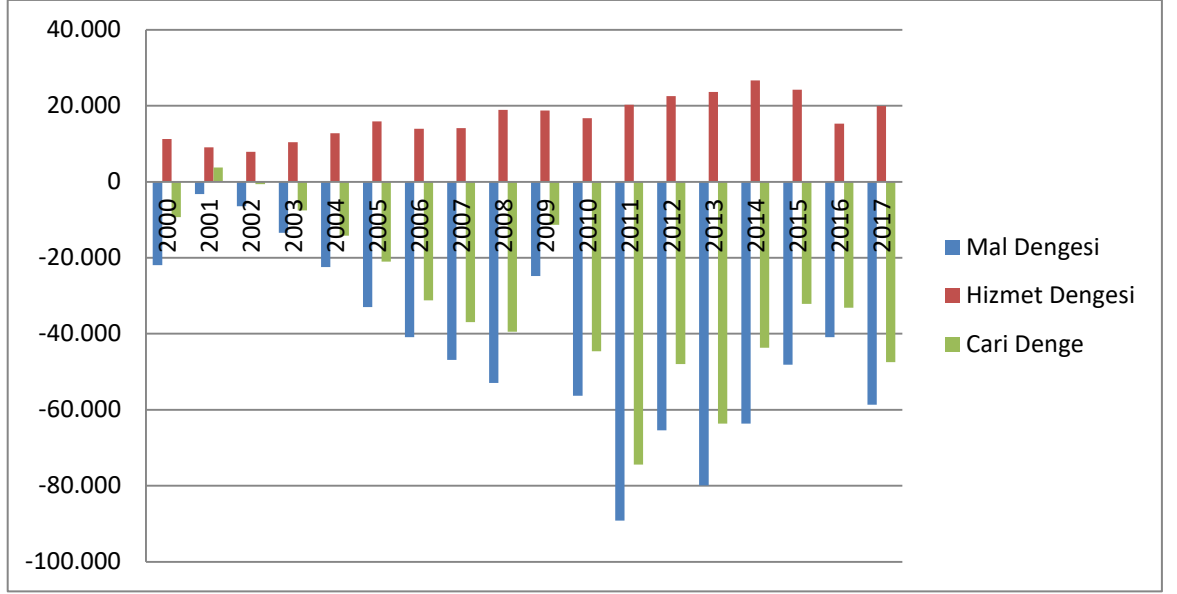
artması, yabancı sermayenin ülkeye girişini cazipleştirmekte, ülkeye yabancı kaynak girişini arttırmakta ve ulusal paranın değerlenmesi yoluyla ithalatı arttırmaktadır. Tüm bunların sonucunda oluşan dış ticaret açığı, cari açığı da beraberinde getirmektedir (Karagöl ve Erdoğan, 2017, 379).

Genişletici para ve maliye politikası iç talebi arttırıcı etki yaratarak cari açığı negatif yönde etkilemektedir. Mali genişleme bütçe açığına yol açarak, milli tasarruf ve tüketimi etkilemektedir. İthalat eğilimiyle beraber cari açığa neden olmaktadır (Uğur ve Karatay, 2009, 112).

2.1.5. Cari İşlemler Açığı Sorunu

Cari işlemler hesabı iki varsayım altında incelenir. Mal ve hizmet ihracatı ile ithalat farkının dikkate alındığı birinci varsayımda, net gelir ve transferler göz ardı edilir. Ülkenin cari hesabının açık vermesi demek, o ülkenin ihraç ettiğiinden daha fazla mal ve hizmet ithal etmesi demektir. Cari işlemler hesabının ikinci varsayımı ise; ulusal tasarruf ve yatırım farkıdır. Buna göre ülkenin ya ulusal tasarrufları yatırım düzeyine göre düşük ya da tasarruflarına göre yatırım düzeyi yüksektir (Bayar ve diğerleri, 2014, 452).

Cari işlemler dengesi; mal ve hizmet ihracatı ile karşılıksız transfer gelirlerinin, mal ve hizmet ithalatı ile karşılıksız transfer giderlerini ne kadar karşıladığını gösterir. Cari işlemler dengesi sıfır olduğu zaman denge söz konusudur. Cari işlemler dengesinin negatif olması, cari işlemler dengesinin açık verdiği anlamına gelir ve ülkenin dışarıdan borçlandığının göstergesi olur. Ülke gerçekleştirdiği ithalatın bedelini ihracat gelirleri ve dış gelirlerle yani döviz gelirleri ile öder. Cari işlemler dengesinin pozitif olması durumunda ise; cari işlemler fazlası söz konusudur ve döviz artışının göstergesidir. Yani döviz kazancı döviz harcamalarını aşmış olur. Bu fazlalık döviz olarak elde tutulabilir, yurt dışına borç verilebilir veya dış borç ödemelerinde kullanılabilir (Başoğlu, Ölmezoğlu ve Parasız, 2001, 285). Cari açıkta ülke kazandığından çok döviz harcarken, cari fazlada harcadığından çok döviz kazanır.

Şekil 1. Cari Denge (Milyon ABD Doları)

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Altıncı El Kitabı, Tablo 5.

Şekil 1’de; Cari açığın oluşumdaki en büyük faktörün mal dengesi olduğu, bu açığın hizmet dengesinin pozitif etkisi ile kapatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Mal dengesi dış ticaret dengesini temsil ederken, dış ticaret dengesi de cari açığın oluşumdaki en büyük unsurdur.

Ülke kazandığından çok harcama yaptığı takdirde cari işlemler açığı ile karşılaşırız. Cari işlemler açığının temel nedeni, ihracattaki düşüş ve ithalattaki artıştır. Malların yurtiçi üretim fiyatı yurt dışına göre yüksek olduğu takdirde, ihracat düşecek bununla beraber ucuz olmasından dolayı ithal mallara olan yönelim artış gösterecektir. Bunları belirleyen etkenler ise; enflasyon ve devalüasyondur (Özel, 2001, 82).

Cari işlemler açığı aşağıdaki durumlarda ortaya çıkabilir:

- Dış ticaret açığı: Dış ticaret açığı, dış ticaret dengesindeki bozulmanın da göstergesidir ve bu açık hizmet gelirleri veya ülkenin dışarıdan sağladığı transferlerle karşılanamaz.
- Dış ülkelere yapılan hizmet ödemeleri ve karşılıksız transferlerin, dış ülkelere alınan hizmet gelirleri ve elde edilen karşılıksız transferleri aşması: Dış ticaret dengededir. Dış açığın nedeni karşılıksız transferlerse; ülke dış ülkelere yardım veya sermaye ve faiz ödemeleri yapıyor demektir.

- Ülkenin görünmeyen hizmet gelir ve giderleri kalemi ve transfer kalemlerinde denge söz konusuysen dış ticaret açığının olması

Ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabı, uzun dönemde dengeye gelemmez. Bunun nedeni; dış ülkelerden bazıları sermaye ihracatçısıysen, bazılarının sermaye ithalatçısı olmasıdır (Karluk, 2014, 362).

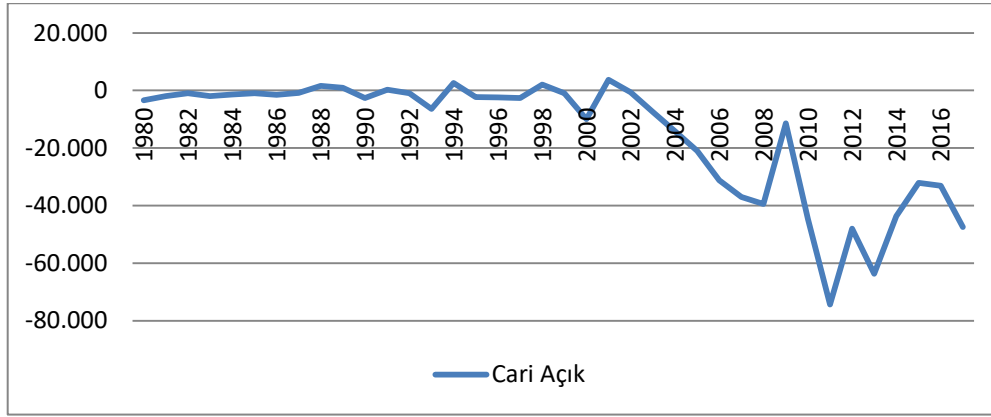
Dış alem ödemeleri dış alemden alınan ödemelerden büyükse cari işlem dengesi negatiftir. Bu durumda bu ödemelerden artan kısmın finansmanı, dış aleme borçlanarak veya dolaysız yabancı yatırımlarla sağlanmaktadır. Cari işlemler açık veriyor ise, sermaye hareketleri dengesinde bir fazla olmalıdır. Cari açık bu fazla ile finanse edilmektedir. Eğer sermaye hesabı fazlası cari işlemler açığının tamamını finanse etmeye yetmiyorsa (sermaye hareketlerinde fazla verilmeyip yurt dışından borç bulunamazsa), cari işlemler hesabı açığı resmi döviz rezervleriyle karşılanmaktadır. Özetle diyebiliriz ki; cari açık sermaye hesabı fazlasıyla ve resmi döviz hesaplarındaki azalmayla karşılanmaktadır (Ünsal, 2005, 449-453).

Sermaye hareketleri kalemlerinden yalnızca doğrudan yabancı yatırımlar borç arttırıcı özelliğe sahip değildir. Bu açıdan cari işlemler hesabı açığının rakamından ziyade, nasıl finanse edileceği önemlidir. Cari açığın; doğrudan yabancı yatırımlar veya uzun vadeye yayılmış döviz girişleri ile finanse edilmesi, kısa vadeli sermaye hareketleri veya dış borcu arttıracak sıcak para akımları ile finanse edilmesine nispeten, daha az sorun yaratacaktır (Yeldan, 2005, 47-48).

Türkiye’de cari açık sorununa ilişkin resmi açıklamalar, cari açığın bir sorun olmadığını ileri sürmüştür. Bu açıklamaların iki dayanağı bulunmaktadır. i) Birinci dayanak, cari açığın yeterli finansmanının bulunduğu, bu açıdan bir tehlike arz etmeyeceği yönündedir. Yeldan (2005), bu görüşü tamamen yanlış bulmuş; cari açığın zaten sermaye hareketlerindeki fazlalık sonucu oluştuğunu belirterek, bu fazlalık olmasaydı cari açığın oluşmayacağına değinmiştir. Esas sorunun cari işlemlerdeki açığın borç arttırıcı yollarla finanse edilmesi olduğunu vurgulamıştır. ii) İkinci dayanak ise, cari açıkların Avrupa Birliği’ne katılım sürecinde doğal bir gelişme olduğu yönündedir. Bu görüş bazı piyasa uzmanlarınca dile getirilmiş olup, resmi makamlar tarafından da kabul görmüştür. Nitekim AB’ye giriş amaçlı gerçekleştirilen müzakereler neticesinde Türkiye’nin dış piyasalardaki güveni ve

cazibesi artmıştır. Yaşanan bu gelişmelerle Türkiye'ye doğrudan yabancı sermaye girişleri hızla artarken, milli yatırımdaki gidişat iyileşmiştir. Diğer yandan bahsedilen dış kaynak ithalat hacmini yükseltmiş, bu durum cari işlemler hesabında açıklara neden olmuştur. Bu açıdan cari açık, kalıcı ve uzun vadeli döviz girişleri ile finanse edildiği için bir sorun olarak görülmemektedir. Yeldan (2005), cari açığın Türkiye'de sorun olmadığını belirten bu açıklamaları, kuramsal olarak tutarlı bulurken, Türkiye'nin gerçekleri ile bağdaştıramamaktadır.

Ekonomilerin katlanabilecekleri cari açık miktarının geneli kapsayan belli bir rakamsal sınırı bulunmamaktadır. Bu rakam her ekonomide farklılık göstermektedir. Bu yüzden yabancı yatırımcıların cari açığı ölçme sistemi, ekonomi büyüklüğünün GSMH'nin bir oranı olarak bakmaktır. Asla dolar ile ölçüm yapmazlar. Geçmiş döviz krizlerinden yapılacak genellemelerden hareketle, özellikle AGÜ'lerde, cari açık rakamlarının GSMH'nin %10'unu aşması durumunda yabancı yatırımcılar için kötü sinyallerin çalmaya başladığının bir göstergesidir (Özel, 2001, 85).

Şekil 2. Türkiye'de Cari Açığın Seyri (1980-2017) (Milyon ABD Doları)

Kaynak: TCMB. Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı. Tablo 4.

Şekil 2'de 1980 ve 2017 yılları arasında gelişen cari işlemler açığının seyri görülmektedir. 24 Ocak 1980 ihracata dayalı ekonomik büyüme modelinin uygulanmasından 2000'li yıllara kadar cari açık sınırlı bir paritede inişli çıkışlı devam etmekteyken, 2000'li yılların başından itibaren hızla artış eğilimi göstermiştir.

Ayrıntılarını ilerleyen konularda ele alacağımız gibi cari açığın bu artış eğiliminde olan tarihlerinden 1994, 2001, 2009 kriz yıllarını ve 2012 yıllını tenzih ederek cari açık bu yıllarda hızla azalış eğilimindedir diyebiliriz.

2.2.Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, belli bir dönemde bir ülkedeki mal ve hizmet üretiminde yaşanan artıştır. Bu artışı en doğru şekilde ölçümlemek için enflasyonun etkilerinden arındırılması gereklidir. Çalışmanın bu kısmında ekonomik büyüme kavramına ve kapsamına değinilecektir.

2.2.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı ve Ölçümleri

Ekonomik büyüme, bir ekonominin zaman içinde ürettiği mal ve hizmetlerin piyasa değerindeki artıştır. Bu artış, ekonominin üretim olanakları eğrisinde olağandışı bir dışa kayma ile karakterizedir (Göçer, 2013, 217). Ekonomik büyüme, bir ülkenin toplam üretimindeki reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) veya Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki artışla ölçülmektedir (Aslan ve Korap, 2006,1).

Genel olarak ekonomik büyüme, işletmeler için daha fazla kar anlamına gelmektedir. Ekonomik büyüme hisse senedi fiyatlarını da yukarıya çekmektedir. Böylece şirketlere yatırım yapmak ve daha fazla çalışmanı işe almak konusunda şirketlerin sermaye ihtiyacı karşılanabilir. Bu da doğal olarak istihdamın ve dolayısıyla da gelirlerin artması anlamına gelmektedir (Terzi ve Oltulular, 2004, 222). Bu nedenle ülkeler için ekonomik büyüme arzu edilen bir durumdur ve yabancı yatırımcıların da en çok takip ettiği ölçütlerden biridir.

Ekonomik büyüme, birçok ülkenin temel ekonomik hedefidir. Dolayısıyla, bu hedefe ulaşarak ekonomik büyümeyi başarabilen bir ulus, bireylerin isteklerini karşılamak ve yoksulluk gibi sosyoekonomik sorunları çözmek konusunda daha başarılı olacaktır. Bu sayede,refah düzeyini artırmak ve gelirleri yükselterek ve / veya iş sağlayarak yaşam standartları yükseltilebilecektir (Barışık ve Kesikoğlu,2010, 114).

Ekonomik büyümeyi ölçmenin en iyi yolu Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'dır (GSYH). Ülkenin tüm çıktısını dikkate alması bakımından GSYH önemli bir ekonomik büyüme ölçütüdür. Ülkedeki işletmelerin satış amacıyla ürettiği tüm mal ve hizmetleri içermektedir. Üretilen bu hizmetlerin yurtiçinde mi yoksa yurtdışında mı satıldığına bir önemi yoktur. Bununla birlikte GSYH nihai üretimi ölçmektedir. Nihai ürünü üretebilmek için üretilen ara parçalara içermez. Ayrıca ülke üretiminden bahsedildiği için ihracatı da içermektedir. Ancak ithalat ekonomik büyümeden düşülmektedir (Terzi ve Oltulular, 2004, 223).

Ekonomik büyüme, sağlıklı bir ekonominin en önemli göstergelerinden biridir. Bir ülkenin uzun vadeli büyümesinin en büyük etkilerinden biri, milli geliri ve istihdam seviyesini olumlu yönde etkilemesi ve yaşam standardını arttırmasıdır. Ülkenin GSYH'sı arttıkça, daha üretken bir ekonomi oluşmakta ve daha fazla insan istihdam edilebilmektedir ki bu da ülkenin zenginliğini ve nüfusunu arttırır. Daha yüksek ekonomik büyüme aynı zamanda hükümetin ekonomiyi geliştirmek için kullanabileceği devlet harcamaları için ekstra vergi geliri sağlamaktadır. Bu genişleme bütçe açığını azaltmak için de kullanılabilir (Gül ve Yavuz, 2011, 76). Ek olarak, bir ülkenin nüfusu arttıkça, büyümenin yaşam standardını ve servetini korumasını gerektirir. Ekonomik büyüme aynı zamanda yaşam standartlarının iyileştirilmesine ve yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olur, ancak bu gelişmeler ekonomik gelişme olmadan gerçekleşemez. Sadece ekonomik büyüme, yoksulluğu kendi başına ortadan kaldıramaz (Erkal, Akıncı ve Yılmaz, 2015, 69).

Ekonomik büyüme rakamları genellikle 3 aylık dönemler halinde ölçülmektedir. Bu ölçümlerin hatasız olabilmesi için en doğru ölçüm reel GSYH'dir. Böylece enflasyonun etkilerinin arındırılması mümkün olmaktadır. Buna karşılık Dünya Bankası'nın ekonomik büyüme ölçümünde GSYH yerine Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) kullanılmaktadır. GSMH, yurtdışında çalışan vatandaşların ülkeye transfer ettiği gelirleri de içermektedir (Özcan ve Arı, 2011, 122). GSMH, Türkiye gibi gelişmekte olan birçok ülke için kritik bir unsurdur. Ülkelerin GSYH bakımından karşılaştırılması, ülkelerin ekonomilerinin büyüklüğünün karşılaştırılması anlamına da gelmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi etkileyen belli başlı faktörler vardır. Örneğin ulaşım ve iletişim, yolsuzluk seviyesi, vergi kayıp ve kaçak oranı, eğitim standartlarının düşüklüğü, işgücünün verimliliği, iç yatırımların yeterli

düzeyde olmaması, dış kaynaklardan yararlanabilme imkanının olmaması, tasarrufların ve yatırımların düşüklüğü gibi nedenler, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik olarak büyümesinin önünde engel teşkil edebilmektedir (Karagöz ve Karagöz, 2010, 9).

GSYH'ye ücretsiz hizmetler dâhil değildir. Çocuk bakımı ya da ücretsiz gönüllü çalışmalar gibi faaliyetlerin yanı sıra kayıt dışı ekonomiyi de hesaplama dâhil edilmemektedir. Bununla birlikte çevresel maliyetleri dikkate almadığından, çevresel maliyetlerin ülkelerin refahını nasıl etkilediğini de ölçmemektedir. Ancak bu çevresel maliyetler, ülkelerin yaşam standartlarını geliştirebilmektedir. Örneğin İskandinav ülkelerinin bütçeleri genellikle eğitim, sosyal programlar ve yüksek yaşam standartları gibi büyümenin itici güçlerine odaklanmaktadır. Bu faktörler yetenekli ve işine karşı motive bir işgücü yaratmaktadır (Kurşun ve Rakıcı, 2014, 84).

Ekonomi, çoğu zaman bir döngü içerisinde hareket etmektedir. Ekonomik büyüme verilerinin izlenmesi için en iyi aşama genişleme aşamasıdır. Bu aşama, ekonominin sürdürülebilir bir şekilde büyüdüğü durumdur. Ancak sağlıklı büyüme hızının ötesinde bir hızda ekonomik büyüme, varlık balonuna yol açacaktır. Çok fazla para daha az mal ve hizmet kullanımı nedeniyle enflasyon ortaya çıkabilmektedir. Enflasyonla birlikte ekonomik büyümeye olan güven sarsılmaktadır. İnsanların satın aldıklarından daha fazla satmaya çalışmaları nedeniyle ekonomi durgunluğa girmektedir. Bu süreç devam ettiğinde resesyona kadar gidebilmektedir (Yavuz, Şataf ve Kır, 2013, 138).

Ekonomik büyüme, ekonominin genişlediği dönemler olarak bilinmektedir. Çoğu zaman ekonomik patlama gibi tabirlerle de anılan ekonomik büyüme esnasında temel ekonomik göstergelerde yükseliş görülmektedir. Bu dönemlerde GSYH artmakta, aynı sayıda çalışan daha fazla mal ve hizmet ürettiğinden verimlilik de artmaktadır. Satışlar ve karlılıklar da bu durumdan pozitif etkilenmektedir. Sonuç olarak da hane gelirleri artış göstermektedir (Aytaç, 2013, 379).

Ekonomik büyüme, hisse senetlerinde boğa piyasasına ve tahvillerde ayı piyasasına eşlik etmektedir. Bununla birlikte büyüme, yüksek enflasyon riskini de getirmektedir. Ekonomik büyüme, tüketici harcamalarındaki artış ile karşılıklı etkileşim içerisindedir. Ekonomi geliştikçe hane halkı geleceğe daha güvenle bakabilmektedir (Muratoğlu, 2011, 13).

Ekonomik büyüme çoğu zaman genişletici maliye politikaları ile desteklenmektedir. Hükümetler ya daha fazla harcayarak ya vergileri düşürerek ya da iki aracı da bir arada kullanarak genişletici politika uygulamaktadır. Bununla birlikte genişletici maliye politikaları uzun vadede risklidir. Daha fazla harcama ve daha az vergi, açıkların büyümesine neden olabilmektedir. Bu durum her ne kadar bir süre için devam edilebilirse de borç çevrilemez bir noktaya gelebilir. Borç / GSYH oranının %100'e yaklaşması halinde ekonomik büyüme yavaşlamaktadır. Yabancı yatırımcılar Borç / GSYH oranı yüksek ülkelere fon yatırımlarını da durdurmaktadır. Çünkü yatırdıkları paranın geri ödenemeyeceğinden ya da paranın değerinin düşeceğinden endişe etmektedir (Çiçek, Gözegir ve Çevik, 2010, 143).

Genişletici maliye politikaları dikkatle kullanılması gereken bir araçtır. Genişletici politikalar, daralma ya da durgunluk durumunda kullanılmalıdır. Ekonomi büyüme halindeyken harcamalar kısılmalı ya da vergiler artırılmalıdır. Bu şekilde bir maliye politikası ekonomik büyümenin sürdürülebilir kalmasını sağlamaktadır (Gürdal ve Yavuz, 2015, 157).

Genişletici maliye politikasının yanında ekonomik büyüme Merkez Bankası'nın genişletici para politikası ile de teşvik edilebilir. Düşük faiz oranlarıyla para arzının artırılması durumunda bankalar da otomobil, eğitim ve ev kredileri için faizleri düşürerek kredileri daha ucuz hale getirebilmektedir. Ayrıca kredi kartı faiz oranlarının düşürülmesi de kullanılan araçlardan biri olmaktadır. Kullanılan bu enstrümanlar, tüketicilerin harcamalarını ve genel olarak ekonomik büyümeyi arttırmaktadır (Oktar ve Dalyancı, 2012, 4).

Merkez Bankaları ekonomik büyüme dönemlerinin mümkün olduğunca uzun süre devam edebilmesi için para politikasını etkin bir şekilde kullanmaya gayret göstermektedir. Genel itibariyle yüzde 2-3 düzeylerinde bir büyüme sürdürülebilir ve sağlıklı bir büyüme olarak görülmektedir. Ekonomik büyüme bu oranın üzerine çıktığında, döngünün en yüksek safhasına ulaşma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Oktar ve Dalyancı, 2012, 5). Bu bir risktir çünkü kötü yatırımlara ve borca neden olabilmektedir. GSYH'nin negatife dönmesi durumunda ise ekonomik büyüme sona ermektedir. Bu da ekonomide durgunluk aşamasının başlangıcına işaret etmektedir (Takım, 2015, 3).

Bir ülke ya da bölgedeki olaylar ve ülkeler arasındaki ikili ilişkiler deo bölgedeki ülkelerin ekonomik büyüme beklentileri üzerinde önemli bir etkiye neden

olabilmektedir. Örneğin ekonomik büyümenin tetikleyicisi olarak üretimi ithalata bağımlı ülkelerde, ithalatın yapıldığı ülke ile ikili ilişkilerde yaşanan gerilimler, o ülkenin ithalat yapamamasına ve dolayısıyla üretememesine ve GSYH'nin düşmesine neden olabilmektedir (Arslan, 2011, 75).

Gelişmiş ülkelerin çoğunda ekonomik büyüme, sürdürülebilir sınırlar içerisindedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme oranları ise çoğu zaman çok daha yüksektir. Örneğin ABD ekonomisinin büyüme oranları ortalama yüzde 2'ler düzeyindeyken, gelişmekte olan Hindistan ve Türkiye gibi ekonomilerin büyüme oranları yüzde 5'in üzerinde olmaktadır. Ancak bu istatistik yanıltıcı olabilir çünkü ABD ekonomisi yaklaşık 20 trilyon dolarlık büyüklüğü ile dünyanın en büyük ekonomisi iken Hindistan yaklaşık 2 trilyon dolar, Türkiye ise 750 milyar dolarlık ekonomiye sahiptir.

Ekonomik büyüme, geleneksel olarak hedeflenen, arzu edilen ve iyi olduğu düşünülen bir kavramdır. Fakat ekonomik büyüme, her şeyin toz pembe olduğu anlamına gelmemektedir. Ekonomik büyümenin maliyetleri de söz konusudur. Ekonomik büyümenin en önemli maliyeti şüphesiz gelir eşitsizliğidir. Büyüme, getirilerinin eşit şekilde dağılmasını nadiren sağlamaktadır. Aksine gelir dağılımındaki adaletsizliği çoğu zaman arttırmaktadır (Erkal, Akıncı ve Yılmaz, 2015, 73). Çünkü özellikle gelişmekte olan ekonomilerde büyümenin faydalarından yararlanan çoğu zaman çokuluslu şirketlerdir. Onlar da elde ettikleri bu getiriyi kendi ülkelerine aktarmaktadır.

Bir diğer önemli maliyet kirliliktir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki çevresel kaygıların azlığı nedeniyle çevreyi korumaya yönelik düzenlemelerin olmayışı ya da pratikte uygulanmaması, çoğu zaman su, hava ve gürültü kirliliğine neden olmaktadır. Ormanların tahrip edilmesi, denizlerin kirletilmesi, atıkların bertaraf edilmeksizin çevreye atılması gibi problemler, gelişmekte olan ülkelerde kirlilik sorununu arttırmaktadır (Saatçi ve Dumrul, 2011, 73).

Ekonomik büyüme, çoğu zaman yenilenemeyen kaynakların tüketilmesine de neden olmaktadır. Örneğin ekonomik büyümenin kaynağı doğal kaynaklarsa, bu kaynakların zaman içinde tükeneceği kesindir. Bu nedenle de kaynaklar tükenmeden ekonomik büyümenin getirilerini ekonomik gelişme amaçlı olarak kullanmak gereklidir (Başol, Durman ve Çelik, 2005, 65).

Unutulmaması gereken en önemli nokta, ekonomik büyüme ile ekonomik gelişmenin aynı şey olmadığıdır. Ekonomik gelişme insanları düşük yaşam standartlarından uzaklaştırarak uygun istihdam koşullarında çalışmasını sağlamaktadır. Ancak ekonomik büyüme yaşam standartları ile ilgilenmez. Kaynakların tükenmesini de dikkate almaz. Halbuki ekonomik gelişme, gelecekteki ihtiyaçlardan ödün vermeden mevcut ihtiyaçların karşılanması anlamına gelen sürdürülebilirlik ile doğrudan ilişkilidir (Öztürk, Darıcı ve Kesikoğlu, 2011, 57).

Ekonomik büyüme reel milli gelirden ve milli üretimde yaşanan artıştır. Ekonomik gelişme ise okuryazarlık oranı, yaşam beklentisi ve sağlık hizmetlerine ulaşım vb. yaşam kalitesi ve yaşam standartları ile ilişkilidir. Mantıken ekonomik büyümenin daha yüksek sağlık ve eğitim harcaması yapılmasını mümkün kılarak kalkınmayı beraberinde getireceği düşünülse de ekonomik büyüme her zaman ekonomik gelişmeyi garanti etmemektedir (Eser ve Gökmen, 2009, 47). Ekonomik büyümenin getirileri, zengin bir seçkin zümre tarafından boşa harcanabilir ya da bu getiriler seçkin zümre tarafından zimmetlerine geçirilebilir. Bu nedenle de ekonomik kazanımlar, beklenen kalkınmayı sağlayamayabilir.

Ekonomik gelişme, ekonomik büyümenin yalnızca GSYH'yi dikkate alan tekli yapısından farklı olarak birçok farklı kriteri göz önünde bulundurmaktadır. Kişi başına düşen GSYH, okuryazarlık ve eğitim standartları, sağlık hizmetlerine erişim (örneğin her 1000 kişiye düşen doktor ve yatak sayısı gibi), konutların kalitesi ve kullanılabilirliği, çevresel koşulların uygunluğu, yaşam beklentileri vb. kriterler ekonomik gelişmenin dikkate aldığı kriterlerden yalnızca birkaçıdır (Çalışkan, 2010, 9).

Ekonomik gelişme olmadan ekonomik büyüme mümkündür. GSYH'deki artış, insanların yaşam kalitesinde bir değişikliğe neden olmayabilir. Örneğin bir ülkede petrolden kaynaklı olarak GSYH artış gösterse bile, petrol arama ve çıkarma izninin tek bir firmada olması durumunda ülkenin bu artıştan fayda sağlaması zordur. Yolsuzluklar nedeniyle gelir artışı politikacıların zimmetine geçebilir. Toksik atıklara yol açan üretim milli geliri yükseltse bile çevresel sorunlar ve gerekli düzenlemelerin olmaması nedeniyle yaşam kalitesi düşebilir. Sağlık ve eğitim harcamalarından kısılarak askeri harcamaların artırılması üretim artışı kaynaklı olarak GSYH'yi artırsa bile yaşam kalitesini aşağı çekecektir. Özetle, ekonomik büyüme ekonomik gelişmeyi garanti etmemektedir.

2.2.2. Ekonomik Büyüme Türleri

İhracata Dayalı Büyüme: İhracata dayalı büyüme stratejisi, 1950'lerden bu yana gelişim halindedir. Ancak bu strateji, Almanya, Finlandiya, Japonya, Kore, Çin, Malezya, Tayland, Tayvan ve Singapur gibi belli başlı birkaç ülkede işe yaramış gözükmektedir. 1955-1997 yılları arasında bu stratejiyle büyüyen birkaç Avrupa ve Doğu Asya ülkelerinden yalnızca Çin 2000'li yıllardan bu yana çift haneli büyüme oranlarını devam ettirebilmiştir (Küçükaksoy, Çifçi, ve Özbek, 2015, 697).

İthalata Dayalı İhracat ve Büyüme: Özellikle ekonomik büyüme dönemlerinde ithalat ihtiyacı ve buna bağlı olarak ithalat seviyesi de artmaktadır. İhracatın ithalata dayalı olduğu sektörlerin ekonomide büyük bir yer kaplaması durumunda her bir dolarlık milli gelir üretimi için daha fazla enerji dışındaki ara malların ithalatına ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin sıklıkla uyguladığı bir büyüme stratejisidir (Gül ve Kamacı, 2012, 81).

Tüketime Dayalı Büyüme: Tüketim harcamalarının artmasına yönelik büyüme, cari açığı artıran unsurların başında gelmektedir. Ülkemiz ekonomisi ithalata ve tüketime dayalı büyüme modelini tercih ettiğinden cari açık sürekli olarak artış göstermektedir (Altınöz, 2014, 119).

Emtia İhracatına Dayalı Büyüme: Petrol ya da demir cevheri gibi doğal kaynaklara bağımlı olan ekonomidir. Suudi Arabistan ekonomisi bu büyüme türünün en büyük örneğidir. Petrol fiyatlarının düşmesi durumunda ekonomide sıkıntılar baş gösterebilmektedir. Bu sıkıntıları dengeleyecek başkaca endüstrilerin olmayışı, ekonomiyi petrol fiyatlarına endekslemektedir (Şengönül, Karadaş, ve Koşaroğlu, 2018, 339).

2.2.3. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

Ekonomik büyümenin belirleyicileri, ekonomik büyüme oranını doğrudan etkileyen, yani bir ekonominin reel GSYH'sındaki artışı etkileyen ilişkili faktörlerdir. Ekonomik büyüme, genel olarak fiziksel altyapıdan, sermaye birikiminden, nüfus ve işgücünden, teknolojik gelişmeden, inovasyon ve ar-ge kapasitesinden, ekonomik performanstan, ticari açıklıktan ve doğal kaynaklardan olumlu ya da olumsuz etkilenmektedir.

2.2.3.1. Fiziksel Altyapı ve Sermaye Birikimi

Sermaye malları, diğer mal ve hizmetlerin üretilmesine neden olan işlemleri yürütebilecek tesis ve makineler gibi maddi varlıklardır. Sermaye malları başlangıçta büyük yatırımlara ihtiyaç duyar ancak gelecek dönemlerde üretim ve büyüme oranını arttırır. Fabrikalar, makineler ve yollar gibi fiziki sermayeye yapılan yatırımların artması, ekonomik faaliyetin maliyetini düşürecektir. Daha iyi fabrikalar ve makineler fiziksel işçilikten daha üretkendir. Bu daha yüksek verimlilik çıktığı artırabilir. Örneğin, sağlam bir otoyol sistemine sahip olmak, ülke genelinde ham madde veya malların taşınmasında verimsizliği azaltabilir ve bu da GSYH'sini artırabilir (Parasız, 2008, 28).

Bununla birlikte gelişmekte olan ülkeler genellikle yollar, okullar ve hastaneler açısından yetersiz altyapıya sahiptir. Bu altyapı eksikliği taşımacılığı daha pahalı hale getirerek ülkenin genel verimliliğini düşürmektedir. Öte yandan ülkeye sermaye getiren yatırımcılar da bekledikleri getiriyi elde edemezse getirdikleri sermayeyi geri çekecektir. Sıcak para çoğu zaman daha yüksek getiri oranları elde etmek için ülke dışına çıkacaktır (Değer ve Doğanay, 2015, 74).

2.2.3.2. Nüfus ve İşgücü

İnsan kaynakları hem kalifiye hem de vasıfsız işgücünü içerir. İşgücü miktarının ve kalitesinin artması, ekonomik büyüme oranını arttırır. Burada,

kalitedeki artış, çalışanların sahip olduğu becerilerin geliştirilmesini ifade eder. Daha fazla insan çalıştığında, daha fazla mal ve hizmet üretilir ve daha fazla vasıflı işçi iş yaptığında, değeri yüksek mal ve hizmetler üretir.

Büyüyen bir nüfus, işçilerin veya çalışanların mevcudiyetinde bir artış olduğu anlamına gelir, bu da daha yüksek bir işgücü anlamına gelir. Büyük bir nüfusa sahip olmanın bir dezavantajı, yüksek işsizliğe yol açmasıdır. Bununla birlikte beşerî sermayeye yapılan yatırımdaki artış, işgücünün kalitesini artırabilir ki bu da yeteneklerin, becerilerin ve eğitimin gelişmesine neden olur. Kalifiye bir işgücünün ve kalifiye işçilerin daha üretken olmasının, büyüme üzerinde önemli bir etkisi vardır (Ceylan ve Şahin, 2010, 161).

2.2.3.3. Teknolojik Gelişme, İnovasyon, Ar-Ge

Bir diğer etkili faktör, teknolojinin geliştirilmesidir. Teknoloji, çeşitli mal ve hizmetler üretmek için kullanılan yöntemleri ve prosedürleri içerir. Yeni teknoloji icat edilebilir veya mevcut teknoloji araştırmaya yatırım yaparak kademeli olarak geliştirilebilir. Teknoloji aynı emek seviyelerinde üretkenliği artırabilir, böylece büyüme ve gelişmeyi hızlandırabilir. Bu, fabrikaların düşük maliyetlerle daha üretken olabileceği anlamına gelir. Dolayısıyla teknik bilgi seviyesi ile gelişim hızı doğrudan ilintilidir. Bilimsel ve teknolojik bilgi geliştikçe insanlık da verimliliği artıran daha karmaşık üretim tekniklerini keşfetmektedir. Bu nedenle deteknolojinin uzun vadeli sürdürülebilir büyümeye öncülük etmesi muhtemeldir (Göçer, 2013, 223).

2.2.3.4. Dışa Açıklık

Gelişmekte olan ekonomilerin, ihtiyaç duyduğu dövizeulaşamaması sonucunda ortaya çıkan ödemeler dengesindeki olumsuzluklar nedeniyle ihracata dayalı bir büyüme politikası ihtiyacı oluşmaktadır. İhracatın öncülük ettiği büyüme ve dışa açıklık olarak lanse edilen bu büyüme şeklinin sanayileşme ve kalkınma üzerinde olumlu etki yaratabilmektedir.

Dışa açıklık hem arz hem de talep yönünden ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Ölçek ekonomisi, rekabet yapısı, teknoloji ve bilgi transferi, kaynak dağılımında optimizasyon ve ekonomik performans üzerindeki olumlu etkileri ile arz yönünden, net ihracat gelirleri bakımından etkilemektedir. Dışa açıklık; sermaye birikimi, finansal sektörün gelişimi, yabancı sermaye yatırımlarının teşviki ve riski dağıtarak sermaye maliyetlerini azaltması gibi nedenlerle ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler yaratmaktadır (Korkmaz ve Çevik, 2010, 2826).

2.2.3.4. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar, doğada var olan ve ekonomik değeri olan her şeyi içerir. Doğal kaynakların niteliği ve niceliğindeki artış ile ekonomik büyüme oranı artar. Ekonomik büyüme oranını büyük ölçüde etkileyebilecek doğal kaynaklara örnek olarak fosil yakıtlar, değerli metaller, okyanuslar ve vahşi yaşam sayılabilir.

Petrol veya maden yatakları gibi daha doğal kaynakların keşfi, ülkenin üretim olanaklarıneğrisini etkileyerek ekonomik büyümeyi artırabilir. Diğer kaynaklar arazi, su, ormanlar ve doğal gazdır. Gerçekçi olmak gerekirse, bir ülkedeki doğal kaynakların sayısını artırmak imkânsız olmasa da zordur. Ülkeler, tamamen tükenmesinin önüne geçmek için kıt doğal kaynakların arz ve talebini dengelemeye özen göstermelidir (Başol, Durman, ve Çelik, 2005, 67).

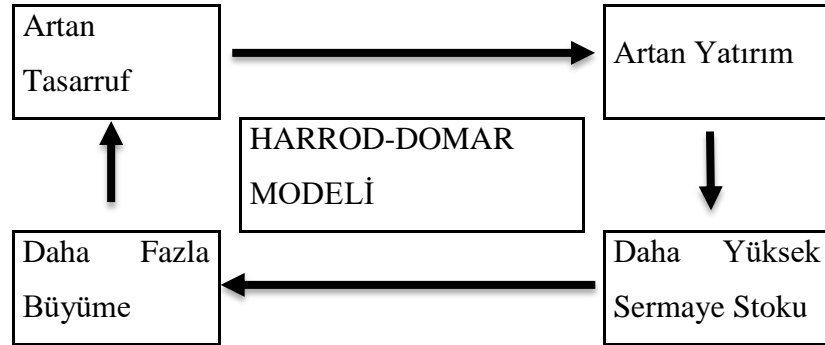
2.2.4. Ekonomik Büyüme Modelleri

İçinde bulunulan dönemin şartlarına göre farklılıklar gösteren ekonomik büyüme modelleri, çeşitli başlıklar altında ele alınmıştır. Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus'us içinde bulunduğu büyüme modelleri Klasik Büyüme Teorisi'ni oluştururken, Harrod-Domar Modeli Post-Keynesyen model içerisinde yerini almaktadır. 1980'li yıllarda Neo-Klasik Model olan Solow Büyüme Modeli'ni, ilerleyen dönemlerde İçsel Büyüme Modelleri olan Ak Modeli, Romer Modeli, Barro Modeli, Lucas Modeli ve diğer içsel büyüme teorileri takip etmiştir.

2.2.4.1. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Roy F. Harrod (1939) ve Evsey D. Domar (1946)'ın ayrı ayrı yaptıkları çalışmaların birbirine olan benzerlikleri nedeniyle literatürde genel itibariyle birlikte değerlendirilerek Harrod-Domar Modeli olarak anılmaktadır. Tek mallı ve iki faktörlü piyasa ekonomisini temel alan model, ekonomide parayı reddetmektedir. Bu nedenle de parasal fiyatlar dikkate alınmamaktadır. Devlet ekonomik faaliyetlere dahil olmamaktadır ve dışa açıklıktan söz etmek mümkün değildir (Özel, 2012, 65).

Model, Keynes'in yatırımların salt talep artırıcı değil üretim kapasitesini arttırdığı görüşünü vurgulayarak, teknolojinin değişmediği varsayımında bulunarak, büyümenin kaynağı olarak tasarruf, yatırım ve sermaye birikimini göstermektedir. Çarpan ve hızlandıran gibi mekanizmalara sahip olan modelde sermaye-hasıla oranı sabit varsayılmakta ve ekonomik büyümenin tetikleyicisinin sermaye birikimi olduğu savunulmaktadır. Ek olarak model dışa açıklığı kabul etmediğinden, sermaye birikimi sağlayan yatırımların finansmanının ulusal tasarruflar kaynaklı olduğu belirtilmektedir (Gülmez ve Akpolat, 2014, 13). Şekil 3'de Harrod-Domar Modeli görülmektedir.

Şekil 3. Harrod-Domar Modeli

Modele göre; gelişmekte olan ülkelerin daha hızlı büyümelerini sağlayacak kadar tasarruf etmelerini sağlayacak gelir düzeyine sahip olmamaları nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızları gelişmiş ülkelere nispeten daha yavaştır (Harrod, 1939, 14).

Harrod-Domar Modeli, uzun vadeli büyümeyi incelemektedir. Uzun vadede emek ile sermayenin ikamesini içerecek şekilde üretim ve tasarruf-yatırım ilişkisini modele almaktadır. Model, büyümenin anahtarı olarak yatırımları görmektedir. Yatırımların yapılması esnasında talep oluşacağı gibi, yatırımların yapılmasının ardından yatırımlar sayesinde oluşacak talep artışı da büyümeyi tetikleyecektir. Model, genel olarak az gelişmiş ülkelerin ya da gelişmekte olan ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin büyümesine odaklanmaktadır. Gelişmiş ülke ekonomilerinde tam istihdama ulaşmak için gelir, tasarruf, yatırım ve üretim arasında denge oluşturmayı hedeflemektedir (Temel, 2016, 8).

Model, marjinal tasarruf eğiliminin ortalama tasarruf eğilimine eşit olduğu, tasarrufların oranlarının yatırım oranlarına eşit olduğunu, teknolojik gelişmenin sabit olduğunu varsaymaktadır. Ayrıca kamu kesimi ve dış ticaret de dikkate alınmamaktadır (Yalçinkaya ve Yazgan, 2016, 38). Modelin formülasyonu şöyledir:

Tasarruflar, milli gelirin belli bir oranı kadardır.

$$S=sY \quad (1)$$

Yatırımlar, sermaye stokundaki değişimlerdir.

$$I=\Delta K \quad (2)$$

Sermaye ile çıktı arasında doğrusal ilişki bulunduğundan, sermayenin milli gelire oranı bu şekilde ifade edilebilir

$$K/Y = \Delta K / \Delta Y = c \quad (3)$$

Tasarruflar ile yatırım oranları birbirine eşit olduğundan nihai denklem şu şekilde ifade edilebilmektedir.

$$S=I \quad (4)$$

$$S=sY=c\Delta Y=\Delta K=I \quad (5)$$

$$\Delta Y/Y = c/s \quad (6)$$

Formülasyonun dördüncü aşaması, Harrod-Domar Modeli'ni açıklamaktadır. Eşitliğe göre gerçek ekonomik büyüme ($\Delta Y / Y$), tasarruf oranı (s) ve sermayenin milli gelire oranı (c) tarafından belirlenmektedir. Gerekli büyüme doğal büyümeye eşitse ekonomi enflasyona ya da deflasyona düşmeden tam istihdamda büyüyecektir. Ancak planlanandan daha az yatırım yapıldıysa enflasyon, tersi halinde de deflasyon söz konusu olacağından, denge bıçak sırtı olarak gerçekleşecektir. Bu nedenle

denge bir kez bozulması halinde tekrar yoluna konulması imkansızlaşacaktır. Dolayısıyla denge büyüme oranının sürdürülebilirliği imkansızdır (Doğan, 2014, 369).

2.2.4.2. Neoklasik Büyüme Modeli

Harrod-Domar Modeli'nin gelişmiş ülkeler için oluşturulmuş izlenimi yaratan varsayımları nedeniyle yöneltilen eleştiriler doğrultusunda modelin eksiklerini giderme çalışmaları yapılmaya başlanmış ve bu kapsamda neoklasik büyüme modelleri oluşturulmuştur.

2.2.4.2.1. Solow Büyüme Modeli

Harrod-Domar Model'inde sermayenin milli gelire oranının sabit olduğu varsayımını eleştiren neoklasik iktisatçılar, bu oranın piyasa mekanizması içerisinde değişebileceğini belirtmiş ve kendi büyüme modellerini oluşturmuşlardır. Solow Büyüme Modeli, bu anlayışın bir ürünü olarak ortaya atılmıştır.

Teknolojik gelişmenin modelleme sürecine dahil edildiği ilk model Solow modelidir. Harrod'un bıçak sırtı dengesine karşıt bir görüş olarak ortaya çıkmıştır. Modele göre teknolojik gelişmeler üretimde bir patlama derecesinde büyümeyi tetiklerken, bu patlama sonucunda ürün artışları tasarruf ve yatırımları yükseltecektir. Böylece büyüme daha da artacaktır (Solow, 1956, 65-85).

Modelde ekonomik büyümenin iş gücü ve sermaye artışı dışında kalan açıklanamayan kısmı "Solow Artığı" ismiyle literatürde yerini almıştır. Bu açıklanamayan kısım teknolojik gelişmeden kaynaklanmaktadır. Ekonomik büyümenin temel kaynağı olarak teknolojik gelişmeler gösterilmektedir (Erdoğan ve Canbay, 2016, 35).

Solow (1956), emek ve sermayenin ikame edilebileceğini öne sürmüştür. Gelirin sabit bir kısmının tasarruf edildiğini, tasarruflardan da sermayenin yıpranma payının çıkarılmasıyla net yatırım miktarının bulunduğunu, emeğe teknolojinin eklenmesinin emek artırıcı etki yaratarak çıktılarını arttıracığını, bunun da büyüme ile sonuçlanacağını öne sürmüştür (Temel, 2016, 9). Model, devlet harcamalarını dikkate almamaktadır. Ayrıca dışa kapalı bir ekonomi söz konusudur. Üretim

faktörlerinin birbiriyle ikame edilebileceğini varsayan model, emeğin dışsal bir faktör olarak nüfus artışına bağlı olarak arttığını, ekonomide tam rekabet koşullarının geçerli olduğunu savunmakla beraber, ekonomide tek ve homojen bir mal üretilmekte ve tüketilmekte olduğunu söylemektedir. Ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur (Irmən ve Tabaković, 2017, 351). Bu varsayımlar altında model şu şekilde formüle edilmektedir:

Herhangi bir t anında çıktılar, t anındaki sermayenin, emeğin ve teknolojik gelişmenin bir fonksiyonudur.

$$Y_t = f(K_t, T_t, L_t) \quad (1)$$

t anındaki sermayenin girdisi şöyledir:

$$K_t = I_t - \delta K_t = s \cdot f(K_t, T_t, L_t) - \delta K_t \quad (2)$$

$$I_t = S_t = Y_t - C_t \quad (3)$$

I_t : Yatırım, S_t : Tasarruf, C_t : Tüketim, s : Tasarruf oranı (sabit), δ : Fiziki sermayenin yıpranma payı

Emek denklemi şöyledir:

$$L_t = L_0 e^{nt} \quad (4)$$

L_0 : Başlangıçtaki emek, n : Sabit bir emek artış oranı

Her değişken, emek ile oranlanırsa kişi başı değişkenler şöyle gösterilir:

$$y = Y/L = F(KLT)/L = F(K/L, 1, t) = f(k) \quad (5)$$

$$y = f(k)$$

y : Birim emek, k : Sermayenin emeğe oranı

Solow'a göre nüfus artış hızı sabittir. Tasarruf yapan ve yatırım yapan kişiler farklıdır. Ayrıca teknolojik gelişme olmazsa, sermayenin azalan verimliliği ilkesi gereğince büyüme duracaktır. Teknolojik gelişme büyümenin durmasını önlemektedir. Teknolojinin gelişmemesi durumunda büyüme geçici olacaktır. Tasarruflardaki artış büyümeyi hızlandırırsa bile, büyüme geçici olur. Bu nedenle de büyüme dışsal kaynaklıdır (Hanushek, 2013, 208). Model, büyümenin sürekliliğini

açıklayamadığından, bu problemi gidermek üzere içsel büyüme modelleri ortaya atılmıştır.

2.2.4.3. İçsel Büyüme Modelleri

İçsel büyüme modelleri, büyümeyi matematiksel olarak hesaplamak yerine büyümeyi etkileyen faktörleri belirlemek ve ülkeler arasındaki kamu ve özel sektörün tercihlerini incelemek amacıyla ortaya atılmıştır. İçsel büyüme modellerinde en önemli unsur, gizli bir kamusal mal niteliğinde olan bilgidir. Bilginin fiziksel sermaye yatırımları ile ilişkisi söz konusudur. İçsel büyüme modelleri, kendi kendini besleyen büyüme modelleridir.

2.2.4.3.1. AK Modeli

AK Modeli, teknolojiyi dışsal olarak dikkate almayan en basit içsel büyüme modelidir. Genel olarak $Y = AK$ şeklinde ifade edilmektedir. Bu fonksiyonda A sabit kabul edilen ve sahip olunan teknoloji düzeyini, K ise fiziki ve beşeri sermayenin toplamını ifade etmektedir. Model, sermaye artışının ekonomik büyümeye neden olacağını varsaymaktadır. Sermaye faktörü, beşeri sermayeyi de içerecek şekilde geniş açıdan ele alınmaktadır (Yaylalı ve Lebe, 2011, 28). Modelin formülasyonu şöyledir:

Sermaye birikim oranı:

$$\dot{K} = sY - dK \quad (1)$$

Sermaye birikimi denkleminin her iki tarafını da K'ya bölersek;

$$\dot{K}/K = sY/K - d \quad (2)$$

$Y=AK$ olduğuna göre $A=Y/K$ olacağından;

$$\dot{K}/K = sA - d \quad (3)$$

Eşitliğe nüfus artış oranı eklenir

$$\dot{k} = sA.f(k) - (d+n)k \quad (4)$$

$\dot{k}$: Kişi başı sermaye stoku, $Af(k)$: Kişi başı üretim fonksiyonu, d : Aşınma oranı, n : Nüfus artış oranı

A , d ve n sabittir.

Her iki tarafı da k 'ya bölersek;

$$\dot{\gamma} / k = sAf(k) / k - (d+n) \quad (5)$$

$-(d+n)$: Negatif eğrili aşınma eğrisi, $sAf(k)/k$: Tasarruf eğrisi

$Af(k)$ yerine doğrusal Ak terimi konulursa;

$$\dot{\gamma}k = sA - (d+n) \quad (6)$$

Bu eşitlikte teknolojik düzey (A) pozitif olduğu sürece sermayenin ortalama ve marjinal verimliliği sabittir. Bu nedenle de sA sabittir. Sermaye birikiminin pozitif olması için sA 'nın $(d+n)$ 'den büyük olması gereklidir. Büyük olduğu takdirde işçi başı hasıla artacaktır. Dolayısıyla teknolojik ilerleme olmasa bile ekonomi sürekli büyüyecektir. Ayrıca sabit getiri varsayımında, büyümenin uzun dönemde sıfırdan büyük olabilmesi için, iş gücü ve yeniden üretilmeyen girdiler, üretim fonksiyonundan dışlanmalıdır (Rebelo, 1991, 518).

2.2.4.3.2. Romer Modeli

Romer (1986), bilgiyi sermaye birikiminin yan ürünü olduğunu, dolayısıyla diğer üretim faktörleri ile birlikte üretime katılan ve biriktirilebilen bir faktör olduğunu öne sürerek modelini oluşturmuştur. Model, ekonomik büyümenin merkezinde teknolojik gelişmeyi (bilgiyi) almaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte çalışan başına üretim artışı sağlanacaktır. Ayrıca teknolojik gelişme piyasadaki firmaların bilinçli kararların bir sonucudur. Bilgi, diğer üretim faktörleri ile birlikte üretime katılmaktadır ve bilginin üretimi esnasında katlanılan tek seferlik maliyet dışında sonraki üretimlerde herhangi bir maliyete neden olmamaktadır (Muratoğlu, 2011, 16).

Model, bilginin sınırının olmadığını, ekonomide ar-ge, ara mallar ve nihai mallar olmak üzere üç temel sektörün olduğunu, nüfus ve işgücünün sabit olduğunu, beşeri sermaye stokunun sabit olduğunu, üretime katılan beşeri sermaye stokunun

önemli olduğunu, ekonomide toplam üretimin tüketilmeyen kısmının sermaye mali olarak kullanıldığını varsaymaktadır (Slobodyan, 2007, 171). Bu varsayımlar ışığında üretim fonksiyonu;

$$Y_t = K_t^\alpha B^{1-\alpha} K_t^{\theta(1-\alpha)} L_t^{1-\alpha}$$

Deneyim ve sermaye stokunun eşit olduğu varsayımı altında, bu formülde yer alan θ terimi, bilginin yaparak öğrenmeye olan esnekliğidir. Ayrıca sermaye stokundaki artışın firmanın bilgi düzeyini ne kadar arttırabileceğini de göstermektedir. Bu koşullar altında ekonominin temel belirleyicisi θ terimidir. Terimin 1'den küçük, 1'e eşit ya da 1'den büyük olması durumunda ekonomide elde edilen sonuçlar değişecektir. İçsel büyüme θ 'nin 1'den küçük olması durumunda gerçekleşecektir. 1'den büyük olması durumunda ise sonsuza giden bir büyüme söz konusu olacaktır. Buna göre üretim fonksiyonu $Y_t = BL^{1-\alpha}K_t$ ve sermaye birikimi ise $\dot{K}_t = sBL^{1-\alpha}K_t$ 'dir. Modelde ekonomideki uzun dönemli büyüme, tasarruf oranına bağlıdır (Romer, 2015, 91).

2.2.4.3.3. Barro Modeli

Barro Modeli, içsel büyüme modeline kamu harcamalarını eklemiştir. Model; özel sektörün kamu mallarının üretiminde yetersiz kalması sebebiyle, kamu sektörünün sağlık, eğitim, Ar-ge faaliyetlerini yaygınlaştırma, mülkiyet hakları korunumu vb. özel sektör verimliliğini arttırıcı faaliyetler yürütmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilediğini dile getirmiştir. Kamu harcamalarındaki artışların finansmanı vergilerle sağlandığı takdirde vergi artışı olacak dolayısıyla tasarruflar azalarak büyüme olumsuz etkilenecektir. (Barro, 1990, 109-116).

Barro, AK Modeli'ne kamu yatırımlarını ekleyerek üretim fonksiyonunu oluşturmuştur (Yıldırım, 2011, 33). Buna göre modelin formülasyonu şöyledir:

Üretim Fonksiyonu:

$$y = Ak^{1-\alpha} g^\alpha \quad (1)$$

g: kamu harcamaları.

Kamu harcamaları, üretimden alınan vergiler ile finanse edilmektedir.

$$g = \tau \cdot y = \tau A k^{1-\alpha} g^\alpha \quad (2)$$

Denklemden g'yi çekersek;

$$g^{1-\alpha} = \tau A k^{1-\alpha} \quad (3)$$

τ : Vergi oranı.

Kamu yatırımlarını (g'yi) üretim fonksiyonundaki (1'deki) orijinal yerine koyarsak;

$$y = A k^{1-\alpha} ((\tau A^{1/1-\alpha}) k)^\alpha \quad (4)$$

$$y = A^{1/1-\alpha} \tau^{\alpha/1-\alpha} k \quad (5)$$

2.2.4.3.4. Lucas Modeli

Lucas (1988), modelini beşeri sermaye teorisi olarak ifade etmektedir. Modele göre, bireyin zamanını mevcut faaliyetteki çeşitli faaliyetlere ayırma şekli dönem verimliliğini etkilemektedir. Model, fiziksel sermaye değişimi ve teknolojik değişim, yaparak öğrenme yoluyla uzmanlaşmış beşeri sermaye birikimi üzerinde durmaktadır (Lucas, 1988, 3).

Lucas (1988), insanların beşeri sermaye birikimi oluşturabilmek için ayırdıkları süreyi göz önünde bulundurarak ekonomik büyümenin en önemli belirleyicisinin beşeri sermaye olduğunu savunmaktadır. Modelde bireylerin kendi üretimlerini artırabilmesi için gereken etkiye içsel etki, bireyler arasındaki etkileşimler sonucu oluşan sermaye ise dışsal etkidir (Çoban, 2004, 138).

Lucas (1988), teknoloji ile beşerî sermayenin aynı şey olmadığını, kapalı bir ekonomide az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerin aynı büyüme oranlarına sahip olması halinde bile az gelişmiş ülkelerdeki nispi yoksulluğun devam edeceğini dile getirmektedir. Beşerî sermayenin daha yüksek olduğu ülkelerde bireyler daha verimli

çalışacağından daha yüksek gelir elde edecektir. Bu nedenle de yoksul ülkelerden gelişmiş ülkelere göç olacak ve az gelişmiş ülkelerin gelişimi engellenecektir.

Beşerî sermayenin zaman içindeki değişimi:

$$v = \vartheta \cdot (1 - u) \quad (1)$$

v: Beşerî sermayenin büyüme hızı, ϑ : Öğrenme katsayısı u: Çalışma zamanı, (1-u): Beşerî sermaye birikimine ayrılan zamanı

Modelin gösterimi:

$$g = (\vartheta \cdot (1 - u) \cdot (1 - \beta + \gamma)) / (1 - \beta) \quad (2)$$

g: Büyüme, γ : Dışsal etki

2.2.4.3.6. Diğer İçsel Büyüme Teorileri

Jones'un Büyüme Modeli (1995): AK Modeli ve Ar-Ge temelli modelleri zaman serisi kullanarak test etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan 80'li yılların sonuna kadar olan süreçte yatırımlar önemli ölçüde artmasına rağmen büyüme aynı şekilde gelişmemiştir. Aynı dönemdeki bilim adamı ve mühendis sayısının artışı da uzun dönemdeki ekonomik büyüme ile ilişkilendirilememiştir. Jones, modeline Lucas'ın modelindeki mevcut teknolojik düzey olan At'yi eklemiş ve son şekli vermiştir. Jones'un modeli, beşeri sermayeyi ekonomik büyüme ve kalkınma için, teknolojik ilerlemeyi ise sürdürülebilir ekonomik büyüme için anahtar unsur olarak kabul etmektedir (Yardımcı, 2006, 101)

Gemmell'in Büyüme Modeli (1995): Diğer çalışmalardan farklı olarak beşeri sermayeyi hem stok hem de akım olarak modele dahil etmiştir. Beşeri sermaye düzeyinin her ülkede ve ekonomide farklı etkilere neden olduğunu vurgulayan Gemmell, temel eğitimin gelişmekte olan ülkeler için, yükseköğretimin ise gelişmiş ülkeler için büyümenin anahtarı olduğunu ortaya koymuştur (Ay ve Yardımcı, 2008, 43).

Judson'un Büyüme Modeli (1998): Judson, toplam eğitim maliyetlerini ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim için farklı ağırlıkları dikkate alarak ayrı

ayrı hesapladığı modelinde, eğitime yapılan yatırımların büyümeye yardımcı olup olmadığını incelemiştir. Buna göre beşerî sermayedeki artış ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki, bütçeden eğitime ayrılan payın az olduğu ülkelerde istatistiksel olarak anlamlı değilken, bütçeden eğitime ayrılan payın fazla olduğu ülkelerde ise anlamlıdır (Ay ve Yardımcı, 2008, 44).

3. TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK SORUNU VE EKONOMİK ETKİLERİ

3.1. Dünya'da Cari İşlemler Açığının Tarihsel Gelişimi

3.1.1. Bretton Woods Sistemi

1944-1973 yılları arasında uygulanan Bretton Woods sistemi, 2. Dünya Savaşı devam ederken, savaş sonrası dünyada uygulanacak finansal düzenlemeleri belirleme amacıyla uygulamaya konmuştur. ABD'nin Bretton Woods kasabasında Türkiye dahil 44 ülkenin katılımıyla toplanan konferans, dalgalı kur rejiminin dünya ülkelerinde neden olduğu istikrarsızlığı engelleme amacını esas almıştır. Konferansın bir diğer amacını, 'komşunu fakirleştir politikası' olarak adlandırılan dış ticaret engelleri ve döviz fazlasını arttırma amaçlı yapılan devalüasyonlara son vermek oluşturmuştur. Yapılan Bretton Woods konferansı ile iki büyük mali kurum oluşturulmuştur. Bunlardan biri döviz kurunda istikrar sağlanması ve ödemeler dengesi açığı veren ülkelerin bu açıkları finanse edilebilmesi amaçlı Uluslararası Para Fonu (IMF) iken, diğeri Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası kısaca Dünya Bankası'dır (Akbaş, 2011, 4).

Bretton Woods sistemi, ABD dışındaki Türkiye dahil tüm üye ülkelerin ulusal paralarını sabit kurdan ABD doları veya altın cinsinden belirlemiştir. Böylelikle sisteme üye ülkeler paralarını sabit kurlarla birbirine bağlamış olmuştur. Dolar, 1 ons = 35 dolar olarak altına sabitlenmiştir. Her ülkenin parası, dolar paritesinde ancak %1'lik marj içerisinde dalgalanabilecektir. Dolar altın paritesinin zaman içerisinde değişiklik gösterebilmesi, eğer gerçekleşirse bu değişikliğin uzun vadede gerçekleşmesi nedeniyle Bretton Woods sistemi 'ayarlanabilir sabit kur sistemi' olarak adlandırılmaktadır. Yürütülmesi IMF'nin sorumluluğunda olan Bretton Woods sisteminin temel ilkelerine göre; dış denge döviz kuru ayarlamaları ile sağlanabilirken, iç dengenin sağlanması bağımsız para ve maliye politikalarının

uygulanmasıyla mümkün kılınmaktadır. Ayrıca uluslar arası likidite miktarının yeterli seviyeye getirilmesi, ekonomik yönde uluslar arası birlik yaratılması ve dış ticaret serbestisi ile ulusal paralarda konvertibilite yaratılması, Bretton Woods sisteminin diğer ilkeleri arasında gösterilmektedir (Karluk, 2013, 434-435).

IMF üyesi ülkeler, dış dengedeki olası dengesizliklerden çekinmeden, iç dengeyi sağlama amaçlı para ve maliye politikalarını kullanabilirler. Uygulanan bu politikalar sonucu enflasyonist ortam ve dış açık meydana gelirse, yapılacak devalüasyon ile dış açık kapatılabilecektir. Fakat IMF gene de üyelerine, para ve maliye politikalarını uygularken dış dengeyi esas almaları gerektiğinin altını çizmiştir. Üye ülkeler ise devalüasyonu para ve maliye politikalarındaki başarısızlık nedeniyle gerçekleştirdiği düşüncesiyle, zorda kalmadıkça bu alternatife yönelmek istememişlerdir (Karluk, 2013, 434-435).

Bretton Woods sistemine kronolojik işleyiş açısından bakıldığında, uygulamaya konulan ilk yıllarda sorun çıkmadan işlerken, 1960 yılından itibaren ABD'nin bilanço açıklarının artmasıyla dolara olan güven duygusu azalmış ve bazı işleyiş sorunları yaşanmıştır. Bahsi geçen ilk yıllarda ülkeler, ödemeler dengesinde oluşacak fazlalıkların altın değil, dolar rezervi olmasını istiyorlardı. Böylelikle ABD hazine bonolarına yatırılan paralarından faiz geliri elde ederken, ihtiyaç duyduklarında 1 ons = 35 dolardan altına dönüştürebiliyorlardı. Bunun yanı sıra ABD'nin dış ticarete sürekli fazla vermesiyle ülkeler, ABD mallarına olan taleplerinde dolara gereksinim duyuyordu. 1949 yılında Amerika'nın altın stokları 24.6 milyar dolara kadar yükselmişti. 1960'ların sonunda bozulmaya başlayan işleyişle, Bretton Woods sistemi sarsıntılarını göstermeye başlamıştır. Vietnam Savaşı'yla beraber ABD, savaşı finanse etme amaçlı milyarlarca dolar ihraç etmiş, dış açıklar kendini göstermeye başlamış ve enflasyon rakamları giderek yükselişe girmiştir. Doların aşırı değerlenmesiyle, dolara karşı spekülasyon saldırıları başlamıştır. Fransa ve İngiltere ile beraber birçok ülke dolarlarını satarak karşılığında altın alımına gitmişlerdir. 1971 yılı başkan Nikson dönemine gelindiğinde ise altın penceresi tamamen kapanmıştır. Smithsonian anlaşmaları ile beraber, ülkelerin ulusal paralarının yeni değişim değerleri belirlenmiş ve 1 ons = 35 dolar yerine 1 ons = 38 dolar olmuştur. Böylelikle Bretton Woods sistemi kötü gidişatından kurtulmuştur. Ayrıca ulusal paraların dolar karşısında dalgalanma marjı %1'den %2,5'a

yükseltilecek, doların istikrar kazanması hedeflenmiştir. Amaçlananların aksine ABD’de dış ticaret açığının devamlı artmasıyla, Alman ve Japon merkez bankaları dolar almaya zorlanmıştır. 1973 yılının şubat ayında dolar ikinci kez devalüe edilmiş ve yeni değerlemeyle 1 ons = 42 dolar olmuştur. Yapılan yeni devalüeye rağmen dolardan kaçışın önüne geçilememiş ve artık desteklenemez duruma gelinmiştir. Aynı yılın mart ayında ulusal para-altın arasındaki ilişki tamamen biterek döviz kurları dalgalanmaya bırakılmıştır. 1976 yılında Jamaika’da yapılan konferansta ise Bretton Woods sisteminin kaldırılışı resmîyete kavuşmuştur (Akbaş, 2011, 4).

Bretton Woods sisteminde Amerika’nın döviz piyasasında pasif rolde oluşu ve kur sabitliğini koruma görevinin diğer ülkelerde olması nedenleriyle Amerika’nın ödemeler dengesi açık veya fazlalığının kurdaki olumsuzluklarını onarma görevi, yine diğer ülkelerin merkez bankalarındadır. Amerika ödemeler dengesinde açık verdiği takdirde, Avrupa ve Japonya, milli paralarının dolara karşı değer kazanmasını önleme amaçlı dolar satın almıştır. Amerika’nın hızla artan ödemeler dengesi açıkları, 1960’lı yıllarda ve 1970 yılının başında yaşanmış, Avrupa ve Japonya sürekli dolar satın almıştır. Doların altın karşısındaki değeri ise, 1 ons altın 35 doları aşmıştır. Amerikan’ın yaşananlar karşısında gösterdiği tepki Bretton Woods sisteminin sonunu getirirken, Amerika doların altına çevrilebilirliğini kaldırdığını ilan etmiştir. Bu olay ‘altın penceresinin kapanması’ olarak isimlendirilmiştir (Ünsal, 2005, 501).

1949-1973 tarih aralığında Amerika’nın cari ödemeler dengesine baktığımızda 1961 yılı hariç devamlı açık verildiği, bu açıkların 1958 yılından sonra hızla arttığı görülmektedir. ABD’nin dış dengesinde görülen bu devamlı açıklar dünyada ‘döviz bolluğuna’ neden olmuştur. Dövizde görülen bu derece bir bolluk ise doların güven duygusunu sarsmıştır. ABD’de ödemeler bilançosunun fazla verdiği yıllara ‘döviz kıtlığı dönemi’ denilmiştir. Bunun nedeni ise, ödemeler bilançosu fazlası verdiği yıllarda ABD, elindeki altın stokunu giderek yükseltirken, dolar aynı doğrultuda giderek kıtlaşmıştır olarak açıklanmaktadır (Karlık, 2013, 459).

Bretton Woods sisteminin terk edilerek dalgalı döviz kuru sistemine geçilmesi, aslında terk edilen sistemin sahip olduğu bir takım sorunlardan kaynaklanmaktadır. Birinci sorun; ülkelerin cari işlemler açığının sürekli ve yüksek rakamlara ulaşması sonucunda yapılacak iki işlemten biri devalüasyon iken, diğeri

ekonomiyi daraltıcı politikalar yoluna gidilmesidir. Fakat bu iki işlem de ülkede ekonomik sorunları beraberinde getirecektir. Devalüasyon yapılması fiyatların artmasına, daraltıcı politikalar ise işsizliğe neden olmaktadır. Buna rağmen sürekli ve yüksek cari işlemler açığına çözüm olabilecek başka alternatif yoktur. Çünkü böyle bir durumda ülke döviz rezervlerini giderek eritir. Döviz rezervleri tamamen tükendiğinde ise daha ileri bir müdahale yapılamadığından döviz kurunu değiştirmek mecburidir. İkinci sorun devalüasyon yapılmasına kronik cari açık ve döviz rezervlerinde dikkate değer bir erime olduğu durumlarda izin verilmesidir. Devalüasyonu önceden tahmin etmek zordur ve cari işlemler açığındaki sorun ciddi derecede ise büyük olmalıdır. Bu durumlar ise ekonominin yükünü arttıracak niteliktedir. Bretton Woods sisteminin üçüncü ve son kusuru ise, Bretton Woods sistemi revalüasyon değil, devalüasyon yapmaya yönelik bir sistemdir. Uluslar arası denkleme yükünü açık veren ülkeler üstlenirken, ödemeler bilançosunda fazla veren ülkeler, bu fazlayı giderme amaçlı kur ayarlamaları (revalüasyon) yapmak veya tedbir almak istemezler (Doğan, 2014, 34-35).

3.1.2. Petrol Krizi ve Borç Sorunu

Bretton Woods sisteminin 1973 yılında terk edilmesinin ardından, aynı yılın Ekim ayında Arap ülkeleri ve İsrail arasında başlayan savaş, petrol krizine sebep olmuştur. Arap ülkeleri petrol nakliyesini kesmiş, petrol fiyatlarını 4 kat arttırmıştır. Artan petrol fiyatları üretimde maliyet artışına neden olmuş, pek çok ülkede stagflasyon anlamına gelen 'durgunluk içinde enflasyon' ve ödemeler dengesi sorunları yaşanmıştır.

Birincisi 1973 yılında, ikincisi 1979 yılında yaşanan petrol krizleri, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin başı çektiği dış ödeme güçlüklerine neden olmuştur. Petrol İhraç Eden Ülkelerin (OPEC), petrol fiyatlarına büyük oranlı zamlar yapmasıyla, ödemelerinde borçlanma yoluna giden ülkeler, alınan bu borçlarını geri ödemekte büyük zorluklar yaşamışlardır. Böylece yaşanan bunalım dış borç krizini beraberinde getirmiştir (Bakan, 2009, 119).

Piyasadaki fonların önemli bir kısmına hakim olan OPEC ülkelerinin, elde ettikleri bu fonları uluslar arası bankalara ve altına yatırmasıyla beraber altın fiyatlarında artışlar yaşanmıştır. Sanayileşmiş ülkeler, dış ödemeler dengesinde zorlanmalar yaşayınca çözümü ithalatlarını kısmakta bulmuşlardır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin ihracatını düşürmüş ve bu ülkelerde durgunluğa neden olmuştur. Gelişmiş ülkeler ayrıca kredi verdikleri ülkelere ithalat şartı koymuşlardır. Yine dış ticaret hadleri de gelişmiş ülkeler lehine idi. Bütün bunlar, gelişmiş ülkelerin yükün büyük bir kısmını az gelişmiş olan ülkelerin üzerine yıktığının göstergesidir. Az gelişmiş ülkeler, petrole ödediği miktarın döviz gelirlerinden fazla olması ve gelişmiş ülkelerin petrol maliyetinin yansınmasıyla karşı karşıya kalınca, dış borç yoluna gitmek zorunda kalmışlardır. 1974 petrol krizinin finansmanı alınan dış borçlar olmuş, dış borç bulmalarının kolaylığıyla bu yılı takiben 5-6 yıl borç krizi yaşanmamıştır (Korkmaz, 1986, 137-138).

Söz konusu gelişmelerin ekonomilere etkisi aynı olmamıştır. 1973 krizinin tek kazananı olan OPEC, petrol fiyatlarının %400 oranında artışıyla önemli gelirler elde ederken, petrolü dışarıdan temin eden ülkelerde durgunluk ve stagflasyon kendini göstermiştir. ABD, Fransa, Almanya, Japonya, Birleşik Krallık, Hollanda ve daha birçok ülke krizden kötü etkilenmiştir. Büyüme oranlarının 1974-1975 yıllarında aşağı yönde hareketin kaydedilmesi nedeniyle enflasyon ve işsizlik oranları da bu kötü gidişattan etkilenmiştir (Yılmaz ve Kalkan, 2017, 185). Krizden karlı çıkan ülkeler arasında Norveç, Meksika ve Venezüella da bulunmaktadır. Ayrıca ABD'deki durgunluğa rağmen ABD'nin Teksas ve Alaska eyaletlerinde petrol çıkarıldığı için, bu eyaletler petrol fiyatlarındaki artışla beraber aşırı ekonomik büyümeler yaşadılar. Fiyatların istikrara kavuşması ve 1980'li yıllarda gerilemesiyle ekonomik kazançlar da geriledi (Balı ve Büyükşalvarcı, 2011, 127).

Gelişmekte olan ülkelere petrol ithal eden ve petrol dışı ürünleri ihraç eden ülkelerde dış ödemeler dengesi açıkları yükselmiştir. Bu açıkların nedeni ise; petrol fiyatlarının pahalılığı, ithalat hacminin yüksekliği ve gelişmiş ülkelerdeki ekonomik yavaşlama yüzünden ihracat talebindeki düşüşlerdir. İhracata yönelik politikalara uyum sağlamada nispeten daha hızlı olan bazı gelişmekte olan ülkeler, diğerlerine göre daha başarılı bir ödemeler dengesi tablosu çizerek ödemeler dengesi açıklarını düşük düzeyde tutabilmişlerdir. Bu ülkeler ithal ikame politikaları aracılığıyla

büyüme oranlarında yüksek rakamları görseler de, döviz geliri-harcama farkını kapatamamışlar ve borçlanma yoluna gitmişlerdir (Apak, 1993, 7).

Böylece petrol krizi gelişmekte olan ülkelerde ödemeler dengesi sorunları ve dış borç sorununa neden olmuştur. Dış borçlar, gelişmekte olan ülkelere 1975-76 yıllarında, toplam cari işlemler açığının yaklaşık %70'ini finanse etmiştir. Sonraki yıllarda ise süreklilik arz etmiştir. Bu ülkelerin dış borçlarını geri ödeyememesi ile 1979 ikinci petrol krizi çıkmıştır. Dış açıklar tekrar artmış, enflasyon yükselmiş, dünyaya durgunluk hakim olmuştur. Dış borçlarını kapatmak isteyen gelişmekte olan ülkelerin başlattığı ihracat hamlesi beklenenin aksine kendilerini olumsuz etkilemiş ve uluslar arası rekabeti arttırmıştır (Ay ve Uçar, 2015, 18). Üretim yapılarının zayıf oluşu ve fiyatların yüksekliğinden kaynaklanan giderlerin artması nedeniyle, az gelişmiş ülkelerin cari işlemler açığı giderek daha da büyürken, borcu borçla kapatmaları nedeniyle borç kısır döngüsünün içine çekilmişlerdir (Barak, 2013, 28). Sonunda firmaların da iflas etmesi ile iç piyasaları koruma amaçlı piyasa düzenlemeleri, ithalata bürokratik engellemeler, üretici sübvansiyonları gibi bir takım önlemler aldılar (Ay ve Uçar, 2015, 18).

Çizelge 3. Petrol İhraç Etmeyen Az Gelişmiş Ülkelerde Cari İşlemler Bilançosu Açıkları ve Reel Dış Borç Faizleri

Yıllar	CIB Açığı (%)	Dış Borç Reel Faizleri (%)
1967-72	-17,2	5,4
1973	-10,6	-17,9
1974	-24,8	-20,1
1975	-30,9	-8,1
1976	-18,1	-1,4
1977	-12,9	-7,1
1978	-15,2	-3,3
1979	-17,7	-4,7
1980	-20,4	-4,6
1981	-22,4	17,4
1982		24
1983		10

Kaynak: Korkmaz, 1986. s.139.

1970’li yıllar, dünyada bir yandan savaşlar, petrol krizleri, BrettonWoods Sistemi’nin çökmesi olaylarına şahitlik ederken, diğer yandan bu olaylara paralel olarak ilerleyen hızlı bir küreselleşme süreci başlamıştır. Bu yıllarda çoğu ülke IMF destekli yapısal uyum programları ile krizi atlarmaya çalışmıştır. Uygulanan yapısal uyum programları; kamu harcamalarının azaltılması, konvertibiliteye geçiş, ekonominin dışa açılması ve rekabetçi bir yapı oluşturulması, paranın devalüe edilmesi ve rekabetçi olması gibi önlemlere yönelik idi (Günel, 2001, 1033).

Petrol krizleri yüzünden ekonomik gelişmeler sınırlı kalmıştır. Bu dönem ABD’nin yaşadığı en kötü dönem olarak nitelendirilmektedir. Ekonomi 1980’li yıllara kadar kendine gelememiştir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı’nın ardından gelen genel ekonomik büyüme süreci de sonlanmıştır. Daha önce yaşanan gerileme dönemlerinden farklı olarak yüksek işsizlik ve enflasyon oranının hakim olduğu stagflasyon süreci meydana gelmiştir. Ortadoğu ise krizlerle beraber ellerindeki gücü göstermek adına fırsat yakalamış oldu (Balı ve Büyüksalvarcı, 2011, 130-131).

1980’li yıllarda endüstrileşmiş ekonomilerin yavaşlaması ve arz talep dengesinin sağlanması nedenleriyle petrolün fiyatı düşmeye başlamıştır. 1980 yılının başında petrol fiyatlarının artmasıyla endüstrileşmiş ülkelerin ekonomik faaliyetlerinde yavaşlamalar olmuş ve enerji tasarrufuna gidilmiştir. 1980 yılından sonra talep düşüşü, üretim artışı ve dünya ekonomisinde arz fazlası meydana gelmiştir. Böylece petrol fiyatlarında 1986 yılına kadar 6 yıllık bir düşüş dönemi sonunda toplamda %46 oranında düşüş oluşmuştur (Balı ve Büyüksalvarcı, 2011, 129).

3.1.3. 1980 Yılı Sonrasında Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Açığı

1980 yılına kadar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ithal ikameci politikalar ile yürütülüyordu. Ancak bu politikaların yarattığı krizler ve ülkelerin giderek artan dış borçları nedeniyle ithal ikameci politikalar terk edilerek bunun yerine ihracata yönelik dış ticaret politikaları uygulanmıştır. Böylece 1980 yılından sonra dünyada büyük bir değişim başlamıştır. Liberalizasyon süreciyle sermaye hareketleri önündeki kısıtlamalar azaltılmış, dış ticaretin önündeki engeller kaldırılmıştır. Bilgi teknolojisinde yaşanan devrim ile uluslar arası finansal araçların çeşitliliği artmış ve işlem hacimleri büyük oranlarda yükselmiştir. Yaşanan bu gelişmeler küreselleşmeyi beraberinde getirmiştir.

Girilen değişim sürecinin etkisi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler tablosunda net bir şekilde görülmektedir. Öyle ki 1980’li yıllar bahsi geçen ülkelerin cari işlem dengesinin olumsuz etkilendiği yıllar olarak kayda geçmiştir.

1990’lı yıllarda, özellikle Doğu Asya ve Latin Amerika’dan gelişmekte olan ülkelere büyük miktarda sermaye akışları olmuştur. Bu durum yüksek cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliği endişesini beraberinde getirmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler 1998 yılı öncesinde cari işlem dengelerinde açıklar verirken, 1998 yılından sonra fazla vermeye başlamışlardır. Aynı şekilde gelişmiş ülkelerin 1990’lı yılların sonlarındaki cari işlem dengesi fazlalıkları 1998 yılından

sonra yerini cari işlem dengesi açıklarına bırakmıştır. 1990 yıllarında yaşanan finansal krizlerin ekonomiyi olumsuz etkilemesi nedeniyle 1998 yılı cari işlemler dengeleri de yeni bir dönüşüm sürecine girmiştir. Cural (2010), 1998 yılını gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından dönüşüm yılı olarak ifade etmektedir.

1997-1998 Doğu Asya krizine kadar Almanya, Japonya ve OPEC ülkelerindeki dış fazla, 1980 yılından sonraki ekonomi ve cari işlemler dengesindeki dönüşüm tahribatını onarmıştır. Ancak Doğu Asya kriziyle beraber dünya ekonomileri çalkantıya girmiştir. Doğu Asya krizi sonrasında ABD'nin cari açığı, hızla eriyen tasarrufları ve artan tüketimleri nedeniyle katlanarak artmıştır. Oluşan bu açık, Almanya, Japonya ve OPEC ülkelerinin cari fazlasıyla karşılanmıştır. ABD aşırı rakamlara ulaşan cari açıklarını finanse etmede FED'in gevşek para politikası ve doların değer kaybını önleyici müdahalelere başvurmuştur. Böylece finansal varlıklarının çekiciliğini arttırmış, sermaye girişini sağlamış ve bu yolla cari açığını da finanse etmiştir (Barak, 2013, 31).

Çizelge 4. Cari Açığın Dünya Ülkelerine veya Bölgelerine Göre Payları

Ülkeler	1995-2000	2001-2005	2006
ABD	-77,8	-94,1	-89,1
Avro Bölgesi	14,9	5,9	0,8
Japonya	37,6	22,9	17,8
Britanya	-6,1	-5,9	-8,3
OECD'nin kalanı	2,7	9,2	7,2
Çin	6,5	10,1	26
Asya (Çin ve Japonya hariç)	4,3	13,1	10,6
Afrika ve Ortadoğu	0,9	15,4	24,9
Orta ve Güney Amerika	-16,1	0,6	5,4
Orta ve Doğu Avrupa	1,8	16,4	7,3
Dünya (istatistiksel uyumsuzluk)	31,3	16,4	-2,5

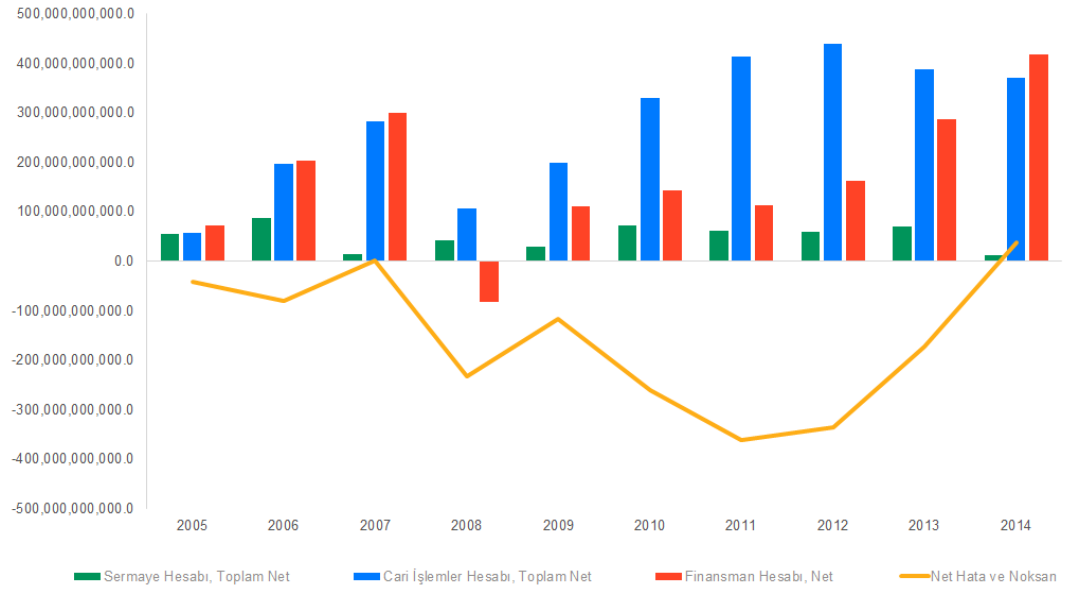
Kaynak: Barak, 2013. s.32

Çizelge 4'e baktığımızda 1995-2000 yılları arasındaki toplam cari açık veya fazlalarının dünya ekonomisinde belirtilen ülke veya bölgelerine göre paylarını görmekteyiz. Buna göre, belirtilen tarihlerde en yüksek cari açığı veren ülke

ABD'dir. İkinci sırada Orta ve Güney Amerika yer alırken, Britanya üçüncü sıradadır. Büyük ekonomiler arasında yalnızca ABD ve Britanya 2001-2002 yılları arasındaki dönemde cari açık veren ülkelerdir. Dünya artı tasarruflarının %90'ını ABD emerken, Çin en büyük dünya tasarrufunu oluşturmaktaydı. Böylelikle Japonya yerini Çin'e teslim etmiştir. Çin ile beraber petrol ihracatçısı ülkeler, dünya artı tasarrufunun dörtte birine yakınına oluşturmaktaydı. Ayrıca tabloda en alt sırada gördüğümüz dünyanın (ülkeler arası istatistiksel fark ve uyumsuzluk), cari dengesinin giderek bozulduğunu görüyoruz. Bu dönemde dünya, borç verici konumdayken, yıldan yıla borç alıcı konumuna düşmüştür. Genel anlamda bütün ülkeler talep yetersizliğinden şikayet ederken, bu durumdan kurtulmak için 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında tüm dünya ihracata yönelik büyümeye yönelmiştir (Barak, 2013, 33).

2008 krizinden en çok etkilenen Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın cari işlem dengeleri, 1990'lı yılların başında dengede diyebileceğimiz bir rakamdayken, 1990 yılının ortalarında devamlı artan açıklar vermeye başlamıştır. 2005 yılında dengesizlik Yunanistan'ın GSYH'sının %7, Portekiz'in %9, İspanya'nın %8'ine kadar varmıştı. Almanya'da tam tersine, 1990'lı yılların sonunda GSYH'sının %1'i kadar açık ve 2005 yılında %4 kadar fazla vermiştir. Almanya'ya benzer şekilde Avusturya da 1990'lı yıllarda açık veriyorken, Euro'ya geçtikten sonra 2004 yılında fazla vermiştir. Ekonomik bütünleşmenin neden olduğu bu rakamlar bize gösteriyor ki, zengin ülkelerde (Almanya gibi) bütünleşmenin artmasıyla dış fazla artarken, fakir ülkelerde cari açıklar yüksek rakamları görmüştür (Küçükkefe ve Demiröz, 2016, 168-169).

Şekil 4. Cari İşlemler Hesabı, Sermaye Hesabı, Finansman Hesabı. Dünya Ülkeleri Toplamı (\$)

Kaynak: Küçükefe ve Demiröz, 2016. s.162-163

Şekil 4'te 2005-2014 yılları arasında dünya ülkelerinin ödemeler bilançosu hesap payları değişikliklerin tablosu verilmiştir. 2008 krizi, cari işlemler hesabı, finans hesabı ve sermaye hesabı büyüklüklerini azaltmıştır. 2008 krizinden sonra ise bu büyüklükler giderek artış eğilimi göstermiştir.

2000'li yılların ikinci yarısında dünyaya cari açıklardaki önemli dengesizlikler hakim olmuştur. 2008 yılında, ABD cari işlem fazlası dünya GSYH'sının %1'inden fazlaydı. Tek başına Çin'in cari işlem fazlası ise dünya GSYH'sının %0,7'si idi. Cari açık, krizden önceki 2005-2006 yıllarında, ABD GSYH'sının %6'sını, 2007 yılında %5'ini oluşturuyordu. Krizden sonra 2012 yılında bu oran %2,8'e gerilemiştir. Kriz sonrasında cari açıkta yaşanan düşüşün nedeni, toplam talebin ve ithalat talebinin düşmesidir. Yaşanan 2008 finansal krizi, diğer yıllardan farklı olarak gelişmiş ülkeleri öncelikli ve daha fazla etkilemiştir. Çin ise kriz sonrası dış talepteki azalmayı telafi yoluna giderek yerli talebi canlandırmaya çalışmıştır. Ancak bu çalışmalar dış talep kadar etkili olmamıştır. 2007 yılında cari fazlasının GSYH'ya oranı 10,1 oranındayken, 2011 yılında 1,9 oranına düşmüştür. 2014 yılında ise 2,1 oranındadır (Küçükefe ve Demiröz, 2016, 169).

3.2. Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorununun Tarihsel Gelişimi

Tüm dönemlerde, cari işlemler açığının krizlerin hemen öncesinde büyük sıçramalarda bulunduğu, bu sıçramaların nedenleri ise yalnız ülkeyle sınırlı kalmayıp ülke dışı nedenlerden de oluştuğu gözlemlenmiştir. Cari işlemler açıklarında büyük sıçramaların nedenleri şunlara bağlanmaktadır: i) 1977, 1987, 1990, 1993, 1997 ve 2000 yıllarında; enflasyonist bir ortamda bu durumu düzeltmek adına yapılması gereken TL’nin dış değerini düşürmek iken bu durum gerçekleştirilememiştir. Veya ii) IMF’nin 2000 yılında uygulattığı kur çapası veya kısa vadeli sermaye girişlerinden dolayı döviz kurunun düşmesi gerekirken düşürülemediği. Aksine TL’nin dış değerinin artmış, buna bağlı olarak ihracat azalarak ithalat teşvik edilir duruma gelmiştir. Bu açıkları sermaye girişi sağlanabildiği sürece kısa vadeli dış kredilerle karşılamak Türkiye için öncelikli önlem olmaktadır. Bir diğer önlem ise, 1954-1958 ve 1978-1979 döviz kontrolü uygulanan yıllarda görüldüğü gibi, ithalat kısıtlamalarının arttırılmasıdır (Kazgan, 2012, 10). 1950’den önceki yıllarda cari işlemler dengesi hemen hemen her yıl fazla vermiştir (Görgün, 1973, 362).

3.2.1. 1980 Öncesi Dönem

1923-1928 yıllarında cari hesaplarda oluşan açıkların nedenini ithalat fazlası ve yabancı sermaye getirilerinin ödenmesi oluşturmuştur. Ülkenin hizmet ithalatının çoğu mal ticareti olup hizmet ihracatında görülen fazla ise sadece mal ticareti dışındaki cari hesap kalemlerinde çıkan açığı kapatabiliyordu. Dış ticaret açığı ancak sermaye hesabının fazla vermesi yoluyla finanse ediliyordu. Bu dönemdeki dış ticaret açıklarının bir kısmı yabancı ithalatçılar ile bankaların üretici ve tacirlere verdikleri kısa vadeli krediler ile karşılanırken, bir kısmı da yabancı para ve altın ihracıyla karşılanıyordu (Keyder, 1993, 107-108).

Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan borçlar 1929 yılında ödenmeye başlanmıştır. Bu borçların ödenebilmesi için ekonomi görece olarak dışa kapanmıştır. Aynı dönemde dış ticaret fazlası elde edilmiş, net dış borç ödemeleri ve ekonomik

bunalım söz konusundayken dahi yatırım/GSMH oranı yükselmiştir (Kazgan, 2006, 74-76). 1930'lu yıllarda uygulanan dış ticaret politikasının ilk hedefi dış ticaret açığını mümkün olduğunca minimize etmek hatta ondan imtina etmektir. Dış ticaretin bu amacı esas alarak uygulanması için, ikili anlaşmalar yapılarak politikalar sürdürülmüştür. Bu politikaların genel çerçevesi; Türkiye'nin ancak mal ihracatında bulunduğu ülkeler ile mal ithalatı yapması, bir malın üretimi eğer ülke sınırlarında yapılıyorsa o mala ithalat sınırlandırması getirilmesi ve eğer mallar ikili anlaşmanın konusu dahilinde ise o malların ithalatında serbesti uygulanması gerektiğidir (Parasız, 1998, 31-32).

Parasız (1998), 1930'lu yıllar cari işlemler bilançosunda, açık verilmesi gerekirken fazla verildiğini belirtmiştir. Birinci Beş Yıllık Plan uygulamasına göre yapılan yatırım çabalarına karşılık ithalatın düşük seviyelerde kalması, 1932 yılından sonra ülkenin ithalatının gitgide Almanya'ya kayması cari işlemler dengesindeki fazlanın nedenini açıklayan etkilere sahiptir. Bir diğer neden ise, 1929 ekonomik krizinin yol açtığı dünya tarım fiyatlarındaki düşüş ve TL'nin aşırı değerlenmesi politikası nedeniyle ihracat oranındaki düşüşün Türkiye Kliring ve özel takas anlaşmaları yaparak aşılmaya çalışılmasıdır.

1939 döneminde II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber yabancı malların arzı da yüksek oranda gerilediğinden bu dönemlerde cari işlemler açığında fazlalıklar görülmüştür. Dış ticarete fazla olmasının yanı sıra dış borç ödemeleri zamanında yapılmış ve döviz rezervleri de artmıştır (Görgün, 1973, 362-363). Ancak 1935-1939 yıllarında gelirin düşmesi ve hızlı enflasyon döneme olumsuz göstergelerini yansıtmıştır (Kazgan, 2006, 76). II. Dünya Savaşı ve 1930'ların başlarında benimsenen devletçilik politikasının izleri 1940'lı yıllarda da görülmektedir.

Nitekim Türkiye 1950 yılına kadar mümkün olduğu kadar dış dünya ile yakın ilişki kurmayarak bu ilişkileri sınırlı düzeyde tutmuş ve kendi kendine yeten durgun iktisat politikaları uygulamasına yönelmiş, ödemeler dengesi açıklarını da minimuma indirmeye çalışmıştır. 1940'ların ilk yarısı fiyatların hızla yükselmesinin etkisiyle TL aşırı değerlenmiş, 1938 yılında 1 dolar = 126 kuruş olan resmi kur, 1943'te 1 dolar = 131 kuruşa yükselmiştir. Dış ticaret fazlaları nedeniyle altın ve döviz rezervleri artmış, altın stoku 1930'lu yıllarda 14,5 ton iken 210 ton olmuş, döviz rezervleri toplamı ise 260 milyar doları görmüştür (Parasız, 1998, 59).

1947 yılına gelindiğinde, Türkiye 1930 yılından beri ilk dış ticaret ve cari işlemler hesabı açığını vermiştir. Aynı yıl ihracattaki %5 artışa rağmen, ithalatta %100'ün üzerinde bir artışla beraber cari hesap bilançosu 21 milyon dolar açık vermiştir. 7 Eylül 1946 devalüasyonu ile beklenen ihracat artışı ithalat azalışının aksine, bu kararların gerektirdiği dış ticaretin serbestleşmesiyle beraber, döviz rezervleri hızla eriyerek yerini döviz taahhütlerine bırakmıştır. Öyle ki 1946 yılını izleyen üç yıllık dönemde Türkiye'nin dış ticaret açığı toplam 142 milyon TL olmuştur. 1948 yılında hava koşullarındaki elverişsizlik nedeniyle ihracat daha da düşmüştür (Parasız,1998, 71).

1947 Truman Doktrini ve 1948 Marshall Planı aracılığıyla ABD'den resmi yardımlar alan Türkiye, Batı ile resmi bağlar kurmaya başlamıştır. 1948 yılında yeni kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (OECD), 1950'de ise Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur. Bunların yanında devletçilikten taviz verme nitelikli adımlar atılmıştır. Bunlar; 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, 1948 Yabancı Sermayeyi Teşvik Kararnamesi ve 1950 Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'dır (Dikkaya ve Özyakışır, 2008, 120).

1950-1962 yılları arasında cari işlemler dengesinde oluşan açıkların büyüklüklerini, ihracat ve ithalatta meydana gelen değişmeler açıklamaktadır. Nitekim 1950 yılından sonra ithalat oranı devamlı yükseliş gösterirken, ihracat oranı bu artışı karşılayacak seviyeye gelemediğinden dolayı dış ticaret açığında devamlı artışlar göstermiştir. 1952 yılında 198 milyon dolar olan dış açık, 1956-1959 döneminde 100 milyon doların altına inmiş ancak 1958'de istikrar programı uygulanmaya başladıktan sonra tekrar yükselmeye başlamıştır. 1962 yılı planlı döneme geçiş yılı kabul edilirken, 242 milyon dolar dış açıkla 1952 yılı dış açığının da üzerine çıkmıştır. Özellikle borçlanma yoluyla elde edilen ilave dış kaynak kullanımı, ülkenin ihtiyaçlarına uygun olarak kullanılmamıştır (Görgün, 1973, 363-364).

Çizelge 5. Türkiye’de Dış Ticaret Açığı ve Cari Açık (1950-1962), (Milyon Dolar)

Yıl	Dış Ticaret Açığı	Cari Açık
1950	22,3	50
1951	88	94
1952	193	198
1953	136,4	164
1954	143,5	177
1955	184,3	177
1956	102,3	75
1957	51,9	64
1958	67,8	64
1959	116,2	145
1960	147,5	139
1961	162,8	170
1962	241	242

Kaynak: Görgün, 1973. s.364

Birinci Beş Yıllık Planının uygulandığı ilk yıl olan 1963 yılı, dış ticaret hesabı 320 milyon dolar açık, cari işlemler hesabı ise 300 milyon dolar açık vermiştir. Büyük ölçüde dış ticaret açığından kaynaklanan cari işlemler açığının 270 milyon dolarlık kısmı, ülkenin sermaye girişleri ile finanse edilerek, bakiyeyi 30 milyon dolar eksi ile kapatmıştır. Birinci, İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan dönemlerinde, 1973 yılı hariç, cari işlemler her zaman açık ile kapanmıştır. Türkiye bu dönemlerde oluşan cari hesap açığının bir kısmını sürekli olarak net yabancı sermaye ithalatçısı olarak, diğer kısmını ise dışarıya borçlanarak karşılamaya çalışmıştır. İşçi ve turizm gelirleri ve yabancı sermaye yatırımları gibi cari açığın güvenilir finansman kaynakları bu dönemde yetersiz kalmış ve TL'nin de aşırı değerlenmesinin etkisiyle ekonomide döviz dar boğazına girilmiştir. İçinde bulunulan bu durumdan ancak Birinci Plan Döneminin son yılı olan 1968 yılı dış ticaret açığının, bir miktar döviz gelirleriyle kapatılması yoluyla çıkmıştır (Karluk, 2014, 508-510).

Birinci Beş Yıllık Plan hazırlanırken kullanılacak olan işçi döviz gelirleri öngörülemediği. İlk zamanlarda (1964) az miktarda olduklarından dolayı çok fazla önemsenmeyen işçi döviz gelirleri, ilerleyen zamanlarda teşvik edilerek artış sağlanmaya çalışılmıştır. Başarı gösteren bu teşvikler neticesinde, ülkeye gelen turistlerin getirdikleri dövizler, ülkedeki yerleşiklerin dış ülkelere yaptıkları harcamaların altında kalmıştır (Parasız, 1998, 127). Böylelikle dış denge büyük oranda, yurt dışında bulunan işçilerin gönderdikleri gelirler ile sağlanmıştır (Başbakanlık DİE, 1973).

Çizelge 6. 1968-1972 Yılları Arasındaki İşçi Gelirleri

Yıl	İşçi Gelirleri (Milyon Dolar)
1968	107,3
1969	140,6
1970	273
1971	471,4
1972	740

Kaynak: Başbakanlık DİE, 1973. s.322

1962 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının finansmanı için OECD çatısı altında gerçekleşen konsorsiyum sonucu 1963-1967 dönemi için 1440 milyon dolar olarak öngörülen ve 1220 milyon dolarının verildiği kredi sağlanarak dış yardım alınmıştır. Alınan kredi %3 veya altı faiz oranlı, 7 yılı ödemesiz ve vadesi 20 yıl ve üzeriydi. Bunlara rağmen ödemeler dengesi kendini toparlayamamış, döviz rezervleri yüksek oranda eriyerek düşük bir düzeye erişmiştir (Parasız, 1998, 127).

1963-70 döneminde dış ticaret açığı giderek daha da artmıştır. İhracatın yıllık ortalama artış hızı Birinci Beş Yıllık Plan döneminde %6,7 iken, İkinci Beş Yıllık Plan Döneminin ilk dört yılında %7,2'dir. İthalatın ortalama artış hızı sırasıyla %2 ve %15,2'dir. 1963-1967 dönemi ağırlıklı ortalaması ise %8,7'dir. İhracat için önemli nitelikte olan tarımsal ürünlerin, ihracat imkanlarından arz ve taleptyönünden sınırlı olması, ihracattaki artışın az olmasının sebebi olarak gösterilir. İthalattaki hızlı yükselişin sebebi ise, yatırım malı ve ara malı niteliğindeki yabancı malların talebindeki artıştır (Görgün, 1973, 365).

Çizelge 7’de Türkiye’nin 1963-1971 dönemine ait dış ticaret açığı ve cari açık verileri gösterilmiştir. İlk olarak rakamların bir istikrara sahip olmadığı göze çarpmaktadır. Dış açıktaki 1964 yılından itibaren görülen düşüş, görünmeyen kalemlerin etkisinden kaynaklanmaktadır. 1964 yılında 9 milyon dolar ile başlayan işçi dövizleri, 1971 yılında 471 milyon dolara ulaşmıştır. Bu artışın etkisiyle beraber görünmeyen kalemler, 1965 başlangıç yılından beri fazla vermeye başlayarak, görünmeyen kalemlerdeki işçi gelirleri önemini vurgulamıştır (Görgün, 1973, 366).

Çizelge 7. Türkiye’de Dış Ticaret Açığı ve Cari Açık (1963-1971), (Milyon Dolar)

Yıl	Dış Ticaret Açığı	Dış Açık
1963	320	327
1964	426	109
1965	108	76
1966	228	158
1967	162	114
1968	268	222
1969	264	214
1970	360	171
1971	494	109

Kaynak: Görgün, 1973. s.366

1970’li yıllara gelindiğinde dövize olan talep TL’yi aşırı değerli hale getirmiş ve 1970 devalüasyonu gerçekleşmiştir. Yapılan bu devalüasyon ile ihracat ve işçi döviz gelirleri artmış, dış ticaret açığı ise azalmıştır. Cari hesaptaki dengesizlik 1972 yılında 8 milyon dolara kadar düşerken, cari işlemler hesabı 1974 yılında 484 milyon dolar fazla vermiştir. 1973 yılına kadar altın ve döviz rezervlerinin 1,8 milyon dolara kadar çıkması ile işçi ve döviz gelirlerinin mal ithalatındaki payının %70-%90’ını karşılar duruma gelmesinde devalüasyonun da büyük bir etkisi bulunmaktadır. 1974 yılında yaşanan petrol kriziyle petrol fiyatlarında büyük bir sıçrama olmuş ve dört kata varan bir artış yaşanmıştır. Öyle ki 1972 yılında 1 varil petrol 1 dolara alınırken, 1973 yılında 3 dolar, 1979 yılında 9 dolara alınır hale kadar gelmişti. Türkiye gibi enerjide dışarıya yüksek oranda bağımlı bir ülkede dış ticaret açığı da giderek artan bir hıza erişmiştir. Aşırı değerlenen TL ile beraber ithalat da istenilen şekilde

ilerleyemiyordu. 1974 yılındaki işçi döviz gelirleri, 1977 yılında 1 milyon dolara kadar düşüş göstermiştir. Bütün bu yaşananların neticesinde ise cari açık 3,4 milyar seviyesiyle rekora ulaşmıştır. Oluşan bu cari açık, dış borçlanma, sermaye girişi ve döviz rezervlerindeki azalış ile finanse edilmiştir. 1972-1977 dönemindeki kısa vadeli dış borçlar 19 milyon dolardan 6,6 milyar dolara ulaşmıştır (Karluk, 2014, 510).

Kısa vadeli borçların bu derece artmasının önemli bir nedeni de dövize çevrilebilir mevduatlarda (DÇM) görülen artışlardır. DÇM'ler; 1967 yılında uygulamaya konulmuş, 1970'lerden sonra önemini arttırmış, 1979 yılında ise kısa vadeli ve faiz oranlarının yüksekliği gibi negatif etkilerinden dolayı ülkenin borç yükünün artmasına neden olmuş, böylelikle uygulamadan kaldırılmıştır. DÇM'ler, Avrupa para piyasasından borçlanmak için Türk şirketleri açısından bir araç niteliğinde olup, yurt dışında çalışan işçilerin mevduatlarına yüksek faiz verilerek yurda çekilmesiyle oluşmuştur. Bu şekilde Türkiye, Europara piyasasından hızlı ve yüksek oranlı olarak borçlanmıştır (Karluk, 2014, 510).

Çizelge 8. 1963-78 Yılları Arası Ödemeler Dengesi

	1963	1968	1973	1977	1978
I. Cari İşlemler Hesabı					
A. Dış Ticaret Hesabı					
İhracat (FOB)	368	496	1317	1753	2288
İthalat (CIF)	-688	-764	-2086	-5797	-4599
Dış Ticaret Dengesi	-320	-268	769	-4044	-2311
B. Hizmetler Hesabı					
İşçi Gelirleri		107	1183	982	983
Diğer Gelirler	20	70	-70	-364	-92
Cari İşlemler Dengesi	-300	-231	486	-3426	-1420
II. Sermaye Hesabı					
A.Özel Sermaye Hesabı					
a) Doğrudan Yatırımları	21	13	79	67	47
b)Diğer Özel Sermaye	15	22	50	1162	681
B. Resmi Sermaye Hesabı					
a) Proje ve Program kredileri	335	274	381	503	560
b) Dış Borç ve Anapara Ödemeleri	-101	-94	-77	-214	-256
Sermaye Hesabı Dengesi	270	215	433	1518	1032
Ödemeler Bilançosu Dengesi	-30	-16	917	-1908	-388
III. Net IMF Pozisyonu ve Özel Çekme Hakları	4	27		14	170
IV. Net Kısa Dönemli Sermaye Hareketi; (1967-77) Dövize Çevrilebilir Mevduat		18	224	1554	486
V. Hata ve Eksikler	-22	-25	35	-220	-223
VI. Rezerv Hareketleri	48	-4	-728	560	-45

Kaynak: Karluk, 2014. s.508

Türkiye ekonomisi cari işlemler açığı sorunundan dolayı 1970'lerin sonunda krize girmiştir. Sübvansiyonların kamu maliyesinde yarattığı yük ile bütçe açıkları artmış ve iç talep şişmiştir. Uygulanan sabit kur politikasında talep artışı ve cari açık, dış borçlanmayla sağlanamadığından dolayı döviz rezervleri tamamen erimiştir.

Ekonominin kaynaklarını büyötmek için var olan kapasiteden fazla kullanıma imkan tanındığı durumda, cari işlemler dengesi sorunuyla karşılaşırız ve bizi döviz sorununa götürür. Sabit kur sisteminde bu soruna döviz miktarı adı verilirken, tam ya da dalgalı kur rejiminde dövizin sorunu adı verilir (Eğilmez ve Kumcu, 2016, 256).

3.2.2. 1980-1990 Dönemi

1980'li yıllara gelindiğinde dünyadaki birçok ölkede devletçilik anlayışından uzaklaşarak kamusal faaliyetleri özelleştirme yoluna gidilmiştir. Devletin ekonomiye müdahalesi zayıflamış, piyasanın kendi kendisini düzenleyebileceği görüşüyle tamamen serbestleşme yoluna gidilmiştir. Finansal liberalleşme ile ekonomi dışa yönelmiş, kısıtlamalar ve denetimler azalarak yerini serbestliğe bırakmıştır (Güçlü ve Ak, 2001, 912).

Türkiye ise dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak, dünya ekonomisiyle bütünleşme amacıyla, kendi ekonomisinde keskin yapılandırmalara gitmiş, küresel ekonomiye entegre olma kararı alarak bu kararları uygulamaya koymuştur. 1980-2000 döneminde uyguladığı politikaların hepsi neo-liberal ve dışa açık büyümeye yönelik programlardır. 1977-1980 yıllarında yaşanan büyük ekonomik sorunların getirdiği kriz sonrasında yeni bir ekonomi politikası olarak gelen 1980 dönüşümü ile ekonomisi dünya pazarlarına açılmış ve iktisadi bakımdan kendi küreselleşme sürecini başlatmıştır (Güçlü ve Ak, 2001, 916).

1980 dönüşümü öncesi ve sonrası tamamen ters rejimleri içeren bir çizgidir. 1980 öncesi ithal ikamesine dayalı sermaye birikim rejiminde; ekonomide devletçiliğin baskın olduğu görüşüyle fiyatlar, ithalat, ihracat, yatırımlar, faizler, krediler, ücretler tamamen devletin alanındaydı. Oysa 1980 dönüşümü sonrası ihraç ikamesine dayalı sermaye birikim rejiminde bu müdahale mümkün olduğunca azaltılmıştır. 24 Ocak kararlarının en belirgin özelliği; piyasanın kendi işleyişine göre (arz ve talebe göre kendiliğinden belirlenmesi) oluşacak olan fiyatların, tek yol gösterici olma özelliği ile tüm mal ve hizmetlerde ve ekonomik işlemlerde geçerli olmasıdır. 24 Ocak Kararları, ilk zamanlar geçici kararlılık önlemleri/istikrar

tedbirleri olarak düşünülürken, zamanla kalıcılığını ispatlamış ve uzun dönemli bir ekonomi politikası haline gelmiştir (Şahin, 2008, 231-232).

Serbestleşme sürecinin başlarında Türkiye, düzenli borç ödeyebilme kabiliyeti kazanabilmek açısından döviz kazanmak istiyordu. Gerçekten de bu durum sağlanmış ve 24 Ocak programıyla ihracat ve ithalat artışıyla beraber düzenli borç ödeyebilmek de mümkün kılınmıştır. 24 Ocak Kararlarının temeldeki amaçları ise şunlardır: Dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi (ihracatın arttırılması, mali desteklerle karının yükseltilmesi, ithalatın serbestleştirilmesi), döviz piyasası ve sermaye girişlerinin serbestleştirilmesi, iç fiyatların piyasa denge fiyatına eş değer olması, para miktarının denetimi, sermaye vergilerinin indirilmesi, reel pozitif faiz uygulamasına geçilmesi, KİT'ler dahil tüm kamu kesiminin daraltılması ve özel kesimin teşvik edilmesi, ücretlerin sınırlandırılması ve fiyatların piyasa dengesine göre oluşması (mal-hizmet ve sermaye hareketleri, döviz kuru ve faiz haddinin serbest koşullarda oluşması). Böylelikle iç tüketim daralması yaşanacak, tasarruf ve ihracat artışı sağlanabilecektir (Kazgan, 2006, 121-131).

Kazgan, cari işlemler bilançosundaki açığın küçülmesi ve dış borçların düzenli ödenmesi isteniyorsa, ilk olarak TL'nin dış reel efektif değerinin düşürülmesi ve iç harcamaların kısılması gerektiğini vurgulamıştır (Kazgan, 2012, 197).

Dışa açık ekonomiyi gerçekleştirmek adına ilk olarak ihracatı arttırmak için yüksek oranlı bir devalüasyon yapılırken, özendirmek için parasal destekler verilmiştir. Başka bir deyişle, ihracatı arttırma amaçlı ihracat fiyatları düşük tutularak bunun için sürekli devalüasyonlar gerçekleştirilmiştir. Ücret ve maaşlar enflasyonun altında belirlenmiş, iç talep daralmıştır. Bunların üzerine mali teşvikler de eklenince ihracatçılar dış piyasalara yönelmişlerdir. 1980 dönüşümü öncesinde, korumacılık nedeni, dünya fiyatlarından daha yüksek fiyatlarla üretim yapan sektörler ithalata akın ettiler. Uygulanan politikalar sonucunda ithalat ve ihracat hızla artış göstermiştir. Çizelge 9'da görüldüğü gibi 1980 yılında ihracat 2,9 milyar dolar civarındayken, 1989 yılında 11,6 milyar dolara yükselmiştir. İthalat ise sırasıyla 7,9 milyar dolardan 15,7 milyar dolara yükselmiştir. Özellikle dönemin başlarında ihracattaki artış ithalattaki artışın üzerinde seyretmiştir. 1980-1989 arasındaki on yılda ihracat %300'ün üzerinde artış göstermiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001, 292), (Güçlü ve Ak, 2001, 918).

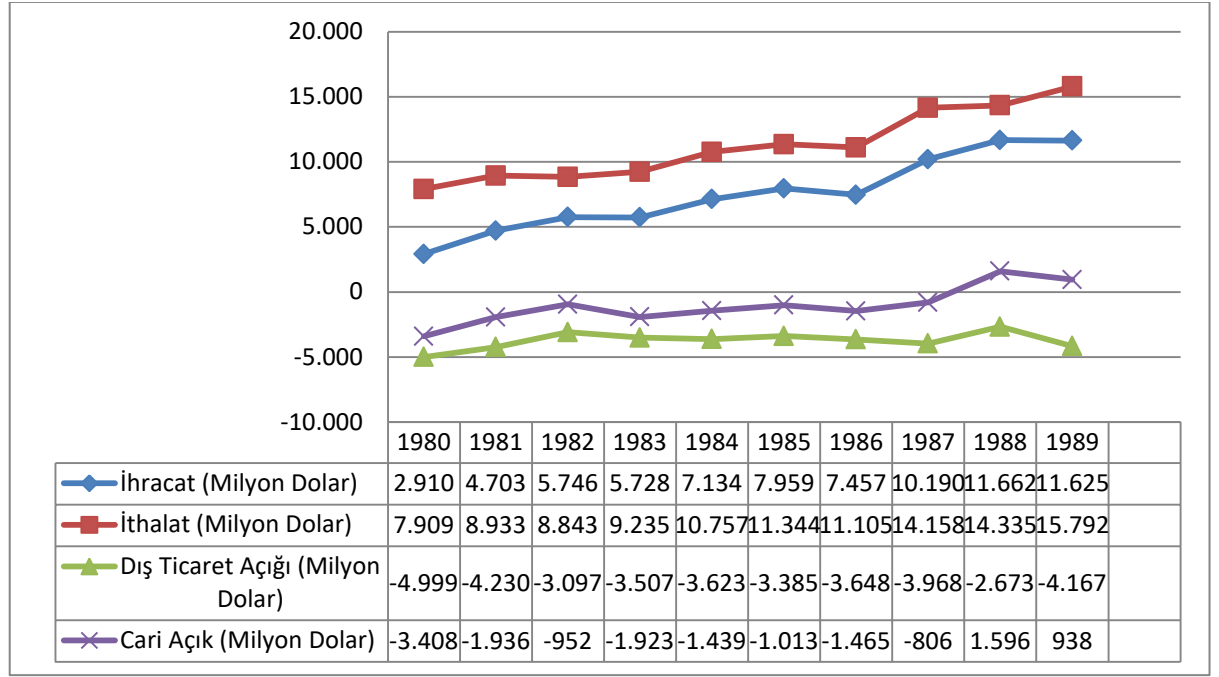
Çizelge 9. İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Açığı (1963-2017), (Milyon Dolar)

Yıl	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1963	688	368	-320	53,5
1964	537	411	-126	76,5
1965	572	464	-108	81,1
1966	718	491	-227	68,3
1967	685	522	-163	76,3
1968	764	496	-286	65,0
1969	801	537	-264	67,0
1970	948	588	-360	62,1
1971	1 171	677	-495	57,8
1972	1 563	885	-678	56,6
1973	2 086	1 317	-769	63,1
1974	3 778	1 532	-2246	40,6
1975	4 739	1 401	-3338	29,6
1976	5 129	1 960	-3169	38,2
1977	5 796	1 753	-4043	30,2
1978	4 599	2 288	-2311	49,8
1979	5 069	2 261	-2808	44,6
1980	7 909	2 910	-4999	36,8
1981	8 933	4 703	-4230	52,6
1982	8 843	5 746	-3097	65,0
1983	9 235	5 728	-3507	62,0
1984	10 757	7 134	-3623	66,3
1985	11 343	7 958	-3385	70,2
1986	11 105	7 457	-3648	67,1
1987	14 158	10 190	-3968	72,0
1988	14 335	11 662	-2673	81,4
1989	15 792	11 625	-4167	73,6
1990	22 302	12 959	-9343	58,1

Çizelge 9- devam

Yıl	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1991	21 047	13 593	-7454	64,6
1992	22 871	14 715	-8156	64,3
1993	29 429	15 345	-14084	52,1
1994	23 270	18 106	-5164	77,8
1995	35 709	21 636	-14073	60,6
1996	43 627	23 225	-20402	53,2
1997	48 559	26 261	-22298	54,1
1998	45.922	26.973	-18.949	58,7
1999	40.671	26.587	-14.084	65,4
2000	54.503	27.775	-26.728	51,0
2001	41.399	31.334	-10.065	75,7
2002	51.554	36.059	-15.495	69,9
2003	69.340	47.253	-22.087	68,1
2004	97.540	63.167	-34.373	64,8
2005	116.774	73.476	-43.298	62,9
2006	139.576	85.535	-54.041	61,3
2007	170.063	107.272	-62.791	63,1
2008	201.964	132.028	-69.936	65,4
2009	140.929	102.143	-38.786	72,5
2010	185.544	113.883	-71.661	61,4
2011	240.839	134.906	-105.933	56,0
2012	236.544	152.462	-84.082	64,5
2013	251.661	151.803	-99.858	60,3
2014	242.178	157.610	-84.568	65,1
2015	207.234	143.839	-63.395	69,4
2016	198.619	142.530	-56.089	71,8
2017	233.801	156.993	-76.808	67,1

Kaynak: TÜİK.

Şekil 5. Türkiye’de 1980-89 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri ve Cari Açık Dengesi (Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı-Yıllık Analitik Sunum, (1975-2017). Tablo 4 TÜİK-Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri (1923-2018).

1988 yılından sonra ihracat artışının yavaşladığı görülmektedir. İhracat 1990 yılında 12,9 milyar dolar iken, 2000 yılında 27,4 milyara çıkmıştır. 1990-2000 yılları arasında ihracattaki toplam artış %112, yıllık ortalama artış %12’dir. İhracat artışı için kullanılan mali teşviklerin olmayışı ve sabit sermaye yatırımlarının pozitif yönde artışına rastlanmaması nedeniyle, mevcut kapasitelerin kullanımında sınıra gelinmesi, ihracattaki artışın yavaşlamasının nedenidir (Güçlü ve Ak, 2001, 918). Diğer bir deyişle imalat sanayine ihracatında yeni ürün ve sektörler ekleyememenin sonucunda ihracatın artış eğilimi yavaşlamıştır.

Ayrıca 1988 yılından itibaren ihracatın ithalatı karşılama oranındaki düşüş dikkati çekmektedir. Kepenek ve Yentürk (2001)’e göre bu orandaki düşüşün iki sebebi vardır. Birincisi ihracatın artış hızının düşmesi, ikincisi ise ithalatın artış hızının artmasıdır. 1980 yılından sonra ithalat rakamlarının hızla arttığı 1980’li yılların sonlarında ise artış hızının yavaşladığı görülmektedir. 1980 devalüasyonu ile

esas yapılmak istenen ihracat artışı ithalat düşüşü yaratılarak dış ticaret açığını kapatmaktı. Ancak yapılan bu devalüasyona rağmen ithalatın arttığını görüyoruz.

1980-1988 yıl aralığında ihracat hızla artmış, sonraki yıllarda ise sınırlı bir şekilde artmıştır. İmalat sanayine ihracatında yeni ürün ve sektörler ilave olmamıştır. İthalattaki artış devam etmiştir. 1980 yılında 7,9 milyar dolar, 2000 yılında 54 milyar dolar rakamlarından da anlaşılacağı gibi, ithalata getirilen serbesti ile ithalat hızla artmıştır. 1980-2000 dönemi Türkiye’inde dış ticaret gelişmeleri dolayısıyla, dış ticaret dengesi açısından olumlu bir tablo sergilenememiştir (Güçlü ve Ak, 2001, 919).

3.2.3. 1990-2000 Dönemi

1990’lı yılların başındaki faizleri düşürme amacı, iç talebin daha da artması ve hazinenin ihtiyaç duyduğu mali kaynakların Merkez Bankasınca temin edilmesi gibi olaylara sebebiyet vermiştir. Merkez Bankasının piyasaya çıkardığı bu para, döviz talebini arttırarak kur artışına neden olmuştur. Kurların yükselmesiyle ithalat pahalılaşmış, enflasyon oranı büyümüştür. 1993 yılındaki hızlı ekonomik büyüme, 1994 yılında yerini hızlı ekonomik küçülmeye bırakmıştır. Hazinenin içerden borçlanması mümkün olmayan bir duruma gelmiştir. ABD’nin Türkiye’nin kredi notunu arka arkaya düşürmesiyle, Türkiye’nin dış kredi bulma imkanı da kalmamıştır. Bunun üzerine Türkiye 5 Nisan 1994 tarihinde ekonomik istikrar programını yürürlüğe koymuştur. Hemen arkasından da IMF ile 14 aylık stand-by düzenlemesine gidilmiştir. Ekonomik istikrar programının temel amacı enflasyonun makul düzeye indirilmesi iken, diğer amaçlarının arasında TL’nin dolar karşısında değer kazanmasının önlenmesi yer almaktaydı. Programın uygulanmaya başlamasıyla beraber, (her ne kadar tam taslak olmadan, siyasal ve yapısal eksiklikler giderilmeden uygulanan ve başarısız sonuçlar veren bir program da olsa) hedeflerin birçoğu elde edilmiştir. 1994 Krizinin etkisiyle ekonomik küçülme oranı %6,1 oranındadır. İhracat artışına ithalat daralmasının eşlik etmesiyle dış ticaret açığı küçülmüş, bir önceki yıl 6,4 milyar dolar olan cari işlemler açığı da 2,6 milyar dolar cari fazlaya dönüşmüştür (Eğilmez ve Kumcu, 2016, 256-380).

1995 yılı ithalatı 34 milyar dolar, ihracat ise 21 milyar dolar seviyesine gelerek artış sağlamıştır. Dış ticaret açığı ve cari açık da yükselerek sırasıyla 14 milyar dolar ve 2,3 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı yıl politik belirsizlikler artmış, faiz politikasında değişikliklere gidilmiştir. Bu gelişmeler 1996 yılı ekonomisine negatif olarak yansımıştır. Bunlara rağmen 1 Ocak 1996 tarihli Türkiye-AB arasındaki Gümrük Birliği ile dış ticarete (özellikle mal ticareti) olumlu gelişmeler yaşanmıştır. İhracat %7,3 oranında artarak 23,2 milyar dolara, ithalat %22,1 oranında artarak 43,6 milyar dolara, dış ticaret açığı 20,4 milyar dolara ulaşmıştır. Toplam mal ticaretinde ise, ihracat %48,2, ithalat %21,7 oranında artarak 32 milyar dolar ve 42,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna göre mal ihracatı mal ithalatının üzerinde seyretmiştir. Dış ticaret açığı %21,9 oranında azalarak 10,2 milyar, cari işlemler hesabı açığı %4,19 oranında artarak 2,4 milyar dolar olmuştur (Doğan, 2014, 61-62).

1997 yılında ithalatta görülen yüksek artışa rağmen cari işlemler açığı sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni bavul ticareti ve net hizmet ihracatında görülen artışlardır. 1997 yılı sonunda yaşanan Asya Kriziyle enflasyon %100'e çıkmış, iç borçlar ödenemez duruma gelmiş, dış borçlarda artışlar yaşanmıştır. Artan dış borçlar cari işlemler açığını da arttırarak 2,6 milyar dolar seviyesine getirmiştir. 1998 yılında TCMB'nin uyguladığı istikrarlı reel kur politikası sonucunda ithalat azalmıştır. İhracatta az da olsa bir miktar artış olmuştur. Dış ticaret dengesinde 18,9 milyar dolar ve cari işlemler açığında 2 milyar dolar cari fazla ile olumlu bir iyileşme yaşanmıştır. 1999 yılında Marmara depremi ekonomik daralma getirmiştir. Bunların yanında Asya ve Rusya krizleri etkisi ve yeni uygulanmaya başlayan kur-çipası bazlı istikrar programı sonucu; hızlı sermaye girişi, iç talep canlanması, TL'nin aşırı değer kazanması, dış ticaret hesabı ve cari işlemler dengesi bozulmaları olmuştur. Gene 1999 Marmara depremi nedeni olarak; turizm gelirleri %32, inşaat hizmetleri %52,6 azalmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklar karşısında cari işlemler açığı 325 milyon dolar açık vermiştir (Doğan, 2014, 62-63).

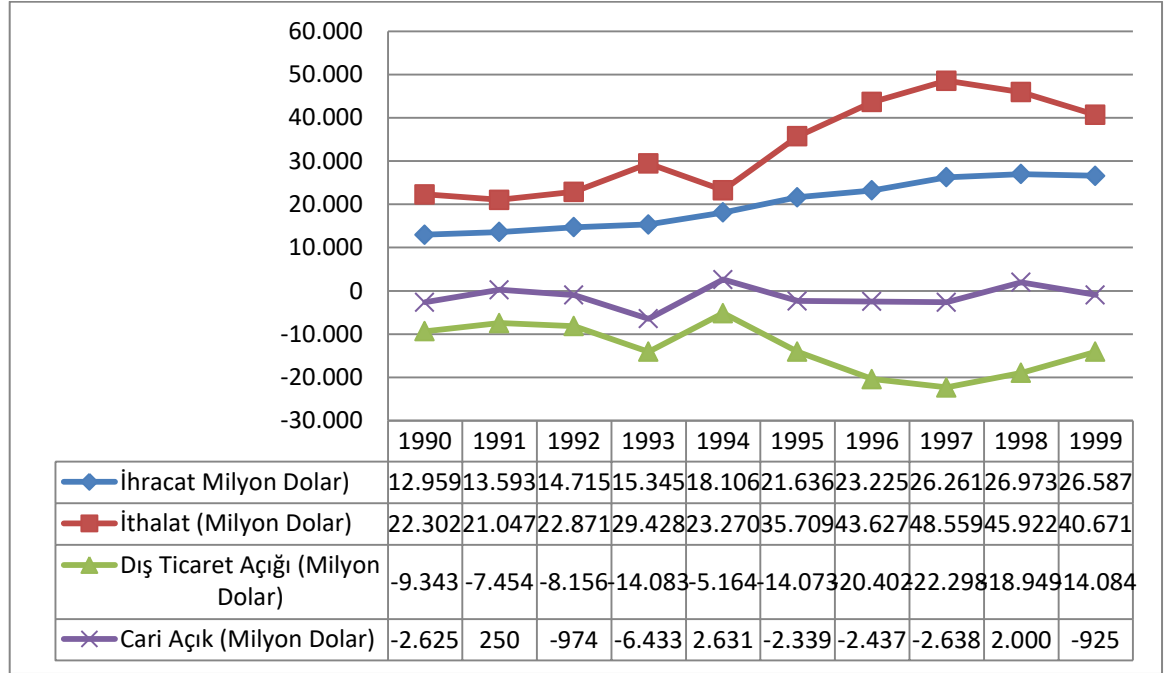

Çizelge 10. Yıllara Göre İthalat ve İhracat Bileşimi (1963-1997)

Yıllar	İthalat (%)			İhracat (%)		
	Yatırım	Ara	Tüketim	Tarım	Sanayi	Maden
1963	45,8	48,8	5,4	77,2	19,8	3
1968	48	47,3	4,7	21,9	12,9	5,2
1973	48,1	47,6	4,3	63,2	32,5	4,3
1976	43,7	53,3	3	64	30,4	5,6
1977	38,9	58	3,1	59,4	33,4	7,2
1978	34,6	62,5	2,9	67,4	27,2	5,4
1979	31,5	66,6	1,9	59,5	34,7	5,8
1980	20	77,9	2,1	57,4	26	6,6
1981	24,7	73,3	2	47,2	48,7	4,1
1982	26,3	71,6	2,1	37,3	59,7	3
1983	25,1	72,3	2,6	32,8	63,9	3,3
1984	24,7	70,9	4,4	24,5	72,1	3,4
1985	22,9	69,1	8	21,6	75,3	3,1
1986	31,3	60,1	8,6	25,3	71,4	3,3
1987	27	64,8	8,2	18,2	79,1	2,7
1988	27,8	64,4	7,8	20,1	76,7	3,2
1989	24,3	66,8	8,7	18,2	78,2	3,6
1990	26,5	60,4	12,9	18,4	79	2,5
1991	28,7	57,5	13,7	20	77,8	2,1
1992	29,6	57,4	13	15,4	82,8	1,8
1993	32,5	53,5	14	15,5	82,9	1,6
1994	29,6	58,4	11,9	13,6	84,9	1,5
1995	29,3	58,3	12,4	10,7	87,4	1,9
1996	23,8	65,9	9,8	10,6	87,2	1,6
1997	22,8	65,6	11	10,2	88,1	1,5

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, 2001. s.290

Çizelge 10 aracılığıyla ülkede ihracat verilerine baktığımızda, 1980 yılı başlarında tarım ve hayvancılık ön plana çıkmaktayken, ticari ve finansal liberalizasyon sürecinde dış ticaretin yapısal dönüşüme girdiği görülmektedir. Öyle ki 1980 yılından sonra dış ticaret bileşenlerinin değiştiği, ağırlığın sanayi ürünlerine verildiği görülmektedir.

Şekil 6. Türkiye’de 1990-99 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri ve Cari Açık Dengesi (Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı-Yıllık Analitik Sunum, (1975-2017). Tablo 4. TÜİK-Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri (1923-2018).

1988-89 yıllarında cari işlemler dengesindeki fazla, 1990 yılında yerini ithalattaki büyük sıçrayışla beraber cari açığa bırakmıştır. İthalattaki bu büyük sıçrayış (%41) karşısında ihracatın makul düzeydeki artması (%12), 1990 yılı Cumhuriyet Türkiye’sinde dış ticaret açığının ilk kez 9,5 milyar gibi rekor bir seviyeye ulaşmasına neden olmuştur. 1991 yılında ihracat 13 milyon dolar, ithalat 21 milyon dolarla sınırlı kalmış, dış ticaret açığı düşerek 250 milyon dolar cari fazla verilmiştir. 1992 yılında yüksek harcamalar, düşük oranlı devalüasyonlar, ithalat talebinde yaratılan şişkinlik gibi sebeplerden dolayı cari işlemler açığı 974 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. 1990-1993 yılları arasında 24,5 milyar dolar net

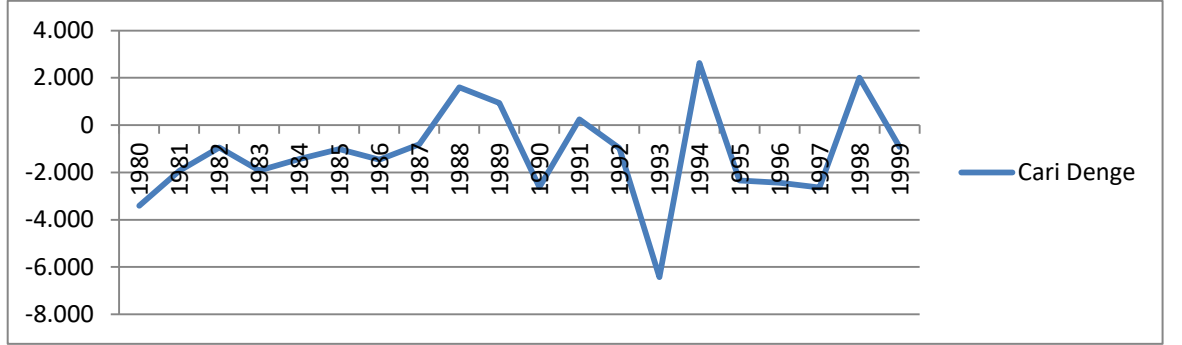
yabancı sermaye girişi, 10,3 milyar dolar net sermaye çıkışı olmuştur. Net sermaye girişinde yaşanan bu artış, 1992-1993 yılları ekonomisinde oldukça yüksek bir büyümeyle beraber TL'nin aşırı değerlenmesi ve cari hesap açıklarının giderek artmasına neden olmuştur. 1993 yılı ekonomisi, dış ticaret açığı nedeniyle, 6,4 milyar dolar ile tarihinin en yüksek cari açığını vermiştir. Yatırım harcamaları (%29,1 oranında artış) ve bütçe açıklarındaki artışlar da diğer nedenler sayılmaktadır (Doğan, 2014, 60).

1980-2000 dönemini dış borçlar açısından değerlendirecek olursak; 1980 yılından önce Türkiye kontrollü borçlanırken, 1980 yılından sonra Cumhuriyet döneminin en hızlı dış borç artışını yaşadığını söyleyebiliriz. Öyle ki bu dönemde Türkiye, dünyadaki en fazla borçlu ülkelerin arasına girmiştir. Dışa açık ekonomi uygulamasıyla beraber dış açıklar büyümüş, büyüyen dış açıkların finansmanı olarak da dış borç yoluna gidilmiştir. Çizelge 11'de de görüleceği gibi dışa açık büyüme politikasıyla beraber dış borçlar ve kısa vadeli borçlar hızla büyümüştür. 1980 yılında 15,7 milyar dolar olan dış borçlar, 2000 yılında 114,3 milyar dolar düzeyine kadar çıkmıştır. Toplam dış borç / GSMH 2000 yılında %57 ye kadar çıkmıştır. Bu oran bize dış borcun milli gelirin yarısından dahi fazla olduğunu verir ki bu da Türkiye'nin dünyadaki çok borçlu ülkeler arasında olduğunu gösterir. Dönemin dış borçluluğu hakkında genel bir değerlendirme yapılırsa, ekonominin döviz ihtiyacı ihracat ve dış alem gelirleri ile karşılanamaz durumdadır diyebiliriz. Dış borçluluğun giderek atması ekonomi üzerinde büyük yükler oluşturmaktayken, cari işlemler dengesini de olumsuz yönde ve giderek artan ağırlıkta etkilemektedir (Güçlü ve Ak, 2001, 920-921).

Çizelge 11. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Dış Borçları (1980-2000) (Milyar Dolar)

Yıllar	Toplam Dış Borç	Dış Borç/GSMH	Kısa Vadeli (%)	Orta-Uzun Vadeli (%)
1980	15,7	27	0,16	0,84
1982	17,8	33	0,1	0,9
1984	20,8	34	0,15	0,85
1986	32,2	42	0,2	0,8
1988	40,7	45	0,16	0,84
1990	49,1	32	0,19	0,81
1992	55,6	35	0,23	0,77
1994	65,6	50	0,17	0,83
1996	79,6	45	0,22	0,78
1998	96,9	47	0,22	0,78
2000	114,3	57	0,23	0,77

Kaynak: Güçlü ve Ak, 2001. s.920

Şekil 7.1980-99 Yılları Arası Cari Denge.(Milyon ABD Doları)

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı-Yıllık Analitik Sunum (1975-2017). Tablo 4.

1987 yılına kadar sürekli hakim olan cari işlemler açığı 1988 ve 1989 yıllarında yerini cari işlemler fazlasına bırakmıştır. 1990 yılında gene cari işlemler açık vermiştir. Genel anlamda 1990 yılı cari işlemler hesabı açısından oldukça istikrarsız olup, bu istikrarsızlık dış ticaret dengesiyle paralel olarak hareket

etmektedir. 1990 yılından sonra yüksek harcamalar ve ithalat talebindeki artıştan dolayı cari açık; 1992 yılında 974 milyon dolara, 1993 yılında ise 6,4 milyar dolara kadar yükseliş göstermiştir. 1994 devalüasyonu ile ihracat ucuzlayarak 2,6 milyar dolar cari fazla verilmiştir. 1995 yılından sonra cari denge tekrar bozularak açıklar vermeye başlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001, 295-296).

3.2.4. 2000 Sonrası Dönemi

Türkiye, 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik olayların ardından 2000'li yıllara kırılgan bir yapıyla girmiştir. Borç stokunun yükselmesi, enflasyonun hızla ivme kazanması, ekonomide süregelen daralma nedeniyle ekonomi kırılgan bir yapıdaydı. 2000 yılına girerken orta vadeli (3yıl) yeni ekonomik program ile bir takım tedbirler alınmıştır.

Enflasyonu düşürme programı, dönemin Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel'in de belirtmiş olduğu gibi, üç temel unsur üzerinde durmuştur. Birincisi, uygulanacak sıkı maliye politikasıyla faiz dışı fazlanın arttırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmenin hızlandırılmasıdır. İkincisi, enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikasıdır. Üçüncüsü ise, enflasyonu düşürme amaçlı kur ve parapolitikası uygulamaktır. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası da bu programı desteklemiş ve uygulamayı hızlandırmak için teknik katkı sağlamış, yardım ve proje kredileri taahhütlerinde bulunmuş ve bu desteklerini maddi yönden göstermişlerdir. Ayrıca dönemin merkez bankası başkanı Erçel'in 9 Aralık 1999'da yapmış olduğu basın açıklamasına göre, üzerine iki yıl süreli çalışılan bu program, içerik açısından güçlü ve tutarlı bir yapıdaydı.

Döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürme programıyla enflasyonun temel kaynağının kamu kesimi olduğu benimsenmiştir. Program bu açıkların kapatılması için tedbir almaya çalışmış, kamu harcamalarını kısarak vergi gelirlerinin arttırılması hususuna yönelmiştir. 2000 yılında programın uygulanması ilk zamanlarda iç talep artışı yaratmış ve ekonomik bir canlılık sürecine girilmiştir. Sonrasında fiyat artışlarının kur artışlarının üzerinde seyretmesi nedeniyle ulusal para reel olarak

değer kazanmıştır. Bu durum ithalatı arttırırken ihracat sabit kalmıştır. Dolayısıyla dış ticaret dengesinde bozulmalara neden olmuştur (Öztürk ve Bayraktar, 2010, 145-147).

İç talepteki artış, TL'deki reel değerlenme ve petrol fiyatlarındaki yükselme; ithalat artışını, dış ticaret açığını ve cari açığı olumsuzluğu beraberinde getirmiştir. Bavul ticareti ve turizm gelirlerindeki olumlu gelişmelere rağmen cari açığı büyümenin önüne geçilememiştir. Cari işlemler açığının finansmanı yılın ilk yarısında hazine tahvil ihraçları olurken, ilerleyen zamanlarda kısa vadeli sermaye girişleri önem kazanmıştır. Yılın sonuna doğru Kasım ayında ortaya çıkan krizle beraber sermaye çıkışları gerçekleşmiş ve uluslararası rezervlerde de ciddi azalışlar yaşanmıştır (TCMB, 2001).

Döviz kuruna dayalı enflasyon programı, reel sektörün uluslararası rekabet gücüne hiçbir katkı sağlamamıştır. Aksine TL'nin değerlenmesi ve faiz oranlarının düşmesi, tüketimi ve tüketim mali ithalatını teşvik etmek gibi olumsuz gelişmeleri getirmiştir (Yentürk, 2014, 71).

Özetle IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenen yeni istikrar programı, reel faiz oranlarındaki yükseliş nedeniyle iç borçların sürdürülemez seviyeye gelmesi ve yapısal istikrarsızlıklar nedeniyle uygulanmıştır. Programla beraber iç borçlanma faiz bandı %32-36 seviyelerine kadar gerilemiştir. 2000 yılının ikinci yarısında ise ekonomik kriz sürecinin hızlandığı görülmektedir. Bu hızlanmanın nedeni yapısal reformların gerçekleştirilememesinin yanında özelleştirmeden beklenen gelirlerin sağlanamaması ve iç borç faiz oranlarının yükselmesi gösterilmektedir. İç borç faiz oranlarının yükselmesi, portföylerinin büyük kısmında yer alan kamu kesimi menkul kıymetleri bulunduran bankaların likidite krizine girmesine neden olmuştur. Devlet iç borçlanma senetlerini satan yabancı yatırımcıların ülkeyi terk etmesiyle 22 Kasım finansal krize girilmiştir (Öztürk ve Bayraktar, 2010, 149).

1997 Asya Krizi ve 1998 Rusya Krizleri önceleri bölgesel olarak algılanırken, sonraları yeni yükselen pazarların ortak krizi olmuştur. Türkiye'ye etkisi ise başlarda çok fazla olmamış ancak ilerleyen zamanlarda, dolaylı yoldan olmuştur. Kriz sonucu hızlı bir sermaye çıkışı gerçekleşmiştir. Yabancı yatırımcılar sermayeleriyle beraber hızla ülkeyi terk etmişlerdir. Artık Türkiye için de sorun haline gelen bu krizle,

ülkenin uluslararası sermaye piyasalarından borç alması zamanla sorunlara sebep olmuştur. Bu durum karşısında ödemeler dengesi de olumsuz etkilenmiştir. Bu olumsuz etkiler ve krizin getirdiği ekonomik daralmaların birleşmesi de programın başarısızlığına sebeptir. Programla beraber her ne kadar enflasyon oranlarında düşüşler görülse de, sonrasında yaşanan cari açıklardaki artışlar ve ekonomik kırılganlıklar yeni krizlere zemin hazırlamıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2016, 384).

Konuyu bankacılık kısmından daha geniş ele almak gerekirse 1998 yılından itibaren yaşanan gelişmeleri incelemekte yarar vardır. 1998 yılının ikinci yarısından itibaren bankacılık sistemi, Merkez Bankasından yüksek miktarlı ve maliyetli olmak üzere süregelen likideler sağlamak zorunda kalmıştır. Sağlanan bu kaynaklar, miktarlarının yüksek olmasına rağmen, kamu kesiminin kaynak ihtiyacını sağlamada yararlı olmuştur. Ancak bankaların mali bünyelerinde görülen bozulmalar hız kazanmıştır. İlk olarak 1998 yılında, ikincisi 1999 yılının başında olmak üzere iki banka Mevduat Sigorta Fonu'na devredilmiştir. Arkasından Egebank, Esbank, Türkiye Tütüncüler Bankası-Yaşarbank, Sümerbank ve Yurtbank ticaret bankaları Fon'a devredilmiştir. Birleşik Yatırım Bankası'nın (yatırım ve kalkınma bankalarından) faaliyetine son verilmiştir. Bu bankalardan halka açık olan Esbank ve Yaşarbank'ın borsada işlem gören hisseleri de Fon'a devredilmiştir. Yaşanan bu gelişmelerle beraber Fon'da artık toplam 8 adet banka yer almaktaydı. Türkiye 2000'li yıllara böyle bir tabloyla girerken, finansal yapı özellikle de bankacılık kesimi sorunları, ekonomide büyük güçlükler yaratmıştır. Ayrıca Merkez bankasının kriz sırasında gösterdiği davranışlar, kriz üzerinde daha büyük olumsuzlara neden olmuştur. BDDK faaliyetlerinde geç kalmış, program bankalar üzerinde olumsuz etki yaratmış, bankalar kurumsal ve bireysel kredilere yönelmiş, uygulanan programın özellikle özelleştirme kolundahedef sapmaları görülmüş, cari işlemler açığı giderek artmış, yabancılar ve yerleşikler bilançolarındaki yabancı para risklerini azaltma eğilimine girmiş, para politikasına bağlı likidite yönetiminde Merkez bankası sınırlandırılmıştır. Fon'a devredilen bankalar arasına Etibank ve Bank Kapital eklenmiştir. 2000 yılı Aralık başında ise Demirbank'a el konulmuş ve Park Yatırım Bankasının işlem yetkisi elinden alınmıştır. Böylece Fon yönetimindeki banka sayısı 11'e yükselmiştir (Öztürk ve Özyakışır, 2008, 338).

2000 yılının Kasım ayında yaşanan finansal kriz, başta bankacılık kesimi olmak üzere tüm alanları negatif etkilemiştir. Yaşanan bu krizin arkasından bir takım

önlemler alınmış, alınan bu önlemlerle görelî iyileşmeler sağlanmışır. Ancak TL'nin aşırı değerlenmesi ve tüketim mallarına olan talebin artması, ithal mallara olan yönelme nedeniyle ithalatta büyük bir sırcama olmuştur. İç talepteki artış ve TL'nin aşırı değerlenmesi, ihracat artış hızını yavaşlatmıştır. İthalat %34 artarken, ihracat ancak %4,5 artmıştır. Bunun sonucunda dış ticaret açığı ve cari açık da giderek yükselmiştir. Ağustos ayından itibaren beklentiler olumluluğunu yitirmiş, kriz riskinin artmasında ise cari açık etkisi görülmüştür. Yıl sonunda görülen cari işlemler açığı 9,8 milyar dolar ile GSMH'nın %5'ini görmüştür. Cari açıktaki bu oran kriz için kritik kabul edilen seviyenin epey üzerindedir (Bastı, 2006, 125).

22 Kasım 2000 günü, tarihe 'Kara Çarşamba' adıyla yazılmışır. (Kazgan, 2006, 450). Kasım krizi, IMF'den sağlanan kredi ile atlatılmış, faiz ve kur artışının önüne geçilmiştir. Ancak kriz gene de tam anlamıyla geçmiş değildi. Sadece derinleşmesi engellenmiş ve üzeri örtülmüştü. İşte Şubat krizi bu anlamda Kasım krizinin devamı niteliğindedir. Kriz o zamana kadar baskı altında tutulmuşken, 19 Şubat 2001 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında yaşanan gerginlik, krizi su yüzüne çıkarmıştır. Çıkan bu gerginliğin krize kadar yansımalarının nedeni ise, ekonominin siyasi iradeyle birlikte süregelmesiydi. 2000 krizinin ekonomik kökeni, 2001 krizinin ekonomik olmayan kökenine rağmen, 2001 krizi 2000 krizinden daha fazla tahribata neden olmuştur. Elbette Şubat krizinin altında ekonomik sebepler yatıyordu ancak krizi su yüzüne çıkaran siyasiler olmuştur (Karluk, 2014, 477).

19 Şubat 2001 tarihinde yaşanan bu siyasi gerginlik, piyasaların programa olan güvenlerinin kaybolmasına neden olmuştur. Piyasa katılımcıları panikle Merkez bankasından döviz almak için başvurularda bulunmuş, rezervler %30'a varan oranlarda azalmıştır (Öztürk ve Bayraktar, 2010, 149). Gecelik faizler %760'ı bulmuştur. 20 Şubatta Hazine %144,2 faizle borçlanmış, gecelik faizler rekor kırarak İMKB'de %3 bine, Interbank'ta %2bin 300 seviyesine kadar artmıştır. Kasım krizi 15 günde 7 milyar dolar döviz çıkışına neden olur iken, 19 Şubatta bu rakam 5 saatte 5 milyar 77 milyon doları bulmuştur. 22 Şubat 2001 günü hükümet döviz kuru çıpasına dayalı istikrar programını kaldırmış ve serbest kur politikasına geçildiğini açıklamıştır. Aynı gün 800 bin TL olarak başlayan dolar, 1 milyon TL'nin üzerine çıkmış, faizler büyük bir ivme kazanmıştır. Şubat 2001 Krizi Cumhuriyet tarihinin o

zamana kadarki en büyük krizi olmuştur. %9,4'lük bir küçülme ile 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan en büyük küçülme yaşanmıştır. Hızlı devalüasyon ile birlikte enflasyon ateşlenmiş, iç ve dış borç yükü artmıştır (Karluk, 2014, 479).

Yaşanan ekonomik daralmanın etkisiyle, ihracat 27,7 milyar dolardan 31,3 milyar dolara yükselmiş, ithalat 54,5 milyar dolardan 41,3 milyar dolara düşmüştür. Dış ticaret açığı ihracattaki artış ithalattaki azalışla beraber 26,7 milyar dolardan 10 milyar dolara gerilemiştir. Cari işlemler dengesi 2000 yılında yaşanan rekor açığın arkasından, 2001 yılında 3,7 milyar dolar ile fazla vermiştir.

2000 ve 2001 krizlerinin nedenlerine baktığımızda birbirini besleyen beş unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlar makroekonomik temellerin eskiden gelen yerleşik sorunları, sabit döviz kuruna dayalı programla birlikte ortaya çıkan riskler, cari açığın kritik kabul edilen seviyeleri dahi aşması, bankacılık sistemindeki sorunlar ve politik istikrarsızlıktır (Bastı, 2006, 123).

2000 ve 2001 yılında yaşanan finansal krizlere karşılık, Mayıs 2001 tarihinde, IMF destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanmıştır. Program; ekonomide temel yapılandırmalar, kamu kaynaklarının düzenlenmesi ve yolsuzluklar, güvene yönelik yeni kazanımlar olmak üzere temel olarak üç başlıktan oluşuyordu. Alınan tedbirler ise şunlardır: Dalgalı kur sisteminde enflasyonla mücadele edilmesi, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve reel sektör ilişkilerinin iyileştirilmesi, gelirler politikasının sürdürülmesi, kamu finansman dengesinde güçlü revizeler, bütün bunları gerçekleştirirken esnek ve şeffaflığa dair zemin hazırlamaktır (Alpaydın ve Tunalı, 2011, 221-222).

Öztürk ve Özyakışır (2008)'a göre bu uygulamaya TL'ye likidite kolaylığı sağlama temel amacı güdüyordu. Merkez bankasının alış ve satış kotasyonlarına göre bankalar sınırsız borç alabilecekler ve borç verebileceklerdi. Ayrıca Merkez bankası, bankalar arası para piyasası ve döviz efektif piyasalarındaki faaliyetlerini sınırlandırmıştı ve bu faaliyetlerini 2 Aralık 2002'de sona erdirecekti.

Doğan (2014)'a göre GEGP ile edinilen temel amaç; enflasyon ve istikrara yönelik olmasıdır. Programın Cari işlemler açığı / GSYH oranı hedefi; 2002 yılında %1,4 ve 2003 yılında %1,2 olarak belirlenmiştir. Ancak GEGP büyüme, enflasyon ve faiz oranlarını pozitif etkilerken, cari açık ve istihdam oranlarında negatif bir etki

yaratmıştır. Nitekim programın uygulanmaya başlanmasıyla cari açık oranları, yılların artışıyla doğru orantılı olarak yükselmiştir. Bu rakamlardaki yükseliş diğer değişkenlerdeki olumlu gelişmelere gölge düşürmüştür. GEGP'nin cari açıktaki bu denli artış yaratarak kronikleşmesine yol açan nedenlerden biri ithalattaki artış hızının ihracattaki artış hızından yüksek olmasıdır. Bu etki dış ticaret açığını arttırıcı bir etkidir. Dış ticaret dengesindeki bu bozulma cari açığı da olumsuz etkileyerek, cari açığı kronik bir sorun haline getirmiştir. 2001-2006 döneminde dış ticaret açığı %324 oranında artış göstermiştir. Diğer bir neden ise, sıcak para girişlerine dayalı, spekülasyon nitelikli bir büyüme sürecine girilmesidir. Cari açığı sıcak para girişleriyle finanse etmek ve kısa vadeli sermaye hareketliliğine bu derece bağımlı olmak, 2001 yılından itibaren cari dengede negatif etki yaratılmasına neden olmuştur.

2004 yılı, 2003 yılındaki gibi TL değerlenmesine tanıklık etmiştir. 2004 yılında, bu değerlenmeye rağmen ihracat 63,1 milyar dolar ile rekor seviyeye gelmiştir. İşgücü maliyetlerinin düşük seviyeleri, enerji fiyatlarındaki yükselişin enflasyonun altında kalması ve ihracat fiyatlarındaki artış ihracatı teşvik etmiştir. 2004 yılında avro, dolar karşısında %10 değer kazanmıştır. İhracatın %50'sinin avro cinsinden yapılmasıyla, ihracatın dolar cinsinden değeri artmıştır. Dış ticaretin ithalat tarafına baktığımızda, ihracat gibi ithalatta da bir artış görülmektedir. İthalattaki bu artışın nedeni, kurlardaki düşüş ve üretimdeki artıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %65 seviyesine düşmüş, dış ticaret açığı artmıştır. Cari işlemler açığı hızlı büyümeyle beraber artış göstermiştir. Turizm gelirlerindeki artışa rağmen, dış ticaret açığının yüksekliği ve faiz ödemeleri, cari işlemler açığındaki artışın nedenlerindedir. Bu açığın büyük bir kısmı portföy yatırımları ve dış kredilerle finanse edilmiştir. Ayrıca cari işlemler hesabı kalemlerinin bazılarında yapılan sınıflama değişikliği, 2003 yılı cari açığını 1 milyar dolar kadar arttırmıştır (TSPB, 2004).

2005 yılında TL'deki değerlenmenin devam etmesine rağmen, ihracat ve ithalat da artmaya devam etmiştir. İhracattaki artışın nedeni imalat sanayindeki verimlilik artışına bağlanmıştır. %16'lık bir artışla rekor seviyeye ulaşarak 73 milyar dolara kadar yükselmiştir. TL'nin değerlenmesi, petrol fiyatlarındaki yükselme ve ihracata yönelik hammadde ihtiyacından dolayı, ithalattaki artış hızı ihracattaki artış hızından daha fazla olmuştur. Hem ithalat hem de ihracat önceki yıllara nispeten daha az artış göstermiştir. 2001 yılından beri devam eden ithalatın ihracatı karşılama

oranında yaşanan gerileme bu yıl da devam etmiş, %63'e inmiştir. Bavul ticaretinin payı gerilerken, bavul ticaretinin de dahil olduğu dış ticaret açığında artış görülmektedir. Devam eden ekonomik büyümeyle beraber cari açık da büyüyerek 20,9 milyar dolara kadar artmıştır. Dış ticaret açığının yüksekliği ve faiz ödemeleri, cari açığın GSMH'nin %6,4 ünü görece kadar yüksek seviyeye çıkarmıştır. Cari açığın finansmanı olarak, çoğunluğu bankacılık ve özel sektörün sağladığı krediler ve portföy yatırımları kullanılmıştır. Türk Telekom'un özelleştirilmesi ve yabancı bankaların Türk bankalarına iştiraki ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımları rekor bir rakam ile 8,6 milyar dolar seviyesine kadar yükselmiştir. Portföy yatırımları da olumlu beklentiler ve değerli kağıtlara olan talebin artmasının etkisiyle, 13,7 milyar dolarlık rekor sermaye girişi sağlamıştır (TSPB, 2006).

2006 ve 2007 yılları da 2005 yılındaki gelişmelere benzer şekilde; ihracat artışı, ithalat artışı, dış ticaret ve cari açıklarda büyüme görülmüştür. 2006 yılında TL'de değer kaybı yaşanmıştır. İthalatın ihracattan hızlı artmasının sebebi, fiyat artışları ve ithal ara mal talebinin hala devam etmesidir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %62'ye düşmüştür. 2008 yılı dahil her yıl ihracat ve ithalat rekoru kırılacaktır. 2007 yılında dış ticarete iyileşmeler görülmüştür. 5 yıl aradan sonra ihracattaki artış ithalattaki artışın önüne geçmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %63'e çıkmıştır (TSPB, 2006, 2007).

2008 yılına gelindiğinde dünyadaki küresel krizin etkisiyle, piyasalarda büyük değişiklikler olmuştur. ABD'de konut piyasasında balonların patlamasıyla, büyük bir işsizlik sorunuyla beraber resesyon yaşanmıştır. Önemli banka ve sigorta şirketleri batmış; hükümet, kurtarıcı yönlü bir paket uygulamak zorunda kalmıştır. ABD kaynaklı küresel kriz, 2009 yılının sonlarında bu olumsuz gelişmelere devam ederek kendisini borç krizi olarak göstermiştir. ABD'nin dış ülkelerle yaşadığı finansal ilişkiler nedeniyle yaşanan kriz, diğer ülkelere sıçrayarak etkisini göstermiştir (Ceylan ve Özgür, 2014, 59-77).

Etkilenen bu ülkelerin arasında dünya ile önemli ticari ve finansal ilişkilere sahip Türkiye de yer almaktaydı. Kriz Türkiye'de 2008 yılının Eylül ayından sonra asıl etkilerini göstermeye başlamıştır. Finansman kanallarının daralması, iç ve dış talepteki durma derecesine gelen önemli daralmalar, ihracat göstergelerindeki olumsuzluklar, sanayi üretimi ve istihdamda yüksek düşüşler ile Türkiye, krizden en

çok etkilenen ülkeler arasında yerini almıştır. Ancak esas etkileri dış ticaret, kredi ve beklentiler olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür. ‘Krizde batacağız’ telaşının vermiş olduğu psikolojik etkilerle kriz tramvası daha da hızlanmıştır. Bu dönemde Türkiye en fazla devalüasyon yaşayan ülkeler arasında yer almıştır (Paksoy ve Yöntem, 2014, 121-133).

İhracat maliyetlerindeki artışlarla, 2009 yılında ihracatta %23 oranında düşüş yaşanmıştır. Krizin etkilerinin maksimum seviyede hissedildiği Eylül 2008, Ocak 2009 ve Mayıs 2009 dönemlerinde ihracat ve ithalat önemli oranlarda düşmüştür. Krizin getirdiği durgunluk; uluslar arası ticaret hacmini önemli ölçüde daraltarak, siparişlerin iptal olması, maliyetlerdeki volatilité ve yeni pazar arayışlarıyla üretimin kısa bir süre dalgalanmasına yol açmıştır. Bu durum işsizliğin yanı sıra ekonomik göstergeleri de olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan durgunluk, 2009 yılının birinci çeyreğinde dış ticaretin, ikinci çeyreğinde ise cari işlemler hesabının fazla vermesine neden olmuştur. Bu durum resesyon ile açıklanmakla beraber, verilen fazlalığın kaynağı ihracat ve buna bağlı ithalat hacmindeki daralmalardır. Mal ve hizmet ithalatının ihracattan daha fazla daralmasıyla, ithalattaki daralma iç talebi yurt içine yönlendirmiş ve dış ticaret fazlasına neden olmuştur. 2009 yılının başlarından 2010 yılının sonlarına kadar doğrudan yabancı sermaye girişi yok denebilecek kadar az olmuştur (Paksoy, Şentürk ve Akbaş, 2014, 219-237).

Krizin başladığı 2008 yılında dış ticaret açığı, cari işlemler açığı, ithalat, ihracat ve ihracatın ithalatı karşılama oranı büyük ölçüde artmıştır. Dış ticaret açığı ve gelir hesabındaki artışlar cari açığın artışındaki nedenlerdir. Turizm gelirleri ve ihracattaki olumlu artışlara rağmen, krizin derinleştiği 2008 Ekim ayına kadar, cari işlemler açığı için yeterli finansman sağlanamamıştır. Dış ticaret açığının önceki yıla göre artış göstermesinin nedenleri; TL'nin reel olarak değerlendirilmesi, ihracatın ithalata olan bağımlılığının artması ve petrol fiyatlarındaki artışlardır (TOBB, 2008).

Kriz sonrası dönemde hızlı bir toparlanma sürecine giren Türkiye; ABD'nin ekonomik daralma yaşamamasıyla, Orta Doğu pazarına yönelerek farklı ülkelerle ihracat yapmıştır. Böylelikle tam anlamıyla olmasa da büyük oranda krizin risklerinden arınmıştır. Bu etkilerle doğrudan yabancı sermaye ve kısa vadeli yabancı sermaye açısından güvenilir bir konuma gelmiştir. Yüksek cari açık, yüksek ithalata

bağımlı sanayi ve yüksek işsizlik rakamları ile kendini krizde bulan Türkiye, küçülen ekonomilerin arasına girmiştir (Paksoy ve diğerleri, 2014, 219-237).

2009 yılının ikinci çeyreğinden itibaren olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Dış ticaret açığı ve cari açık gerilemiş, ihracat ve ithalat azalmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiştir. 2008 yılında yaşanan durgunluk ve emtia fiyatlarındaki düşüş nedeniyle azalan dış ticaret açığı, 2009 yılının sonuna doğru gerilemiştir. Turizm gelirleri ve sermaye girişlerinde azalışlar gözlemlenmiştir (TCMB, 2009). İhracattaki toparlanmaya rağmen ithal mallara olan talebin artması, 2010 yılında dış ticaret açığını yükselterek 71,6 milyar dolar seviyesine yükseltmiştir. 2011 yılında dış ticaretteki artış eğilimi devam ederek, 105,9 seviyesine kadar çıkmış, 2012 yılında 84 milyar dolara gerilemiştir (Doğan, 2014, 71).

2013 ve 2014 yıllarında, üretim ve finansmanda yüksek dışa bağımlılık nedeniyle yıldan yıla cari açık oranları artış göstermiştir. Yumuşak iniş tanımlaması geliştirilmiş, iç talebi soğutucu ve sürdürülebilir cari açığa neden olacak politika araçları kullanmaya yönelinmiştir. 2013 yılında ihracat 151,8 milyar dolara düşerken, ithalat 251,6 milyar dolara yükselmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %60 seviyesine düşmüştür. Dış ticaret açığı 100 milyar dolar, cari açık 63,6 milyar dolara kadar yükselmiştir (TSPB, 2013). 2014 yılında ithalat, yurt içi talebin yavaşlaması ve kurlardaki artışa paralel olarak 242,1 milyar dolara düşmüştür. İhracat TL'deki değer kaybıyla desteklenmiş, özellikle Avrupa Birliğine yapılan ticaretteki yükselişe beraber, 157,6 milyar dolara kadar çıkmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %65 oranına artış göstermiştir. Dış ticaret açığındaki 24,5 milyar dolara varan gerileme, enflasyondaki yükseliş ve iç talebin yavaşlamasıyla beraber, cari açık 43,6 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Cari açığın finansmanının bir kısmı; hükümet ve bankaların yurt dışındaki tahvil ihracından, diğer kısmı bankalar ile reel sektörün sağladığı kredilerle finanse edilmiştir (TSPB, 2014).

2015 yılında enerji fiyatlarındaki düşüşle beraber ithalat 207,2 milyar dolara inmiş ve cari açık 32 milyar dolara gerilemiştir. TL'deki değer kaybına rağmen ihracat arttırılmayarak 144 milyar dolara düşmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki yükselişe beraber dış ticaret açığı daralmıştır. Böylece cari açık 32 milyar dolara düşerek 2009 yılından beri en düşük seviyesine inmiştir (TSPB, 2015).

2016 yılında dış ticaret açığı 56 milyar dolara gerilemiştir. Ancak terör saldırıları ve Rusya'nın uyguladığı ambargo nedeniyle ülkeye gelen turist sayısının azalması dolayısıyla turizm gelirlerindeki düşüş, cari açığı 33,1 milyar dolara seviyesine kadar yükseltmiştir. Rusya'nın uyguladığı bu ambargoyla ihracat 142,5 milyar dolara gerilemiştir (TSPB, 2016).

3.3.Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Nedenleri Ve Ekonomik Etkileri

Türkiye’de cari açık, nedenleri ve ekonomik etkileri açısından bir takım farklı unsurlara dayanmaktadır. Bu bölümde bu unsurlar üzerinde durulacak özellikle 2000 yılı sonrası, tablolar ve veriler yardımıyla ele alınacaktır.

3.3.1. Dış Ticaret Açığı

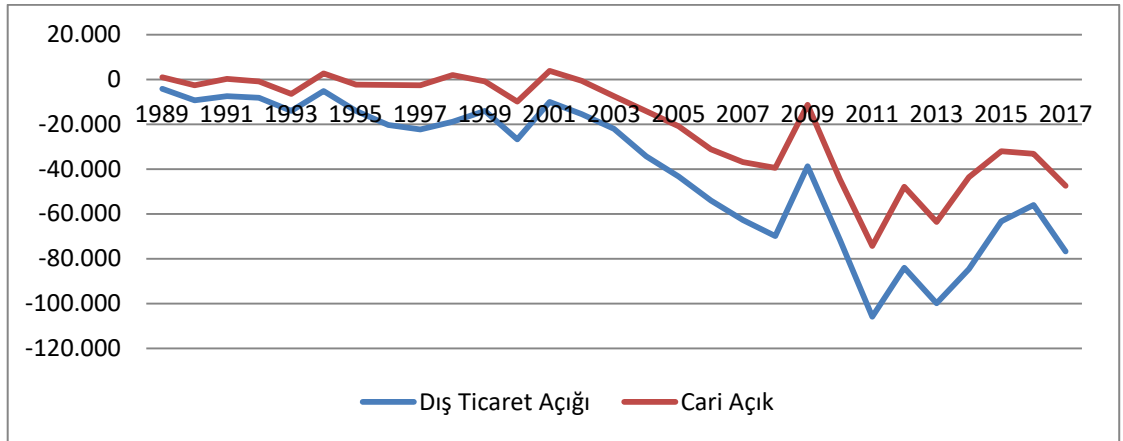
Cari açığın en büyük nedeni dış ticaret açığıdır. Dış ticaret, ülkedeki mal ihracatı ve mal ithalatını kapsayan bir kavram olup, söz konusu mal olduğundan dolayı da görünür ticaret adını almaktadır. İthalat değerinin ihracat değerinden büyük olması durumunda dış ticaret bilançosu açık verecek, ihracat değerinin ithalat değerinden büyük olması durumunda ise dış ticaret bilançosu fazla verecektir. İthalatın ihracata eşit olduğu dış ticaret dengesiyle karşılaşmak ise nadir görülmektedir (Karakayalı, 2003, 435).

Ülkemize baktığımızda; ithalatta yüksek oranlı artışlar görülmektedir. Özellikle ara malların üretiminde ithalata duyduğumuz yüksek bağımlılık, ihracatın ithalatı karşılama oranını azaltmakta, bu durum dış ticaret açığına dolayısıyla cari açığa neden olmaktadır (Telatar ve Terzi, 2009, 120-121)

24 Ocak 1980 kararlarından önce ülkemiz ithal ikameci üretim politikasını benimseyerek yurt içi üretimi esas almıştır. Bu kararlardan sonra ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli benimsenerek serbest ticaretin önü açılmıştır. İthal edilen

malların ihraç edilen malları aşması beraberinde dış ticaret açığını getirmiştir (Altunöz, 2014, 120-121).

2000’li yıllarda yaşanan TL’deki değer artışları ve Gümrük Birliği Anlaşması’nın etkilerinden dolayı bu yıllarda, 1990’lı yıllara kıyasen giderek artış gösteren yüksek dış ticaret açıkları ve cari açıklar meydana gelmiştir. Gene 2000’li yıllardan sonra cari açığı dış ticaret kanalıyla olumsuz etkileyen önemli nedenlerden biri olarak, dış ülkelere olan yüksek ithalat bağımlılığı gösterilmektedir.

Şekil 8.Cari Açık-Dış Ticaret Açığı İlişkisi (1990-2017) (Milyar ABD Doları)

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı-Yıllık Analitik Sunum, (1975-2017). Tablo 4. TÜİK-Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri (1923-2018).

Şekil 8’de cari açık ve dış ticaret açığı ilişkisi ele alınmıştır. Görüldüğü gibi; dış ticaret açığı ve buna bağlı olarak cari açık, yaşanan ekonomik krizlerin etkilerinin görüldüğü yıllarda (1994, 2001, 2009) ve 2012 yılında azalış eğilimindeyken, diğer yıllarda sürekli artış eğilimindedir.

Çizelge 12. Cari Açık – Dış Ticaret Açığı ilişkisi (Milyon ABD Doları)

Yıl	İthalat	İhracat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Açığı	Cari Açık
1989	15.792	11.625	73,6	-4.167	938
1990	22.302	12.959	58,1	-9.343	-2.625
1991	21.047	13.593	64,6	-7.454	250
1992	22.871	14.715	64,3	-8.156	-974
1993	29.428	15.345	52,1	-14.083	-6.433
1994	23.270	18.106	77,8	-5.164	2.631
1995	35.709	21.636	60,6	-14.073	-2.339
1996	43.627	23.225	53,2	-20.402	-2.437
1997	48.559	26.261	54,1	-22.298	-2.638
1998	45.922	26.973	58,7	-18.949	2.000
1999	40.671	26.587	65,4	-14.084	-925
2000	54.503	27.775	51,0	-26.728	-9.920
2001	41.399	31.334	75,7	-10.065	3.760
2002	51.554	36.059	69,9	-15.495	-626
2003	69.340	47.253	68,1	-22.087	-7.554
2004	97.540	63.167	64,8	-34.373	-14.198
2005	116.774	73.476	62,9	-43.298	-20.980
2006	139.576	85.535	61,3	-54.041	-31.168
2007	170.063	107.272	63,1	-62.791	-36.949
2008	201.964	132.028	65,4	-69.936	-39.425
2009	140.929	102.143	72,5	-38.786	-11.358
2010	185.544	113.883	61,4	-71.661	-44.616
2011	240.839	134.906	56,0	-105.933	-74.402
2012	236.544	152.462	64,5	-84.082	-47.963
2013	251.661	151.803	60,3	-99.858	-63.642
2014	242.178	157.610	65,1	-84.568	-43.644

Çizelge 12- devam

Yıl	İthalat	İhracat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Açığı	Cari Açık
2015	207.234	143.839	69,4	-63.395	-32.109
2016	198.619	142.530	71,8	-56.089	-33.137
2017	233.801	156.993	67,1	-76.808	-47.436

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı-Yıllık Analitik Sunum, (1975-2017).

Tablo 4. TÜİK-Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri (1923-2018).

Çizelge 12’de 1989-2017 yıllarına ait dış ticaret dengesine ait veriler yer almaktadır. 1990-2017 yılları arasında ithalat ve ihracatın devamlı yükseldiği gözlemlenmektedir. İhracat ithalatı hiçbir zaman tam karşılayamamış her zaman daha yüksek olmuştur. İthalattaki artışlar ihracattaki artışların önüne geçmiştir.

1994 Asya krizi nedeniyle ithalatta azalma, ihracatta artış olup, cari işlemler dengesi fazla vermiştir. İthalat ve ihracat farkı minimuma inerek, ihracat ithalatı %77 oranında karşılamıştır. Aynı yılda cari denge 2,6 ile fazla vermiştir.

Yaşanan krizlerden dolayı 2001 yılında ithalat düşmüş, ihracat artarak, ihracatın ithalatı karşılama oranı %76 ile çok yüksek seviyelere gelmiş, 2000 yılında ise %51 ile minimum seviyede seyretmiştir. 2001 yılında cari denge 3,6 oranı ile fazla vermiştir.

2008 Krizinin etkileri nedeniyle 2008 ve 2009 yılları durgun geçmiş, küresel düzeyde ekonomik daralmalar olmuştur. 2008 yılında gelişmiş ülkelerin ithalat talebi azalmış, bu durum ülkemiz ihracatına negatif yönde yansımıştır. Sonuçta hem cari açık hem de dış ticaret önemli ölçüde azalmıştır (TCMB, 2008).

Dış ticarete her yıl verilen açıklarla beraber 2011 yılında bu açığın 105,9 milyar dolar ile maksimum seviyeye ulaştığı görülmektedir. 2012 yılında cari açıktaki gerilemenin nedenini, Merkez Bankası 2012 yılının son çeyreğinde sunduğu ödemeler bilançosu raporunda, iç talep unsurlarının yavaşlaması ve net dış talepteki artış olarak göstermiştir. Yaşanan bu gelişmelerin nedeni ise merkez bankasının 2010

yılında başlatmış olduğu para politikası uygulaması olmuş, bu uygulama ile talepte bir dengelenme hareketi yaşanmıştır. Alınan önlemler, kredi büyümesinin sürdürülebilirliğinin yanı sıra, ithalatı düşürerek, ihracatı arttırmış ve cari açığa gerilemeyi sağlamıştır. Ayrıca Türk Lirası değerini koruyarak ihracat artışına destek olmuştur (TCMB, 2012).

3.3.2. Tasarruf-Yatırım Dengesizliği

Cari açığın bir diğer nedeni de yatırım ve tasarruf arasındaki dengesizliktir. ‘Yatırım patlaması’ da denilen yurt içi yatırımlar; ülkede petrol maden gibi yeni doğal kaynak bulunması, yeni teknolojik gelişmeler, ticaret serbestleşmesi veya sermaye piyasasının serbestleşmesi gibi yapısal ekonomik reformlar, enflasyonun düşürülmesi, bütçe açıklarının azaltılması gibi makro ekonomik istikrar politikaları gibi durumların yaşanması sonucunda artış göstermektedir. Yapılan bu yatırımları finanse etmek için ulusal tasarruflar yetersiz kaldığında ise yurt dışı tasarruflar yoluna gidilir. Bu durumda karşımıza çıkan cari işlemler açığının, yapılan yatırımların maliyet-karlılık derecesine göre tehlikesine karar verilir. Cari işlemler açığı, karlılık derecesi yüksek olan yatırımlarda makul kabul edilirken, karlılık derecesi düşük olan yatırımlarda büyük dış borç krizine neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle cari açık ve dış borç bir açıdan tehlikeliyken diğer bir açıdan tehlike arz etmez. Yurt dışından alınan borçların yeni mal ihracatı yapmak amacıyla kullanılması olumlu etkiler yaratırken, ticarete konu olmayan mallar için kullanılması olumsuz etkilere neden olmaktadır (Kör, 2012, 49).

Örneğini 1997 Asya krizinde de görebileceğimiz gibi; cari açıklar oluşturularak sağlanan dış kaynaklar; dış ticarete konu olan alanlarda kullanmak yerine, büyüme yaratmak adına konut ve ticari binalarda kullanılmış, sonucunda da emlak fiyatları düşmüş ve Asya krizi kendisini göstermiştir. (Saatçioğlu, 2001).

Bu nedenle Timur (2005), yurt dışından yapılan borçlanmada dikkat edilmesi gereken en önemli hususları iki maddeyle özetlemiştir. Birincisi; alınan borçlar, yeni malların üretiminde kullanmak amaçlı yeni yatırımlar için değil, ticarete konu olan

malların ihracatında kullanılmalıdır. İkincisi yatırımlardan elde edilen getiri katlanılan maliyeti karşılamalıdır.

Yurt içi yatırımlardaki artış gibi ulusal tasarruflarda görülen düşüş yatırım-tasarruf dengesini bozarak negatife indirmekte ve cari açığa neden olmaktadır. Ulusal tasarrufların düşmesi; özel tasarrufların düşmesi ve kamu tasarruflarının düşmesi başlıklarından oluşmaktadır.

Özel tasarrufun artması iki durumda gerçekleşir. Birincisi, tüketim harcamaları sabitken (ceterisparibus), harcanabilir gelirin artması veya vergi oranlarının düşmesidir. İkinci durum ise, harcanabilir gelir ve oranları sabitken (ceterisparibus), tüketim harcamalarının düşmesidir (TCMB, 2015). Özel tasarruflardaki düşüş, cari açığı, kamu harcamalardaki düşüşe göre daha yüksek oranda tetiklemektedir.

$$\text{Özel Tasarruf} = \text{Harcanabilir Gelir} - \text{Vergiler} - \text{Tüketim Harcamaları}$$

Kamu tasarruflarının düşmesine ise; kamunun en önemli geliri olan vergi hasılatında azalma veya kamu harcamalarındaki artma neden olmaktadır. Kamu bütçe açıklarının giderek artması veya yüksek harcamalar vergi gelirinden karşılanamadığı takdirde, bu açıkların giderilmesi zorlaşarak dış finansmana mecbur kalınır. Sonuç olarak kamu tasarruflarının azalması halinde, harcamaların finansmanı için tasarruflara ihtiyaç duyulacak bu da cari işlemler bilançosu açığını beraberinde getirecektir (Karatay, 2008, 19).

$$\text{Kamu Tasarrufu} = \text{Vergi Hasılatı} - \text{Kamu Harcamaları}$$

Cari açığın oluşumundaki ulusal tasarrufların rolü, demografik faktörlerle de açıklanmaktadır. Demografik faktörlerin etkisiyle toplam ulusal tasarruflar azalmakta ve bu durum cari açığı doğurmaktadır. Ülkede genç ve emekli nüfusunun yoğunluğu cari açık oranı ile doğru orantılıdır. Ülkede genç ve emekli nüfusu ne kadar fazla ise cari açık oranı da o kadar daha fazla olacaktır. Bu durumun nedeni genç ve emekli nüfus kesiminden alınan vergilerin düşük olması, dolayısıyla da kamu tasarruflarının düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde yine genç ve emekli kesim özel tasarruf oranını düşürmektedir. Çünkü harcanabilir gelirlerinin büyük kısmıyla tasarruf yapmak yerine tüketim harcaması yaparlar. Tüm bunların yanı sıra yapacakları özel tasarruflar yüksek olurken yurt içi yatırımların finansmanı için

kullanılabilecek tasarruf miktarı artması söz konusudur. Sonuç olarak bu kesimin oranı düştüğü takdirde yatırımların finansmanı da zorlaşarak dış finansmana ihtiyaç duyulacaktır (Kör, 2012, 51).

Cari açığın temel nedeni olan yurt içi net tasarruf yetersizliği, üretim faktörlerini finanse edebilmek için sermaye eksikliğine neden olurken; yatırım, üretim ve istihdam düşüşlerine yol açmaktadır. Böylece ülkenin yurt dışı tasarruf bağımlılığıyla beraber, ekonominin kırılganlığı da artacaktır (TCMB, 2015).

Kamu yatırımları ve özel yatırımlar toplamının kamu tasarrufları ve özel tasarruflar toplamından az olması, yurt içindeki toplam yatırımların yurt içindeki toplam tasarrufları karşılamadığını veya yurt içi toplam tasarrufların yurt içi toplam yatırımları aştığını gösterir. Bu durumda özel ve kamu yatırımlarının toplamı ile özel ve kamu tasarrufları toplamı arasındaki farkın negatif olması bize cari açığı verecektir. Oluşan yatırım tasarruf dengesizliği, iç tasarruf açığına neden olurken, dış kaynağa duyulan ihtiyaca dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle yatırımları finanse edebilmek için yabancı tasarruflara ihtiyaç duyulur. Bütün bunların sonucunda cari işlemler hesabı olumsuz etkilenecek açık verir.

$$(\text{Özel yatırımlar} + \text{Kamu yatırımları}) - (\text{Özel tasarruflar} + \text{Kamu tasarrufları}) < 0 \text{ ise; Cari açık}$$

Daha açıklayıcı olarak Milli Gelir özdeşliğinden yararlanırsak;

$$Y = C + I + G + X - M \quad (1)$$

$$Y = C + I + G + NX \quad (2)$$

Y: Milli Gelir

C: Özel Kesim Tüketim Harcamaları

I: Özel Kesim Yatırım Harcamaları

G: Kamu Harcamaları

X: Toplam İhracat

M: Toplam İthalat

NX: Net İhracat

C + I + G : İç Talep

$$C + S + T = C + I + G + NX \quad (3)$$

$$(S - I) + (T - G) = NX \quad (4)$$

S: Özel Kesim Tasarrufları

T: Vergi Gelirleri

Cari işlemler dengesi (CA), ihracat ile ithalat farkına yani net ihracata eşittir.

$$CA = (S - I) + (T - G) \quad (5)$$

S - I: Özel Kesim Tasarruf – Yatırım Dengesi

T - G: Kamu Kesimi Tasarruf - Yatırım Dengesi (Kamu kesimi geliri – harcama farkı) (Bütçe dengesi)

Bir ekonomide;

$S < I$ ise; özel kesim tasarrufları yatırımlardan düşüktür. Bu demektir ki tasarruf açığı mevcuttur.

$T < G$ ise; kamu harcamaları kamu gelirlerinden fazladır. Bu demektir ki bütçe açığı mevcuttur. (TCMB, 2015).

Uzun vadede karşılaşılan iç tasarruf açığı, ekonomide yapısal cari açık sorununa yol açmaktadır. Ekonomik büyüme açısından bakılırsa, ekonomik büyümede dış finansman payı ve ekonominin kırılganlığı diğer bir ifadeyle dış şoklardan etkilenme derecesi doğru orantılıdır. Dış finansman yapısı arttıkça dış şoklardan etkilenme derecesi de aynı derecede artış göstermektedir (TCMB, 2015).

3.3.3. Enerjide Dışa Bağımlılık

Cari işlemler açığının artış göstermesindeki nedenlerden biri enerjide dışa bağımlılıktır. İthalatın önemli bir yer tuttuğu ham petrol fiyatlarında yaşanan sürekli artışlar, enerjide dışa bağımlılığı ifade etmektedir. Enerji fiyatlarındaki artış, üretim

maliyetlerindeki artışı beraberinde getirirken, üretim sektörünün yaptığı ithalatın maliyetini de yükseltmektedir (Karabulut ve Danişoğlu, 2006, 49).

Enerji bağımlılığının yüksek oluşu, ekonomiye olan maliyeti de arttırmaktadır. İthalata olan bağımlılık cari açığı arttırmakta ve girdi maliyetlerinin artışı da ülkede üretilen mal ve hizmetlerin dış ülkelere karşı rekabet gücünü azaltmaktadır.

Çizelge 13. Enerji Girdileri İthalatının Ekonomide Yeri

Yıl	Enerji İthalatı (Milyon Dolar)	Enerji İthalatı / Toplam İthalat (%)	Enerji İthalatı / Cari Açık (%)
2012	60.117	25,4	126.00
2013	55.917	22,2	87.00
2014	54.889	22,7	126.00
2015	37.843	18,3	117.00
2016	27.169	13,7	82.00
2017	37.205	15,9	78.00

Kaynak: T.C Dış Ticaret Bakanlığı Raporlama Sistemi.

Çizelge 13'te 2012-2014 yılları arasındaki enerji ithalatına ait veriler ve bu verilerin belirtilen yıllar arasındaki değişimleri sunulmaktadır. 2014 yılından itibaren toplam ithalatın enerji ithalatı ve enerji ithalatının cari açık üzerindeki payının giderek azaldığı, enerji ithalatının da yıllar itibariyle düşüş gösterdiği görülmektedir. En son 2017 yılında 37 milyon dolarlık enerji ithal edildiği, bunun toplam ithalatın %15'ini, cari açığın %78'ine karşılık geldiği görülmektedir.

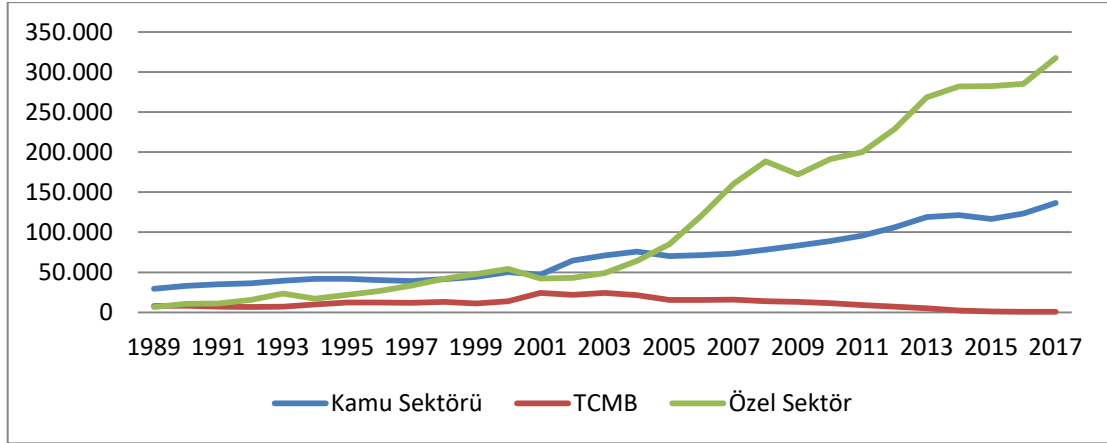
Enerjide ithalata olan bağımlılığın artması / azalmasındaki etkenlerden; fiyat hareketleri, yurt içi üretilen enerjinin yetersiz olmasından dolayı ham madde girdi kullanımlarının daha fazla / az ithal edilmesi sayılabilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, enerji ithalat artışı ile cari işlemler açığı arasında doğru yönlü bir ilişki söz konusudur. Enerjide dışarıya olan bağımlılığımız ve ithalatımız arttıkça cari işlemler açığı da hızla artmaktadır.

3.3.4. Dış Borç Stokunun Yüksekliği

Dış borç, ülkelerin yabancı ülkelere ve uluslararası kuruluşlardan, anapara ve faizi ile birlikte geri ödemek suretiyle aldıkları kredilerdir. Dış borçlar, krediyi alan ülke ekonomisi açısından kaynak girişi yaratacağından dolayı başlangıçta olumlu etki yaratmaktadır. Ancak dış borç alınırken geri ödemede karşımıza anaparanın yanında faizide çıkar. Bu borçların faiz ödemeleri de cari açığı arttırıcı bir diğer nedendir. Bu yüzden geri ödemede anapara ve faizi nedeniyle kaynak transferi söz konusu olacağından, krediyi alan ülkeler için olumsuz etkilere neden olmaktadır (Şahin, 2012, 46).

Dış borcun milli gelire oranı borç veren uluslararası finans kesimleri tarafından önemle takip edilen göstergelerdendir. Eğer iki oran da yüksekse borç geri ödenirken katlanmak zorunda kalınan risk primi de buna bağlı olarak artış gösterecektir. Yani yabancı yatırımcılar yeni borç verirken o ülkeden daha yüksek faiz oranı talep etmelerine nedendir (Erkılıç, 2006, 9).

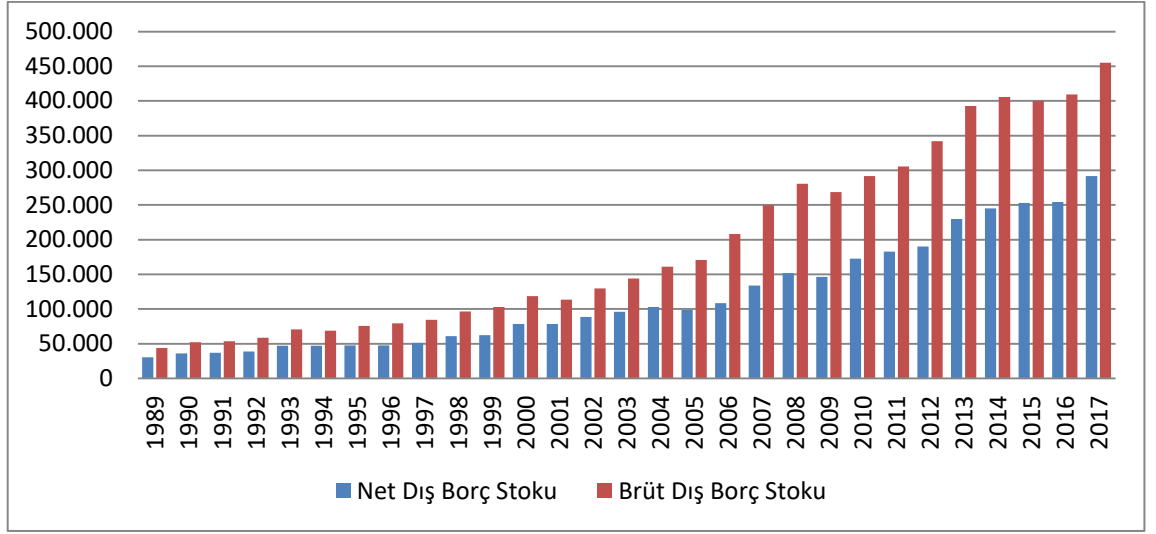

Şekil 9. Türkiye'de Brüt Dış Borç Stokunun Payları (Milyon ABD Doları)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı-İstatistikler.

Şekil 9'da Türkiye'de 1989-2017 yılları arasında dış borç stokunun sektörler itibariyle dağılımı yer almaktadır. Buna göre dikkate alınan tüm yıllarda Merkez Bankası'nın her zaman en az dış borca sahip olduğu görülmüştür. 1989-1997

aralığındakamu sektörü dış borcu özel sektör dış borcunun üzerindedir. 1998 -2000 yılları aralığında özel sektör kamuyu geçmiştir. 2001-2004 yılları aralığında ise kamu sektörü dış borcu özel sektör dış borcunu geride bırakmış ve son olarak 2005 yılından itibaren özel sektör dış borçları diğer iki sektörün önüne geçerek hızla yükseliş trendine sahip olmuştur. 2008 yılında özel sektör ve kamu sektörünün dış borçları birbirine en yakın seyirde geçmiştir.

Şekil 10. Türkiye'de Net Dış Borç Stoku-Brüt Dış Borç Stoku (Milyar ABD Doları)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı-İstatistikler.

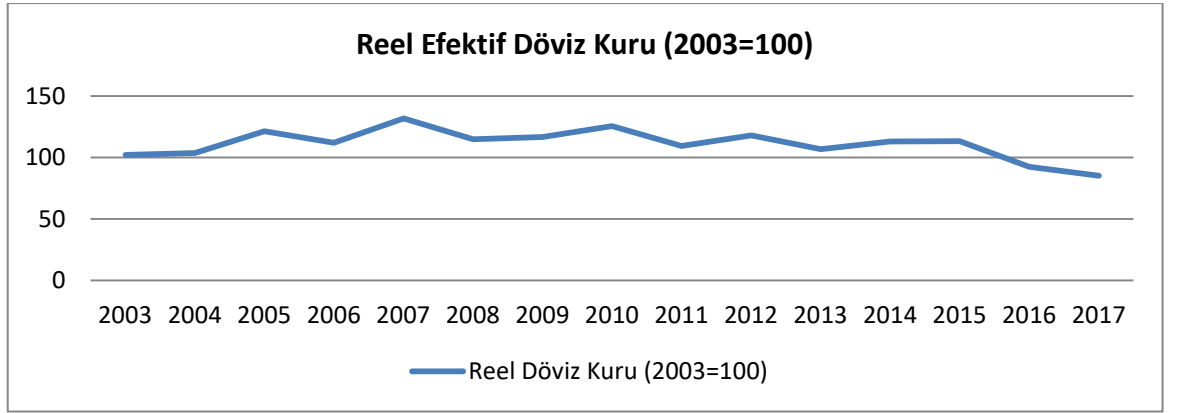
3.3.5.Reel Döviz Kuru Politikaları

1980'li yılların sonuna kadar Türkiye'de sabit kur rejimleri uygulanmıştır. Aşırı değerlenen TL'nin neden olduğu dış ticaret açıklarının döviz rezervleri üzerindeki olumsuz etkilerine engel olmak amacıyla zaman zaman devalüasyonlar yapılmıştır. Öyle ki sabit kur rejimindeki kaçınılmaz son, TL'nin aşırı değerlenmesi ve ihracatın olumsuz etkilenmesidir. 1980'li yıllarda başlayan liberalleşme süreci ile birlikte, dış ticaret ve mali sektörde serbestleşmeye gidilmiştir. 1989 yılında çıkarılan kararname ile sermaye hareketleri tamamen serbestleştirilmiş ve TL konvertibilite edilmiştir. Böylece döviz kuru daha da esneklik kazanmıştır. Ancak gerekli alt

yapılarının sağlanamayışı, o dönemki kamu açıklarının yüksek oluşu ve enflasyonist ortam nedeniyle, kısa vadeli sermaye akımları ekonomiyi etkisi altına almıştır. Merkez Bankası, TL'deki aşırı değerlenmeyi engellemek ve ihracattaki rekabet üstünlüğünü sağlamak amaçlı dönem dönem döviz kurlarına müdahale etmek zorunda kalmış ve TL dönem dönem devalüe edilmiştir. Döviz kurunun 2000 yılından itibaren aşırı değerlenmesinden sonra, ilk olarak belirli bir bant aralığında dalgalanmasına izin verilen döviz kuru sistemine geçilmiştir. 2001 krizinden sonra ise esnek kur sistemi uygulanmıştır (Yiğit, 2018, 79-80).

Zaman içinde döviz kurunun cari denge üzerindeki önemi artış göstermektedir. Uygulanan döviz kuru politikaları, ithalat ve ihracat yoluyla cari işlemler açıklarını ve uluslararası rekabet gücünü etkileyen önemli bir değişkendir. Reel döviz kurunun değer kaybetmesi, yabancı mal ve hizmetlerin yerli mal ve hizmetlere karşı ucuzlamasına neden olarak ithalatı arttırmaktadır. Aksine reel döviz kurunun değer kazanması ise, ihracatın artmasına neden olmaktadır. Kısaca, reel döviz kuru ve ithalat arasında ters orantılı bir ilişki varken, reel döviz kuru ve ihracat arasında ise doğru orantılı bir ilişki vardır (Tapşın ve Karabulut, 2013,191).

Şekil 11. Türkiye’de Reel Efektif Döviz Kurları (TÜFE Bazlı)(2003-2017)

Kaynak: TCMB EVDS.

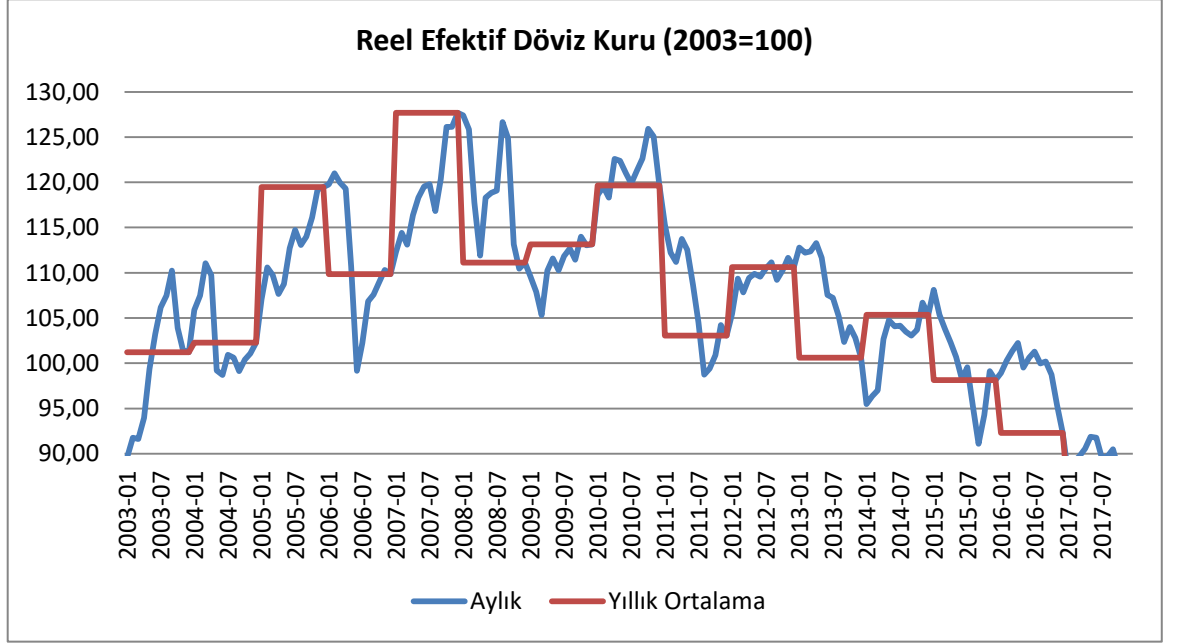
Çizelge 14.Reel Döviz Kuru, Reel İhracat ve Reel İthalat (2003-2017), (2003 Baz Yılı)

Yıl	Reel Döviz Kuru	Reel İhracat (Milyar \$)	Reel İthalat (Milyar \$)
2003	102,01	47.253	69.340
2004	103,66	63.167	97.540
2005	121,21	73.476	116.774
2006	112,01	85.535	139.576
2007	131,65	107.272	170.063
2008	114,89	132.027	201.964
2009	116,61	102.143	140.928
2010	125,51	113.883	185.544
2011	109,37	134.907	240.842
2012	117,9	152.462	236.545
2013	106,7	151.803	251.661
2014	113,02	157.610	242.177
2015	113,21	143.839	207.234
2016	92,3	142.530	198.618

Kaynak: TCMB EVDS, TÜİK Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri

Çizelge 14’te de görüleceği gibi, reel döviz kuru 2003-2008 yılları arasında yükselmiştir. Teorik olarak baktığımız zaman aynı yıllarda reel kurdaki artıştan dolayı ihracatın yükseleceği veya ithalatın düşeceği beklentisine rağmen, reel ithalat artışı reel ihracat artışının üzerinde seyretmiş ve dış ticaret bundan olumsuz etkilenmiştir. 2008 ve 2009 yıllarında reel kur düşmüştür. TL’nin değerlenmesinin etkisiyle reel ihracat düşerken, küresel krizin yarattığı dış talep daralması etkisiyle reel ithalat da düşmüştür. 2010 yılında reel kur artış göstermiş, 2011 yılında tekrar düşüşe geçmiştir. 2011 yılından itibaren TL değer kazanmış, ihracat ve ithalat yükselmiştir. 2012 yılında reel kurun tekrar yükselmesi nedeniyle TL değer kaybetmiştir, ihracat ithalattan daha fazla artmıştır. İlerleyen yıllarda ise kurlar giderek düşüş göstermiştir. Buna bağlı olarak ihracat ve ithalat da gerilemiştir. İthalattaki bu gerileme enerji fiyatlarındaki düşüşlerden kaynaklanmaktadır.

Rakamlara baktığımız zaman ithalat ihracattan daha fazla düşüş gösterdiği için bu durum dış ticaret ve cari işlemler hesabına olumlu yansımaktadır.

Şekil 12. Türkiye’de 2003-2017 Dönemi Reel Efektif Döviz Kurları - TÜFE Bazlı (2003=100) (Aylık)

Kaynak: TCMB EVDS.

3.3.6. Büyüme ve Ekonomik Kırılganlık

Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, daha çok küreselleşme sürecinden sonra gelişmekte olan ülkeler için ön plana çıkan bir konudur. Cari açık ve büyüme ilişkisini açıklarken, ekonomik büyümeyi etkileyen en önemli kalemler olan ithalat ve ihracat değerlerinden yararlanılmaktadır.

Ekonomik büyüme, ülkelerin bir dönemde ürettiği nihai mal ve hizmet miktarındaki artış olarak tanımlanmaktadır. Buradaki artış, üretim kapasitesindeki uzun dönemli artışları temsil etmektedir. Cari açığın oluşumunda veya mevcut cari açığın genişlemesinde iktisadi büyümenin önemi büyüktür. Öyle ki yatırımların artması veya tasarrufların azalması nedeniyle cari açık oluşmaktadır. Büyüme

oranlarının artmasıyla, beklenen kar düzeyinin yükselişine bağlı olarak ise, yatırım kapasitesi yükselecektir. Böylelikle ekonomideki hızlı büyüme, cari açığı da beraberinde büyütecektir. Tersine durum olan ekonomik faaliyetlerin yavaşladığı dönemlerde yatırımlar ve tasarruflar zıt yönlerde ilerleyecekler ve buna bağlı olarak cari açık oranları da düşecektir (Yılmaz ve Akıncı, 2011, 364-365).

Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisi temel olarak iki yaklaşımla literatürde yerini almıştır. İlk yaklaşım ilgili değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ileri süren ve en yaygın kabul gören yaklaşımdır. Büyüme oranlarındaki artışın, cari işlemler açıklarına neden olması, özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerin yurt içi üretimde yüksek oranda ithal girdi kullanması ve ihracatın ithalata olan yüksek bağımlılığı nedeniyle, büyüme oranlarının artması sonucu cari işlem dengeleri de bozulmuştur. Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisinde literatüre geçen diğer bir yaklaşım ise, değişkenler arasında zayıf ya da anlamsız bir nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir (Yılmaz ve Akıncı, 2011, 365).

Dış talebe dayalı büyüme yapısının ağırlıklı olduğu ülkelerde, yüksek büyüme hızları cari işlemler açığına yol açmamaktadır. Çin, Güney Kore, Malezya, Tayland ve Almanya bu ülkeler arasındadır. Ancak yurt içi talebe dayalı büyüme yapısına sahip ülkelerin büyüme hızları arttıkça cari işlemlerindeki açıkları da artmaktadır. Yunanistan, İspanya, İtalya, ABD ve Türkiye ise ikinci gruba dahil olan ülkelerdendir (Yalçınkaya ve Temelli, 2014, 205), (Yükseler, 2010, 10).

Çizelge 15. Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Hızı ve Cari İşlemler Dengesindeki Payı (%) (2000-2015)

Yıl	Büyüme Oranı (%)	Cari Açık / GSYH Oranı (%)
2000	6,8	-3,74
2001	-5,7	1,91
2002	6,2	-0,27
2003	5,3	-2,48
2004	9,4	-3,64
2005	8,4	-4,36
2006	6,9	-5,92
2007	4,7	-5,7
2008	0,7	-5,31
2009	-4,8	-1,84
2010	9,2	-6,1
2011	8,8	-9,61
2012	2,1	-6,1
2013	4,2	-7,73
2014	3,0	-5,45
2015	4,0	-4,46

Kaynak: Duman, 2017. s.233

Türkiye'deki cari açıklar büyük ve sürekli bir nitelik taşımaktadır. 1990'lardan itibaren ekonomik büyüme oranı ve cari işlem dengesi arasındaki ters yönlü ilişki belirginleşmiştir. 2001-2006 yılları arasına baktığımızda bu ilişkinin devam ettiğini görmekteyiz. Devalüasyonlar yapılarak cari işlemlerde fazla sağlanması nedeniyle, 1993-1994 ve 2000-2001 kriz dönemleri bu açıklamaların istisnai tarihleri olarak kayda geçmiştir. 2000'li yıllara kadar bütçe açığı vererek büyüme modelini, 2000'lerden sonra cari açık vererek büyüme modelini uygulayan Türkiye'de, 2000 yılından sonra genellikle yurt içi talebe dayalı büyüme yapısı hakim olmuştur. 2010 yılından sonraki dönemde cari açığının yüksek oranlarda artmasıyla, dış konjonktürdeki daralma ve cari açığı düşürmeye yönelik politika uygulamalarının etkisiyle, Türkiye cari açığını düşürmüştür (Duman, 2017, 232).

Cari açık ve büyümenin aynı yönlü hareketi 2007 yılından sonra daha belirginleşmiştir. 2009 yılında 2008 krizinin etkileri görülürken, ekonomik büyüme oranı %-4,7 olarak gerçekleşmiş, cari açık 2008 yılına göre üç kat düşüş ile 11,3 milyar dolar olmuştur. 2010 yılında %9,2'ye yükselen büyüme oranına karşın cari açık da 44,6 milyar dolara yükselmiştir. Yüksek büyüme hızının yaşandığı 2011 yılında cari işlemler açığı artarken, 2012 yılında büyüme hızındaki düşüşle cari açık da düşmüştür (Yiğit, 2018, 91).

Türkiye'deki cari açığın nedenleri ithal girdi ve enerji bağımlılığı iken, finansmanı kısa vadeli sermaye girişleridir. Cari açığın doğrudan yabancı yatırımlarla değil sıcak para ile finanse edilmesi, Türkiye'yi kırılgan bir yapıya sokmakta ve negatif şoklara karşı tehlike arz etmektedir. Ayrıca dış kaynaklara olan bağımlılık nedeniyle dış borç olmadan ülkenin büyümesi sağlanamamaktadır. Dış kaynak artışı sağlamak amacıyla yüksek faiz düşük kur uygulanmaktadır. Yüksek faiz sunumu ile sıcak para girişi sağlanmaya çalışılması aslında ülkeyi dış ekonomik gelişmelere karşı kırılgan bir yapıya sokmaktadır (Duman, 2017, 233).

Ekonominin kırılganlığını ölçmeye yardımcı olan endekslerden biri cari işlemler açığının gayri safi yurt içi hasılaya oranıdır. Finansal krizlerde alarm görevinde olan CİA / GSMH oranının %4'ü geçmesi, ülkelerin olası bir krize girebileceklerinin göstergesidir. Boratav (2001), CİA / GSMH oranının 1,3-1,5 düzeylerinde kalması, Türkiye'nin rahatlıkla karşılayacağı bir oran olduğunu savunurken; Uygur (2001), cari açığın kritik değerini %3,5 olarak göstermiştir (Çakmak, 2013, 244). Bunlara rağmen CİA / GSYH oranının tehlikeli bir eşik rakamının olduğuna dair görüş birliği iktisat literatüründe bulunmamaktadır. Öyle ki gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açığının finansmanı borçlanma veya kısa vadeli sermaye akımları olduğu sürece ve ekonomik büyüme rakamları potansiyelini sürdürdükçe, belirlenen tehlike sınırını aşsalar bile ülkede kriz olmayacaktır (Songur ve Yaman, 2013, 221).

1950-1980 döneminin Türkiye'sinde cari işlemler açığının GSYH'ya oranı ortalama %1,9 iken 1980 sonrası dönemde %2,3 ortalamasında gerçekleşmiştir. Kriz eşığının belirlendiği rakamlar aşıldığında ise ülkede krizler yaşanmıştır. Bunun bir örneği 1979, 1993 ve 2000 yıllarını takip eden yıllarda yaşanan devalüasyon ve

ekonomik krizlerde görülmektedir. Bu tarihlerde CİA / GSYH oranı artış göstererek %5'e yaklaşmış veya bu değeri aşmıştır (Yılmaz ve Karataş, 2009, 70).

2001 krizinden hemen sonra cari açık ithalattaki düşmeye bağlı olarak düşürülmüş, takip eden yıllarda ekonomik büyümeyle birlikte yükselmiştir. 2009 yılında, 2008 krizinin etkisiyle ekonomik daralma nedeniyle cari açık düşmüştür. 2011 yılında CİA / GSYH oranı %9,7 rakamı gibi tehlikeli bir rakama ulaşmıştır. Büyüme %8,8 oranına yükselmiş, cari işlemler 74,4 milyar dolar açığa ulaşmıştır. Ancak finansal bir kriz yaşanmamıştır. Cari açığın finansmanı kısa vadeli sermaye girişleriyle sağlanmaya çalışılarak, kriz riski kısa bir sürede giderilmiştir. 2011 yılında cari açık /GSYH oranı %9,7 dir. Cari açık oranının yüksek oluşu, döviz rezervindeki yetersizlik ve dış sermaye bağımlılığı ülkedeki kırılganlık baskısını arttırmıştır. 2014 yılında oranın %5,7'ye düşmesine rağmen, 2011 yılındaki baskıların benzeri yaşanmıştır. 2012 yılında Merkez Bankasının aldığı önlemler sonucu CİA / GSYH oranı %6,2 oranına düşürülmüştür. Ancak büyüme rakamları %2,1 oranına düşmüştür. 2013 yılında CİA / GSYH oranı istenen gelişmeleri karşılamayarak %7,9 olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılından sonra ise bu oran düşüş göstermeye başlamıştır (Yiğit, 2018, 93).

Ayrıca CİA / GSYH oranı, ülkelerin yabancı sermayeye olan bağımlılığını yani dış kaynak ihtiyaç oranını da göstermektedir. Bu oran yükseldiği takdirde ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığı artmakta ve yabancı ülkelerdeki kriz ve gelişmelerden etkilenme ihtimali de yükselmektedir. Bu yüzden cari açık ve ekonomik büyüme değişkenleri tercih durumuna dönüşmüştür. 2011 yılından itibaren daha düşük cari açık rakamları için daha düşük büyüme hedefleri tutturulmaya çalışılmaktadır (Yalçınkaya ve Temelli, 2014, 205).

Çalışmanın ilerleyen bölümünde de görüleceği gibi Türkiye ekonomisi büyüdükçe cari açık da artmaktadır.

4. LİTERATÜR TARAMASI METODOLOJİSİ MODEL VE VERİ SETİ

4.3.Literatür Taraması

Tarı ve Kumcu (2005), 1983-2003 dönemi Türkiye'sinde istikrarsız büyümenin kaynaklarını incelerken; cari açık, kamu açıkları, reel faiz ve enflasyon ilişkileri ele alınmıştır. Çalışmada cari açık ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Erkılıç (2006), Türkiye'de cari açığın belirleyicileri başlıklı çalışmasında, 1987-2005 dönemini, VAR analizi ve Granger nedensellik testi ile araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü bir ilişki elde etmiştir.

Erbaykal (2007), Türkiye'de ekonomik büyüme ve döviz kurunun cari açık üzerinde etkili olup olmadığını araştırmıştır. 1987:01-2006:03 dönemlerine ait verileri bir nedensellik boyutuyla ele almıştır. Toda ve Yamamoto analizini kullanan Erbaykal, ekonomik büyüme ve döviz kurunun cari açığa neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Telatar ve Terzi (2009), Türkiye'de ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisini Granger nedensellik ve VAR analizleri ile araştırmıştır. 1991:4-2005:4 dönemi üçer aylık verilerle test edilmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye ekonomisinin cari açığa dayalı büyüdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Büyüme oranı ve cari işlemler dengesi arasında ters yönlü bir ilişki bulunmakta olup, büyüme oranlarının artması cari işlemler dengesini olumsuz etkileyerek cari açıkları arttırmıştır sonucuna ulaşılmıştır.

Yılmaz ve Akıncı (2011), ekonomik büyüme ve cari işlemler bilançosu arasındaki ilişkiyi Türkiye örneği üzerinden incelemiştir. 1980-2010 döneminin incelendiği çalışmada yıllık veriler kullanılmıştır. Yapılan Johansen eş bütünleşme testinde değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Granger

nedensellik testinde ise GSYH ve cari işlemler dengesi değişkenleri arasında GSYH'dan cari işlemler dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuş, cari işlemler dengesi değişkeninden GSYH'ya doğru benzer bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca incelenen dönemin cari açığının, ekonomik büyümedeki artışlara duyarlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Songur ve Yaman (2012), cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisini geliştirmekte olan ülkelerde incelemiştir. 10 geliştirmekte olan ülkede 1981-2010 dönemleri ele alınmış olup yapılan panel veri analizinde Pedroni (1999) Panel Eşbütünleşme ve Panel Vektör Hata Düzeltme Modelleri (Panel VECM) ile test edilmiştir. Uzun dönemde cari işlemlerden ekonomik büyümeye doğru pozitif bir nedensellik ilişkisi görülürken, ekonomik büyümeden cari işlemlere doğru negatif bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmada ekonomik büyümedeki artışın cari işlemler dengesini kötü etkileyerek cari açığı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yalçinkaya ve Temelli (2014), ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisini BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ve MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya, Türkiye) ülkelerinde, 1992-2013 döneminde panel veri çerçevesinde ayrı ayrı incelemiştir. Araştırma sonucunda ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi değişkenleri arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki elde edilmiştir.

Avcı (2015), cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye örneğiyle konu edinmiştir. 1998:1-2014:1 dönemine ait çeyrek veriler kullanılarak nedensellik testi ve VAR analizi yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre büyümeden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Cari açık ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişki olup, ekonomik büyüme cari açığı arttırıcı etki yaratmaktadır.

Şit ve Alancioğlu (2016), Türkiye'de Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR analizi ve VAR'a dayalı Granger nedensellik testi ile araştırmıştır. 1980-2014 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucu, Türkiye ekonomisinin cari açığa dayalı büyüdüğü ve büyüme oranlarındaki artışların cari açığı arttırdığı yönündedir.

Erdoğan ve Acet (2016), 2003-2015 döneminde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisini, Türkiye örneği üzerinden çeyrek dönemler kullanarak,

nedensellik ve VAR analizi yardımıyla incelemiştir. Erdoğan ve Acet, Türkiye ekonomisinin büyüme/cari açık artmasına karşılık, cari açık/büyüme artmaktadır sonucuna ulaşmıştır.

Duman (2017), 1980-2015 yılları arasında ekonomik büyüme ve cari denge ilişkisini yıllık veriler kullanarak VAR modeli, Granger nedensellik testi, etki-tepki ve varyans ayrıştırması ile yapmıştır. Yapılan araştırmalar, Türkiye’de ekonomik büyümenin cari denge bozulmalarına neden olduğunu göstermiştir.

Konaç (2018), dış ticaret ve cari işlemler dengesinin, Türkiye’nin büyüme oranları üzerindeki etkisini regresyon analizi ile incelemiştir. 1984-2016 dönemini yıllık veriler ile En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) yardımıyla regresyona tabi tutmuştur. Yapılan çalışmada cari işlemler dengesi ve büyüme oranı arasında ters yönlü ilişki bulunmuştur.

Hepaktan ve Çınar (2012), OECD ülkelerinde büyüme-cari işlemler dengesi ilişkisini, panel verileriyle birim kök testleri, eşbütünleşme testleri ve uzun dönem katsayıları ayrıştırması ile incelemiştir. 1975-2008 dönemini ele alan çalışmada ekonomik büyümedeki artışın cari işlemler dengesinde azalışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akbaş (2012), 20 OECD ülkesinde 1990-2010 yılları arasında kısa vadeli sermaye akımları, ekonomik büyüme ve cari açık değişkenlerinin ilişkisini analiz ederek, panel birim kök testlerinden yararlanmıştır. Çalışmanın sonucunda cari açık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Kandemir (2015), Cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye örneğinden ele alarak 1998-2013 dönemini üç aylık GSYH ve cari açık verileri kullanarak incelemiştir. Bunun için Granger nedensellik testi ve EKK testini uygulamış, değişkenler arasında çift yönlü nedensellik sonucuna ulaşmıştır. Kandemir, GSYH’da gerçekleşecek artışların cari açığı pozitif yönde etkileyeceğini savunmuştur.

Çiftçi ve Eşmen (2017), VAR modeline dayandırdığı çalışmasında Türkiye’de cari açığı belirleyen faktörler ve cari açığı azaltmada alternatif enerji kaynaklarının rolünü incelemiştir, 1980-2015 dönemini ele alan yıllık veriler

kullanmıştır. Analiz sonucu GSYH ve reel efektif kurun, cari açığın bir nedeni olduğu temeline dayanmıştır.

4.4. Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye’de cari işlemler açığı ve ekonomik büyüme ilişkisini belirlemek amacıyla reel cari dengenin reel GSYH’ya oranı (CA) ve büyüme oranı (BO) olmak üzere iki değişken kullanılmıştır. Çalışmanın temel amacına yönelik olarak değişkenler arasındaki ilişki, Granger nedensellik testi ve VAR modeli yardımıyla incelenmiştir. Veri seti 1984-2017 dönemini kapsayan yıllık verilerden oluşmaktadır.

Söz konusu veriler Dünya Bankası’ndan elde edilmiştir. Modelde reel GSYH 2010 fiyatlarıyla ABD doları cinsinden alınmıştır. Cari işlemler dengesi, 2010 baz yılı olarak alınmış, mevcut yerel para birimindeki GSYH’nın sabit yerel para birikimindeki GSYH’ya oranı olarak kabul edilen GSYH deflatörü ile reel hale getirilmiştir.

4.4.1. Birim Kök (Durağanlık) Testleri ve Analiz Sonuçları

Serilerin durağan olup olmadığını öğrenme amacı taşıyan birim kök analizinin uygulanması, ekonometrik analizlerde ilk ve zorunlu aşamadır.

Birim kök taşıyan zaman serileri için durağanlıktan bahsedemeyiz. Durağan olmayan değişkenlerin kullanıldığı yöntemlerde ise sonuçlar her zaman için anlamsız çıkacaktır. Buna engel olmak amacıyla durağanlığın sağlanması gerekir. Durağan olmayan serilere gelen etkiler serinin yapısını değiştirir. Bunun nedeni durağan olmayan serilerin durağan serilere nispeten daha uzun hafızaya sahip olmasıdır. Serilerin farklarının alınması, logaritmalarının alınması, logaritmalarının birinci

farklarının alınması söz edilen durağanlığı sağlamak için kullanılan farklı yöntemlerdendir (Yılıgör, 2008, 31).

Çoğu zaman serisi birim kök içerir. Bu nedenle birim kök testleri kullanılarak zaman serisinin durağanlık durumu belirlenir. Bu yöntemle analizin yapılıp yapılmayacağına karar verilmiş olunur. Analiz durağan olmayan verilerle yapılırsa sahte regresyon sorunuyla karşılaşılır. Bu istenmeyen durumun yüksek test istatistiklerinin hesaplanmasına yol açması ise birçok standart hipotez testini geçersiz kılar. Serilerin durağanlığını sınaama amaçlı Dickey ve Fuller (1981) tarafından Dickey-Fuller birim kök testi ve Phillips ve Perron (1988) tarafından Phillips Perron durağanlık testleri geliştirilmiştir (Malatyalı, 2016, 70).

Y_t durağanlık testinin uygulandığı değişken ile Y_{t-1} değişkeninin bu dönemde aldığı değerin geçen dönemdeki değerini gösteren Y_{t-1} değişkeni arasındaki ilişkiyi,

$$Y_t = PY_{t-1} + u_t \quad (1)$$

olarak kurabiliriz. Kurulan bu model, birinci dereceden otoregresif AR(1) modelidir. u_t stokastik hata terimidir. Bu denklemin sağ ve solundan Y_{t-1} çıkarırsak elde edeceğimiz denklem,

$$\Delta Y_{t-1} = (P-1) Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} \quad (\text{birinci fark}).$$

(P-1) değerini σ ile ifade edersek,

$$\Delta Y_t = \sigma Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

yazılır. $P = 1$ iken, $\sigma = 0$ olduğunda ise,

$$\Delta Y_t = (Y_t - Y_{t-1}) = u_t \quad (4)$$

olacaktır. Bu durumda Y_t (birinci fark) durağan olacaktır. Orijinal serinin birinci farkı durağan ise orijinal seriye birinci dereceden entegre olmuş denir ve I(1) olarak ifade edilir. Seriyi durağan yapmak amacıyla d defa fark almak gerektiğinde ise I(d) olarak yazılır. Durağan olmayan seriler farkları alınarak durağan hale getirilirler. Yapılan işlemle serinin içerdiği kalıcı şokların etkisi yok edilmiş, belli bir değere oluşan

geçici şoklar kalmıştır. Sonuç olarak serinin durağanlaşmasını sağlamıştır (Tarı, 2012, 388-389).

Ayrıca (3) nolu denklemde;

$H_0 : \sigma \geq 0$ ise seri durağan değildir.

$H_1 : \sigma < 0$ ise seri durağandır olacaktır.

En yaygın kullanılan birim kök testi olan Dickey-Fuller testi yoluyla serinin durağanlığını belirlemek için şu regresyonlar uygulanır.

$$\Delta Y_t = \sigma Y_{t-1} + u_t \quad (5) \quad \text{Sabitli ve trendsiz}$$

$$\Delta Y_t = b_0 + \sigma Y_{t-1} + u_t \quad (6) \quad \text{Sabitli ve trendsiz}$$

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \sigma Y_{t-1} + u_t \quad (7) \quad \text{Sabitli ve trendli}$$

u_t hata teriminin otokorelasyonlu olması durumunda denkleme ΔY_t 'nin gecikmeli değerleri eklenerek sorun giderilir. Oluşacak olan denklem;

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \sigma Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-1} + u_t \quad (8)$$

olur. Modele DF testi uygulanırsa, model artık genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller) veya kısaca ADF testi olur (Uçak, 2017, 123).

İki test istatistiğinin de kritik değerleri aynıdır. (8) nolu denkleme baktığımızda gecikmeli fark terimleri uygulanmıştır. Arıca hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını sağlayacak kadar terim modele eklenir (Tarı, 2012, 390).

Bu modellerde Y_t serisinin durağanlığı σ 'nin durumuna göre değişmektedir.

$H_0 : \sigma = 0$ iken, $\sigma = 1$ ise, seri durağan değildir.

$H_1 : \sigma < 0$ iken, $\sigma < 1$ ise, seri durağandır.

T testi (istatistiği) sıfır etrafında dağılmadığından dolayı bu testlerde geleneksel t istatistiği kullanılmaz. Bunun yerine τ (tau) istatistiği kullanılır. Hesaplanan τ (tau) istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre bulunan Mac Kinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçükse seri durağan değil, büyükse seri durağandır sonucuna varılır (Uçak, 2017, 123).

Birim kök sınavasında kullanılan bir diğer test yöntemi olan Phillips Perron (PP) testi literatüre göre alternatif birim kök testinden ziyade, Dickey-Fuller testinin tamamlayıcısı olarak kabul görmektedir. Hata terimleri bağımsız ve sabit varyansa sahiptir, hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur varsayımları Dickey-Fuller durağanlık testinde kabul gören varsayımlardır. Dickey Fuller testinin hata terimleri ile ilgili bu varsayımları, Phillips Perron testinde daha esnek tutulmuştur. PP testinde geliştiren regresyon denklemleri,

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + u_t \quad (9)$$

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 (t-T/2) + u_t \quad (10)$$

(9) ve (10) numaralı denklemlerde T gözlem sayısını, α ve β katsayıları, t trend değişkenini gösterir.

Dickey-Fuller testindeki bağımsızlık ve homojenlik varsayımı PP testinde yerini hata terimlerinin zayıf bağımlılığı ve heterojen dağılımlı olduğuna bırakmıştır. Ayrıca otokorelasyon sorununu gidermek için ADF testinde regresyon denkleminin sağ tarafına bağımlı değişken gecikmesi konulurken, PP testinde regresyon çözümlemesi sonucu elde edilen t istatistik değerleri Newey-West tahmincisi ile düzeltilir (Telatar ve Terzi, 2009, 126-127).

Çizelge 16. PP Birim Kök Testi Sonucu

PPT			
	Düzeyde		
		CA	BO
Sabitli	t-İstatistik	-2.080	-6.194
	Olasılık Değeri	0.2535	0.000
Sabitli ve Trendli	t-İstatistik	-3.513	-6.442
	Olasılık Değeri	0.054	0.000
Sabitli ve Trendsiz	t-İstatistik	-1.183	-3.237
	Olasılık Değeri	0.211	0.002
	1. Fark		
		d(CA)	d(BO)
Sabitli	t-İstatistik	-8.434	-19.574
	Olasılık Değeri	0.000	0.000
Sabitli ve Trendli	t-İstatistik	-8.272	-19.528
	Olasılık Değeri	0.000	0.000
Sabitli ve Trendsiz	t-İstatistik	-8.431	-19.961
	Olasılık Değeri	0.000	0.000

Çizelge 17. ADF Birim Kök Testi Sonucu

ADF			
	Düzye	CA	BO
	Sabitli	t-İstatistik	-2.234
Olasılık Değeri		0.198	0.000
Sabitli ve Trendli	t-İstatistik	-3.514	-6.005
	Olasılık Değeri	0.054	0.000
Sabitli ve Trendsiz	t-İstatistik	-1.481	-3.239
	Olasılık Değeri	0.127	0.002
	1. Fark		
		d(CA)	d(BO)
Sabitli	t-İstatistik	-6.273	-9.738
	Olasılık Değeri	0.000	0.000
Sabitli ve Trendli	t-İstatistik	-6.160	-9.578
	Olasılık Değeri	0.000	0.000
Sabitli ve Trendsiz	t-İstatistik	-7.741	-9.901
	Olasılık Değeri	0.000	0.000

Çizelge 16 ve 17’de ADF ve PP Birim kök testlerinin sonuçları yer almaktadır. Her iki test için de ulaşılan sonuçlarda CA’na bakıldığında sabitli, sabitli ve trendli, sabitli ve trendsiz tüm modellerde düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Bunun üzerine modele eklenen birinci fark ile CA tüm modellerde durağanlaşmıştır. BO değişkeni ADF testi ve PPT için düzeyde durağandır.

4.4.2. VAR Analizi ve Tahmin Sonuçları

Sims (1980) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresif Modeli (VAR) analizlerinde değişkenler eşanlı olarak incelenmekte, bütün değişkenleri bir bütün olarak ele almaktadır. Yapısal denklem kısıtlamaları getirilmeden dinamik ilişkileri

verme özelliğinden dolayı, zaman serileri üzerinde yapılan makro ekonomik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. VAR modelini eşanlı denklem sistemlerinden ayıran, bir iktisat teorisinden yola çıkarak değişkenlerin içsel dışsal ayrımını gerektirmemesi özelliğidir. VAR modelinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bulunması, bu modelin geleceğe yönelik yapılacak tahminlerini de güçlü kılmaktadır. VAR analizi yapılırken değişkenler sırayla bağımlı değişken olarak incelenmektedir. Bir değişken diğer bir değişkenin gecikmeli değerleri üzerine optimal bir gecikme uzunluğu ile analiz edilmektedir (Şit ve Alancıoğlu, 2016, 13-14).

Uygulanan standart VAR analiz sonuçları rapor edilirken, daha bilgi verici olmaları açısından, Granger nedensellik testi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma analizlerinden elde edilen sonuçlar kullanılmaktadır (Duman, 2017, 236-237).

VAR modelinde değişkenlerin seçilmesi ve gecikme uzunluklarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Gecikme uzunluklarını belirlemek amacıyla uygulanabilecek yöntemlerden biri, her değişken için farklı gecikme uzunluğunun kullanılmasıdır. Bütün denklemlerde aynı gecikme uzunluğunu kullanmak ise genel kabul görmüş olan uygulamadır. Böylece modeldeki simetri korunacak ve bu şekilde EKK tahmincisi etkin kullanılabilir olacaktır (Telatar ve Terzi, 2009, 127-128).

Çalışmada cari işlemler açığı ve ekonomik büyüme ilişkisinin belirlenmesinde oluşturulan VAR modeli aşağıdaki gibidir.

$$y_t = \beta_{10} - \beta_{12}x_t + \gamma_{11}y_{t-1} + \gamma_{12}x_{t-1} + e_{yt} \quad (1)$$

$$x_t = \beta_{20} - \beta_{21}y_t + \gamma_{21}y_{t-1} + \gamma_{22}x_{t-1} + e_{xt} \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemlerde y_t ve x_t değişkenleri durağan seriler varsayılmaktadır. e_{yt} ve e_{xt} ise y_t ve x_t üzerinde etkili yenilenmeler ve şoklardır. Gecikme değerleri birden fazla olmadığından dolayı denklemler birinci mertebe VAR oluşturmaktadır. Denklemdeki $-\beta_{12}$, x_t deki birim değişiminin y_t ye etkisini gösterirken, γ_{21} , y_{t-1} deki birim değişiminin x_t ye etkisini göstermektedir. İkinci denklemde β_{21} sıfırdan farklı ise (y_t nin katsayısı sıfırdan farklı ise) e_{yt} , x_t üzerinde endirekt etkiye, birinci denklemde x_t nin katsayısı sıfırdan farklı ise y_t üzerinde endirekt etkiye sahip demektir. Gösterilen denklemlerde y_t , x_t yi ve x_t ise y_t yi direkt

etkilediğinden dolayı bu denklemler yapısal denklemlerdir. Bu denklemlerin kullanılabilirlik açısından indirgenmiş kalıp denklemlerine dönüşmüş hali aşağıdadır (Kutlar, 2017, 185-187).

$$\begin{bmatrix} 1 & \beta_{12} \\ \beta_{21} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_t \\ x_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \beta_{10} \\ \beta_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \gamma_{11} & \gamma_{12} \\ \gamma_{21} & \gamma_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{yt} \\ e_{xt} \end{bmatrix}$$

Matris formülünü kısaca;

$$Bz_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 z_{t-1} + e_t \text{ olarak yazılabilir.}$$

$$B = \begin{bmatrix} 1 & \beta_{12} \\ \beta_{21} & 1 \end{bmatrix} \quad z_t = \begin{bmatrix} y_t \\ x_t \end{bmatrix} \quad e_t = \begin{bmatrix} e_{yt} \\ e_{xt} \end{bmatrix} \quad \Gamma = \begin{bmatrix} \gamma_{11} & \gamma_{12} \\ \gamma_{21} & \gamma_{22} \end{bmatrix} \quad \Gamma_0 = \begin{bmatrix} \beta_{10} \\ \beta_{20} \end{bmatrix}$$

Denklemin her iki tarafının B^{-1} ile çarpılması ve düzenlenmesiyle aşağıdaki VAR standart modeli elde edilmektedir.

$$y_t = \alpha_{10} + \alpha_{11}y_{t-1} + \alpha_{12}x_{t-1} + u_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = \alpha_{20} + \alpha_{21}y_{t-1} + \alpha_{22}x_{t-1} + u_{2t} \quad (2)$$

u_{1t} ve u_{2t} nin varyans/kovaryans matrisi yazılmak istenirse aşağıdaki gibi olacaktır.

$$\Sigma = \begin{bmatrix} \text{var}(u_{1t}) & \text{cov}(u_{1t}, u_{2t}) \\ \text{cov}(u_{1t}, u_{2t}) & \text{var}(u_{2t}) \end{bmatrix}$$

$$\Sigma = \begin{bmatrix} \sigma_1^2 & \sigma_{12} \\ \sigma_{21} & \sigma_2 \end{bmatrix}$$

Çalışmada kullanılan iki değişken için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla VAR analizi yapılmıştır.

Çizelge 18. VAR Modeli Analizi Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1.396187	NA*	0.004333	0.234220	0.328516*	0.263752
1	3.705738	9.148279	0.004022*	0.158225*	0.441114	0.246822*
2	5.901530	3.634415	0.004580	0.282653	0.754134	0.430315
3	7.380463	2.243897	0.005518	0.456520	1.116594	0.663247
4	10.79017	4.703040	0.005880	0.497230	1.345896	0.763022

*: Uygun gecikme, LR: Ardışık modife edilmiş test LR test istatistiği, FPE (Final predictionerror): Son hata tahmini, AIC (Akaikeinformationcriterion): Akaike bilgi kriteri, SC (Schwarzinformationcriterion): Schwarz bilgi kriteri, HQ (Hannan-Quinninformationcriterion): Hannan-Quin bilgi kriteri.

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla VAR analizi yapılmış ve LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterlerinden yararlanılmıştır. Çizelge 18’de VAR analizinden elde edilen gecikme uzunlukları gösterilmektedir. Buna göre VAR analizi sonucunda uygulanması gereken gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. 1 gecikme uzunluğu ile kurulan VAR modeline bağlı olarak Granger Nedensellik Testi yapılmıştır.

4.4.3. Nedensellik Testi ve Analiz Sonuçları

Nedensellik testi iki değişken arasında nedensellik ilişkisini, varsa bu ilişkisinin yönünü (çift yönlü veya tek yönlü) ve gecikme yapısını inceleyen bir analiz türüdür. Bu iki değişken arasında nedensellik var mıdır eğer nedensellik varsa bu nedenselliğin yönü nedir sorularını cevaplandırılan bir nedensellik sınamasıdır. Bu teste serilerin durağan olma zorunluluğu olmasının yanı sıra, serilerin durağanlığının aynı olma zorunluluğu aranmamaktadır (Telatar ve Terzi, 2009,127). Eğer seriler durağan değilse nedensellik ilişkisi zamana bağlı olacak ve zamanla değişecektir.

Nedensellik testi örnek büyüklüğü, verilerin zaman aralığı (yıllık vb), mevsimsellik durumu ve ilişkilerdeki gecikmeli değişken sayısı gibi durumlardan

etkilenmektedir. Nedensellik testi klasik nedensellik ve Granger nedensellik testi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu iki nedensellik arasındaki tek fark gecikme sayılarıdır. Klasik nedensellik testinde değişken gecikme sayıları farklı olabilir. Granger nedensellik testinde ise gecikme sayıları eşit kabul edilir (Tarı, 2012, 439).

X_t ve Y_t durağan zaman serilerinde Granger (1969)'un iki değişkenli temel nedensellik modeli aşağıdaki denklemler yardımıyla test edilir.

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \eta_t \quad (2)$$

Yukarıda verilen denklemin tanımında, b_j 'nin sıfır olmaması şartıyla, Y_t 'nin X_t 'ye Granger nedensel olduğu anlamına gelir. Benzer şekilde, eğer c_j sıfır değilse, X_t , Y_t 'ye neden olur. Bu olayların her ikisi de meydana gelirse (b_j ve c_j sıfırdan farklı olursa), X_t ve Y_t arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu söylenir.

Granger nedensellik testi, F testini içermektedir. Bunun nedeni, X_t 'nin gecikmeli değerlerinde Y_t 'nin gecikmeli değerlerinin kullanılmasının X_t 'ye yönelik istatistiksel olarak anlamlı bilgi olup olmadığına yönelik olarak test edilmesidir.

Modelin hipotezi aşağıda gösterilmektedir.

$$H_0: b_{21}=b_{22}=b_{23}=\dots=b_{2p}=0 \quad (x, y\text{'nin nedeni değildir.})$$

$$H_0: b_{21} \neq b_{22} \neq b_{23} \neq \dots \neq b_{2p} \neq 0 \quad (x, y\text{'nin nedenidir.})$$

ve

$$H_1=a_{11}=a_{12}=a_{13}=\dots=a_{1p}=0 \quad (y,x\text{'in nedeni değildir.})$$

$$H_1 \neq a_{11} \neq a_{12} \neq a_{13} \neq \dots \neq a_{1p} \neq 0 \quad (y,x\text{'in nedenidir.})$$

H_0 hipotezinin reddi X değişkeninden Y değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. H_1 hipotezinin reddi Y değişkeninden X değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ifade etmektedir. H_0 ve H_1 hipotezlerinin ikisinin birden reddedilmesi X ve Y değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu gösterir. H_0 ve H_1

hipotezlerinin ikisinin birden kabul edilmesi ise X ve Y değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ve bağımsız olduklarını gösterir.

Çalışma kapsamında DCA ve BO arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için yapılan Granger Nedensellik Testinin sonuçları Çizelge 19’da gösterilmektedir.

Çizelge 19. Granger Nedensellik Testi Sonucu

Gecikme: 1		
0 Hipotez:	F-İstatistik	Olasılık Değeri
DCA, BO'nun nedeni değildir.	0.104	0.749
BO, DCA'nın nedeni değildir.	4.016	0.054

Çizelge 19 incelendiğinde DCA’dan BO’na doğru bir nedensellik ilişkisini incelemek için yapılan analiz sonucunda F-hesaplanan değer=0.10 < F-tablo=2.76 ve olasılık değeri=0.74 > %5 olduğu için H_0 hipotezi red edilemez ve bu da DCA’dan BO’na bir nedensellik ilişkisi olmadığını gösterir. Böylece cari açıktan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı, cari açığın ekonomik büyümeye neden olmadığı anlamı çıkmaktadır.

BO’dan DCA’ya bir nedenselliğin olup olmadığını sınamak amacıyla yapılan analiz sonucunda elde edilen F-hesaplanan değer=4.01638 > F-tablo=2.76 ve olasılık değeri=0.05 < %5 olarak hesaplandığı için H_0 red edilir ve bu da büyüme oranından cari açığın GSYH’a oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu gösterir. Böylece ekonomik büyümenin cari açığa neden olduğu anlamına çıkmaktadır.

Yapılan Granger Nedensellik Testinde ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ekonomi büyüdükçe cari açığın yükseldiği, büyümenin cari açığa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ

Küreselleşen dünyada liberalizasyon süreci ile birlikte Türkiye ekonomisinde yüksek büyüme oranlarına bağlı olarak cari açığa görülen yükselişler, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin araştırılmasına yol açmıştır. İthalat rakamlarının ihracat rakamlarından daha hızlı artmasına bağlı olarak oluşan dış ticaret açıklarındaki artışlar ülkemiz cari işlemler dengesinde açıklara neden olmuştur. Aynı dönemlerde büyüme oranlarında da artışlar gözlemlenmektedir. Buradan yola çıkarak bu iki değişken arasındaki ilişki iktisat literatüründe tartışmaya açık bir konu durumuna gelmiştir.

Özellikle ithalat artışı başta olmak üzere meydana gelen cari açık, ara ve yatırım mallarının temin edilmesinde dışarıya duyulan yüksek bağımlılık nedeniyle daha da yükselmiştir. Cari açık veren ülkelerin temel özelliği ürettiğinden fazla tüketmesi veya yurt içi tasarrufların daha fazla yatırım yapmasıdır. Burada asıl problem cari işlemlerdeki açığın mutlak rakamından ziyade cari açığın nasıl finanse edileceği sorunsalıdır. Sıcak para akımları ile finanse edilen cari açık kısa vadeli dış borçları arttıracığından tehlikeli olurken, doğrudan yatırımlar veya uzun vadeye yayılmış para girişleri ile karşılanan cari açık daha az sorunlara yol açacaktır. Cari açığın sürdürülebilirliği sağlandığında ise daha olumlu bir tablodan söz etmek mümkün olabilecektir. Çalışmanın diğer bir değişkeni olan ekonomik büyüme, bir ülkede belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artışı ifade etmektedir. Türkiye ekonomisi ithalata ve tüketime dayalı büyüme modelini tercih ettiğinden dolayı cari açık oranları da sürekli bir artış eğilimindedir.

Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada 1984-2017 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Reel cari denge / reel GYSH oranı ve büyüme oranı değişkenleri kullanılmış, değişkenler arasındaki ilişki nedensellik ve VAR analizleri yardımıyla incelenmiştir. Zaman serileri verileri kullanıldığından dolayı Augmented Dickey-Fuller ve Phillips Perron Testleri ile değişkenlerin önce durağanlığı belirlenmiştir. Her iki testte de reel cari denge / reel GSYH oranını gösteren CA değişkeninin sabitli, sabitli ve trendli, sabitli ve trendsiz tüm modellerde düzeyde durağan olmadığı görülmüştür. Modele birinci fark olan

DCA eklenerek CA'nın tüm modellerde durağanlığı sağlanmıştır. Büyüme oranını temsil eden BO değişkeninin ise hem düzeyde hem de birinci farklarının alınmasıyla durağan olduğu görülmüştür. Gecikme uzunluğunu belirlemek amacıyla VAR analizi uygulanmış, LR, FPE, AIC, SC, HQ kriterlerinden yararlanılmıştır. VAR modeli analizi sonucuna göre uygulanması gereken gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. VAR modeline bağlı olarak yapılan Granger nedensellik testiyle değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü belirlenmiştir. Nedensellik testi sonucunda ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bu çalışmada cari işlemler hesabı ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiş yapılan ekonometrik analizler sonucunda ekonomik büyümenin cari işlemler açığını arttırdığı sonucuna varılmıştır. Literatürde yerini alan Erkılıç (2006), Erbaykal (2007), Telatar ve Terzi (2009), Yılmaz ve Akıncı (2011), Avcı (2015), Şit ve Alancioğlu (2016), Duman (2017), Hepaktan ve Çınar (2012)'in çalışmalarına paralel sonuçlara ulaşılmıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde cari açık sorunu tam anlamıyla ortadan kaldırılamayacağı gibi, sürdürülebilirlik kazandırmak amacıyla, her sektörde istikrarın sağlanması olası bir çözüm önerisidir. Portföy yatırımları ve doğrudan yatırımların ülkeye girişinin özendirilmesi önemli bir hedef niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbay, O. S. (2011). Küresel Finansal Krizin Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Metinleri*, No: 6, ss. 1-10.
- Alpaydın, Y. ve Tunalı, H. (2011). *2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi*. İstanbul Ticaret Odası. İstanbul.
- Altunöz, U. (2014). Cari Açık Sorunun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.2. ss.115-131.
- Apak, S. (1993). *Türkiye ve Gelişmekte olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar*. İstanbul:Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Aslan, N. ve Yörük D. (2008). Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.25. S.2. ss.33-69.
- Aslan, N. Terzi, N. Ve Siüampan, E. (2014). Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme ve Reel Döviz Kuru İle İlişkisi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. C.5. S.10. ss. 15-32.
- Arslan, Ü. (2011). Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış* .C.11, S.1, ss. 73-80.
- Aslan, Ö ve Korap, H. L. (2006). Türkiye’de Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.17, ss. 1-20.
- Ay, A., ve Yardımcı, P. (2008). Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimine Dayalı Ak Tipi İçsel Ekonomik Büyümenin Var Modeli ile Analizi. *Maliye Dergisi*. S.155, 39-54.
- Ay, H. ve Uçar, Ö. (2015). Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 17. S. 1. ss. 11-32.

- Aytaç, E. S. (2013). Türkiye: Dengeli ve Sürdürülebilir Yüksek Büyüme Peşinde, Ülke Deneyimleri Işığında: Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen. ss.375-398. Şenses, F.,Öniş Z. ve Bakır, C. (Düzenleyenler). İstanbul: İletişim Yayıncılık
- Bakan, S.(2009).1980'den Günümüze Türkiye'de Uygulanan Neo-Liberal İktisat Politikaları. *T.C. Dicle Üniversitesi*.
- Barışık, S., ve Kesikoğlu, F. (2010). Makro Ekonomik Değişken Olarak Bütçe Açığı-Cari Açık İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar Örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, C.25, S.294, ss. 101-119.
- Balı, S. ve Büyükşalvarcı, A. (2011). *1630'dan 2010'a Finansal Krizler Tarihi, Balonlar, Panikler, Buhranlar ve Küresel Finansal Kriz*, ed., A. EYİ. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Barak, D. (2013). *Türkiye'de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Etkileri*. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Niğde.
- Bastı, E. (2006). *Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi*. Sermaye Piyasası Kurulu. Ankara.
- Başoğlu, U., Ölmezoğlu, N.ve Parasız, İ. (2001). *Dünya Ekonomisi, Küreselleşme, Finansal Kuramlar ve Küresel Makro Ekonomi*. 2. Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Başol, K., Durman, M.,ve Çelik, M. Y. (2005). Kalkınma Sürecinin Lokomotifleri: Doğal Kaynaklar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.14, ss.61-71.
- Bayar, Y., Kılıç, C. ve Arıca, F. (2014). Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 15. Sayı: 1. s. 451-471.
- Ceylan, R. ve Özgür, M. (2014).*Küresel Ekonomik Kriz ve Avrupa Birliği'nin Borç Krizi*. ss. 59-77. Sever, Erşan ve Demir, Murat (Editörler). Küresel Finansal Krizden Borç Krizine: Nedenler, Etkiler ve Beklentiler. İstanbul: Ekin Kitabevi Yayınları.

- Ceylan, S., ve Şahin, B. Y. (2010). İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Asimetri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C.11, S.2, ss.157-165.
- Cural, M. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesinin 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi ve Finansmanı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.29, S.2.
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye'de Beşeri Sermaye Harcamaları ve İnsani Gelişmişlik. "İş Güç" *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. C.12, S.1, ss.7-28.
- Çıplak, U. (2005). Ödemeler Dengesinde Net Hata ve Noksan Kalemi Üzerine Bir Değerlendirme. TCMB Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü Yapısal Analiz Müdürlüğü. Ankara.
- Çiçek, H., Gözegir, S. ve Çevik, E. (2010). Bir Maliye Politikası Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2009). *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C.11, S.1. ss.141-156.
- Çoban, O. (2004). Beşeri Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. S.30, ss.131-142.
- Değer, M. K., & Doğanay, M. A. (2015). Ekonomik Büyüme Üzerinde Altyapı Yatırımlarının Etkisi: Seçilmiş Ülke Grupları İçin Panel Veri Analizleri (1994-2013). *Paradoks: Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*. C.11, S.2, ss.63-82.
- Dikkaya, M. ve Özyakışır, D. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Yeni Arayışlar: 1946-1960 Dönemi*. ss. 105-168. Dikkaya, Mehmet ve Özyakışır, Deniz. (Editörlerler). *Türkiye'nin Ekonomi Politikası 1926-2007*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Doğan, E. (2014). *Türkiye'de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri ve Ekonomik Etkileri*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.

- Doğan, Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yerel Dinamikleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C.2, S.6, ss.365-380.
- Duman, Y. K. (2017). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 4, ss. 231-244.
- Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2016). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*.18. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Emirkadı, . (2017). Türkiye Ekonomisinde Cari Denge Açığı Yapısal mı, Konjonktürel mi? *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.16, ss. 229-249.
- Erçel, G. (1999). T.C 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması. TCMB Basın Toplantısı Konuşması.
- https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/555855c8-90e0-4740-9188-e5b03bdc96a8/baskan_ParaPol00.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-555855c8-90e0-4740-9188-e5b03bdc96a8-m3fB7oF
- Erkal, G., Akıncı, M., ve Yılmaz, . (2015). Yoksulluk, Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Doğu Avrupa ve Latin Amerika lkeleri İçin Ampirik Bir Analiz. *TİSK Akademi*, C.10, S.19, ss.66-87.
- Erkılıç, S. (2006). Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri. TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Eser, K., ve Gökmen, . E. (2009). Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme zerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye zerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. C.1, S.2, ss. 41-56.
- Ger, İ. (2013). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili rn İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme zerindeki Etkileri. *Maliye Dergisi*, S.165, ss. 215-240.
- Gökalp, M. F. (2000). Liberalizasyon Sürecinde Türkiye’de Dış Ticaret Hadleri Trendi ve Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.15. S.1. ss.49-65.

- Görgün, S. (1973). Türkiye'nin Dış Borçları. ss. 343-372. *Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı Seminer Tebliğleri*. Bursa: İktisadi ve Ticari İlimler Akademi.
- Güçlü, S. ve Ak, M. Z. (2001). Türkiye'nin Küreselleşme Süreci ve Ekonomik Krizler. ss. 912-931. *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II. Kasım-Aralık 2001. S.42.
- Gül, E., ve Kamacı, A. (2012). Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Uluslar Arası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C.4, S.3, ss.81-91.
- Gül, E., ve Yavuz, H. (2011). Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1963-2008 Dönemi. *Maliye Dergisi*. S.160. ss.72-85.
- Gülmez, A., & Akpolat, A. G. (2014). AR-GE & İnovasyon ve Ekonomik Büyüme: Türkiye ve AB Örneği için Dinamik Panel Veri Analizi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, S.2, ss.1-17.
- Günel, M. (2001). Yükselen Piyasalarda Finansal Kriz. ss. 1029-1040. *Yeni Türkiye Dergisi*, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II. Kasım-Aralık 2001. S.42.
- Gürdal, T., & Yavuz, H. (2015). Türkiye'de Dış Borçlanma-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1990-2013 Dönemi. *Maliye Dergisi*, S.168, ss.154-169.
- Hanushek, E. A. (2013). Economic Growth in Developing Countries: The role of human capital. *Economics of Education Review*, 37, ss.204-212.
- Irmen, A., & Tabaković, A. (2017). Endogenous capital- and labor-augmenting technical change in the neoclassical growth model. *Journal of Economic Theory*, 170, ss.346-384.
- Karabulut, G. ve Danişoğlu, A. Ç. (2006). Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Büyümesini Etkileyen Faktörler, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 8. No: 1, ss. 47-63.

- Karagöl, V. ve Erdoğan, M. (2017). Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Belirleyicileri ve Cari Açığa Yönelik Politika Uygulamaları. *Ulak Bilge Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 5. Sayı.10. s. 353-381.
- Karagöz, K., & Karagöz, M. (2010). Yolsuzluk, Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *Sayıştay Dergisi*, S.76, ss.5-22.
- Karakayalı, H. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*. Manisa: Güleç Matbaacılık.
- Karatay, P. (2008). *İkiz Açıklar Hipotezi ve Türkiye Uygulaması. (1990-2006)*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep.
- Karluk, R. (2013). *Uluslar Arası Ekonomi Teori Politika*. (10.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Karluk, R. (2014). *Türkiye Ekonomisi. Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm*. (13. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimattan 21. yy'a Türkiye Ekonomisi*. (3. Baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) 'Ekonomi Politik' Açısından Bir İrdeleme*. (3. Baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. (12. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (1993). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye Ekonomisi. (1923-1929)*. İstanbul: Tarık Vakfı Yurt Yayınevi.
- Korkmaz, E. (1986). Dış Borç Krizine Yol Açan Gelişmeler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Arşivi*. C. 44, S. 1-4. ss. 133-148.
- Korkmaz, E. T., Çevik, E. İ. Ve Birkan, E. (2010). Finansal Dışa Açıklığın Ekonomik Büyüme ve Finansal Krizler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Yaşar University*, C.5, S.17, ss.2821-2831.

- Kör, E. (2012). *İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Örneği*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Kurşun, A., ve Rakıcı, C. (2014). Türkiye ve Sosyal Refah Devletlerindeki Sağlık Harcamalarının Analizi. *İnsan Hakları Yıllığı*. C.32, ss.77-105.
- Kutlar, A. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri*. (2. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Küçükaksoy, İ., Çifçi, İ., ve Özbek, R. İ. (2015). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.5, S.2, ss. 691-720.
- Küçükefe, B. ve Demiröz, D. M. (2016). Türkiye’de Cari İşlemler Hesabının Ödemeler Dengesi İçindeki Yeri ve Tarihsel Gelişimi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. S.63. ss.158-181.
- Malatyalı, Ö. (2016). Teknoloji Transferinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği 1989-2014. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. S.13. ss. 62-73.
- Muratoğlu, Y. (2011). Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *International Conference on Eurasian Economies*. Bishkek-Kyrgyzstan. ss.167-173.
- Oktar, S., ve Dalyancı, L. (2012). Türkiye Ekonomisinde Para Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.32, S.1, ss.1-18.
- Oktar, S. ve Dalyancı, L. (2012). Dış Ticaret Hadlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.33, S.2, ss.1-18.
- Ökte, K. S. (2011). Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım: Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 10. S. 35. ss. 221-236.

- Özcan, B., & Arı, A. (2011). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği. *Business and Economics Research Journal*, C.2, S.1, ss.121-142.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, ss.63-72.
- Özel, S. (2001). *Türkiye’de Enflasyon, Devalüasyon ve Faiz* (1. Baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Öztürk S. ve Özyakışır, D. (2008). *Türkiye’de Finansal Sistemin Yapısı ve Tarihsel Gelişimi: 1923-2007*. ss. 333-343. Dikkaya, Mehmet ve Özyakışır, Deniz. (Editörler). *Türkiye’nin Ekonomi Politikası 1926-2007*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Öztürk, N. ve Bayraktar, Y. (2010). Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C.11, S.1 ss. 157-191.
- Öztürk, N., Darıcı, H. K., & Kesikoğlu, F. (2011). Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar İçin Bir Panel Nedensellik Analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.30, S.1, ss.53-69.
- Paksoy, M ve Yöntem, T. (2014). *Küresel Krizden Çıkarılacak Dersler*. ss. 121-133. Sever, E. ve Demir, M. (Editör). *Küresel Finansal Krizden Borç Krizine: Nedenler, Etkiler ve Beklentiler*. İstanbul: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Paksoy, S., Şentürk, M. ve Akbaş, Y. E. (2014). *2008 Küresel Finansal Krizi’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkilerinin Makro Ekonomik Verilerle Değerlendirilmesi*. ss. 219-237. Sever, E. ve Demir, M. (Editör). *Küresel Finansal Krizden Borç Krizine: Nedenler, Etkiler ve Beklentiler*. İstanbul: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İstikrar ve Uygulama Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*. İstanbul: Ezgi Kitabevi.

- Romer, P. M. (2015). Mathiness in the Theory Of Economic Growth. *American Economic Review: Papers & Proceedings*. C.105, S.5, ss.89-93.
- Saatçi, M., ve Dumrul, Y. (2011). Çevre Kirliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisinin Türk Ekonomisi İçin Yapısal Kırılmalı Eş-Bütünleşme Yöntemiyle Tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. S.37, ss.65-86.
- Saatçioğlu, C. (2001). Ödemeler Dengesi ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Mali Çözüm Dergisi*. S.55.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslar Arası İktisat Teori ve Politik Uygulama*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Slobodyan, S. (2007). Indeterminacy And Stability In a Modified Romer Model. *Journal of Macroeconomics*, C.29, S.1, ss.169-177.
- Snowdon, B. ve Vane, H. R. (2012). *Modern Makroekonomi Temelleri, Gelişimi ve Bugünü*. (Çev: Ersoy, E.). Ankara: Elif Yayınevi.
- Songur, M. ve Yaman D.(2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi. *Maliye Dergisi*. S.164. ss.220-232.
- Şahin, B. E. (2012). Türkiye’de Dış Borç Sorunu ve Avrupa Borç Krizinin Etkileri. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. C.4. S.1. ss. 45-54
- Şahin, Ç. (2008). *Türkiye Ekonomisinin Tarihsel Dönüşümleri ve Krizler: Düzenlemeci Bir Analiz*. ss. 219-238. Dikkaya, Mehmet ve Özyakışır, Deniz. (Editörler). *Türkiye’nin Ekonomi Politikası 1926-2007*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Şengönül, A., Karadaş, H. A., ve Koşaroğlu, Ş. M. (2018). Petrol Fiyatlarının İhracat Üzerindeki Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, C.25, S.2, ss.335-349.
- T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (1973). *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*.Yayın No: 683. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

T.C Dış Ticaret Bakanlığı Raporlama Sistemi.

<https://bakanrapor.ekonomi.gov.tr/detay.cfm?MID=1> (Erişim: 12.10.2018).

T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı-İstatistikler. <https://www.hazine.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri> (Erişim: 15.10.2018).

Takım, A. (2015). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S.27.

Tapşın, G. A. ve Karabulut, T. (2013). Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. S.26, ss. 190-205.

Tarı, R. (2012). Ekonometri. (8. Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri Altıncı El Kitabı- Yıllık Ayrıntılı Sunum (1984-2017). Tablo 5. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/609ef884-3b3c-4bc3-84fe-9254244c3490/odemelerdengesi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-609ef884-3b3c-4bc3-84fe-9254244c3490-mfJFg14> (Erişim: 13.10.2018).

TCMB, Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı-Yıllık Analitik Sunum (1975-2017).

Tablo 4. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/609ef884-3b3c-4bc3-84fe-9254244c3490/odemelerdengesi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-609ef884-3b3c-4bc3-84fe-9254244c3490-mfJFg14> (Erişim:12.10.2018).

TCMB. (2001). Yıllık Rapor.

TCMB. (2002). Ödemeler Dengesi İstatistikleri Sunum Değişikliği Duyurusu. S.34.

TCMB. (2008). Ödemeler Dengesi Raporu IV.

TCMB. (2009). Yıllık Rapor.

TCMB. (2012). Ödemeler Dengesi Raporu IV.

- TCMB. (2015). Tasarruf ve Yatırım Dinamikleri ve Cari İşlemler Dengesi Gelişmeleri.
- TCMB. (2017). Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Raporu- III
- TCMB. (2018). Ödemeler Dengesi İstatistikleri. Veri, Kapsam, Dönemsellik ve Zamanlılık. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORSPACE-0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9-ml39cvO>
- TCMB EVDS, Arşivler. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/archiveMarket/> (Erişim: 12.11.2018).
- TCMB EVDS, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> (Erişim: 11.11.2018).
- Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2009). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. C. 23. S.2. ss.119-134.
- Temel, Ü. C. (2016). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi. *Paradigma*, C.1, S.1.
- Terzi, H., ve Oltulular, S. (2004). Türkiye'deki Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C.5, S.2, ss.219-226.
- Timur, Y. (2005). *Cari İşlemler ve Bütçe Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Teori ve Uygulama*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri.
- Tiryaki, T. (2002). *Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği*. Araştırma Genel Müdürlüğü. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. Ankara.
- TOBB. (2008). Ekonomik Rapor.
- TSPB. (2004). Sermaye Piyasasında Gelişmeler, Yatırımcı Analizi, Aracı Kuruluşlar.

- TSPB. (2006). Türkiye Sermaye Piyasası Yıllık Yayınlar Raporu. Türkiye Ekonomisi.
- TSPB. (2013). Türkiye Sermaye Piyasası Yıllık Yayınlar Raporu. Türkiye Ekonomisi.
- TSPB. (2014). Türkiye Sermaye Piyasası Yıllık Yayınlar Raporu. Türkiye Ekonomisi.
- TSPB. (2015). Türkiye Sermaye Piyasası Yıllık Yayınlar Raporu. Türkiye Ekonomisi.
- TSPB. (2016). Türkiye Sermaye Piyasası Yıllık Yayınlar Raporu. Türkiye Ekonomisi.
- Tomanbay, M. (2014). *Uluslar Arası Ticaret ve Finansmanı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tunalı, Ç. B. (2008). Türkiye’de Cari İşlemler Açıklarının Sürdürülebilirliği. *Sosyal Bilimler Dergisi*. ss. 163-167.
- TÜİK, Yıllara Göre Dış Ticaret İstatistikleri (1923-2018).tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621, Erişim: (12.10.2018).
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> , (Erişim: 15.11.2018).
- Uçak, S. (2017). Cari Denge ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.15. S.2. ss. 107-140.
- Uğur, A. A. ve Karatay, P. (2009). İkiz Açıklar Hipotezi: Teorik Çerçeve ve Hipoteze Yönelik Yaklaşımlar. *Sosyo Ekonomi Dergisi*. Ocak-Haziran Sayısı. ss. 101- 122.
- Ünsal, M. E. (2005). *Uluslar Arası İktisat, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Yalçınkaya, Ö. ve Temelli, F. (2014). Ekonomik Büyüme İle Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: BRICS ve MINT (1992-2013). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.19, S.4, ss.201-224.

- Yalçinkaya, Ö., & Yazgan, S. (2016). Kurumsal Yapının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: G-20 Ülkeleri Üzerinde Bir Uygulama (1996-2014). *Business and Economics Research Journal*, C.7, S.4, ss.31-49.
- Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman Dergisi*. S.10, ss.96-115.
- Yavuz, A., Şataf, C., & Kır, S. G. (2013). Avrupa'da Borç Krizi ve Çözüm Arayışları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.15, S.2, ss.131-154.
- Yaylalı, M., & Lebe, F. (2011). Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Marmara University Journal of the Faculty of Economic & Administrative Sciences*, C.30, S.1, ss.23-51.
- Yentürk, N. (2014). *Körlerin Yürüyüşü. Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler* (2.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yükseler, Z. (2011). Türkiye'nin Karşılaştırmalı ve Cari İşlemler Dengesi ve Rekabet Gücü Performansı (1997-2010 Dönemi). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.
- Yeldan, E. (2005). Türkiye Ekonomisi'nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri. *Çalışma ve Toplum*. No: 4. ss. 47-60.
- Yıldırım, N. (2011). *İktisadi Büyüme Teorisi*. Ankara: Barış Platin Yayınevi.
- Yılgör, M. (2008). *OECD Ülkelerinde İkiz Açık Teorisinin Panel Veri Modelleri ile İncelenmesi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. İstanbul.
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2011). İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.2, 15, ss.363-367.

- Yılmaz, S. ve Kalkan, D. K. (2017). Enerji Güvenliği Kavramı ve 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma. *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*. C.1 S.3 ss. 169-199.
- Yılmaz, A. ve Karataş, T. (2009). Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari Açıkların Nedenleri Üzerine Bir İnceleme. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.27, S.69, ss.69-96.
- Yiğit, H. (2018). *Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri ve Çözüm Önerileri*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Çorum.
- Yüksel, E. ve Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman’ın Katkıları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C.9, S.35, ss. 199-206.